

Antonio Zavala

KARLISTEN LEENENGO GERRATEKO BERTSOAK

BU-2477
J0652

KARLISTEN LEENENGO GERRATEKO BERTSOAK

Auspoaren Sail Nagusia

Auspoa Liburutegia
EDITORIAL AUSPOA

Plaza Santa María, 2 - Tolosa (Gipuzkoa)
Tfno. (943) 67 12 82

Antonio Zavala

**KARLISTEN LEENENGO
GERRATEKO BERTSOAK**

Auspoaren Sail Nagusia

© Auspoa Liburutegia (Tolosa - Gipuzkoa)
Fotokonposatzaile: Cometip fotocomposición, S.L. - Pamplona
Inprimatzaile: Gráficas Lizarra, S.L., Estella (Navarra)
ISBN: 84-7158-159-0
Depósito Legal: NA. 381-1992

ITZAURREA

ITZAURREA

«Karlisten leenengo gerrateko bertsoak» ezarri diogu izenburutzat liburu oni. Beraren biotza eta zatirik aundiena gerra ori da, izan ere. Baiña izenburu orren mugak eragin eta gai zabalagoa artzen du, bai aurretik eta bai atzetik ere.

Kondaira aldetik gertaerak pixka bat adierazi ditzagun orain, bertso-sail bakoitzaren ondotik zeatzago argituko baditugu ere.

Frantzestea bukatutakoan, 1814'an alegia, Kadizko Konstituzioa baztertu eta absolutismoa eraiki zuan ostera ere Fernando VII erregeak. Andik sei urtera, 1820'an, Riego jeneral liberalaren altxaldia zala bide, Kadizko Konstituzioa berriz ere onartua izan zan. Baiña realistik armetara jo zuten, gerra piztuz. Bai garaile atera ere Frantziko «San Luisen eun milla semeak» emandako laguntzarekin.

Gerra orri *guerra realista* esaten bazaio ere, karlisten leenengo gerratearekin zer ikusirik asko du. Izan ere, karlistatean burukatu ziran bi taldeak ordurako osatuta zeuden: liberalak alde batetik, eta bestetik realistik, andik urte gutxira karlistak izango ziranak alegia.

Gerra au irabazitakoan, 1823'an, Markina, Xemein eta Etxebarri aldeko realistik bertsoak jarri zituzten, beñen garaipena ospatzearren. Bertso asko dira. Baiña bertso jartzaille eskolaturen batek jarriak, Mogeldarren batek-edo, eta ez erriko bertsolari batek. Baiña ori alde bat utzirik, bertso oiek liburu ontan ezarri bear zirala dudarik ez da.

Urte asko baiño leen, 1828'an, Fernando VII erregeak Euskalerrria bisitatu zuan. Tudelatik Iruñera, eta emendik Donostira eta Bilbora. Erri guztietan arrera bikaiña egin zitzaion. Bai bertsoak kantatu ere erderaz eta euskeraz. Karlisten leenengo gerrate ori asteko bost urte falta baziran ere, jendea kezkatzen asia zegoan, erregeak semerik ez eta bera il ondoren zer gerta zitekean.

Ortik aparte, beste elbururik ere bazuan arreraren berotasun orrek: erregeren eta gobernuaren eder egitea, fueroen aurkako burutapenik izan etzezaten. Orregatik, bertso oiek ere liburu ontan bear zuten.

Andik bi urtera, 1830'ean, liberalak altxaldia egin nai izan zuten. Talde bat muga igaro eta Bera-Bidasoara etorri zan. Baiña etzuten ezer ere lortu, eta ostera Frantzira igesi joan bear izan zuten. Bertso edo bertso-kondar batzuk badira ordukoak, eta oiek ere liburu ontan sartu ditugu.

Beste iru urte iraungo zuan bizirik Fernando VII erregeak: 1833'ko iraillaren 29'an il zan; eta orduan komeriak. Aren koroia nork bear zuan? *Ley sálica* izenekoa bazegoan, Felipe V erregeak emana. Lege orrek zionez, erregea semerik gabe il ezkeru, koroia aren anai batentzat izango zan, aren alaba batentzat baiño leenago. Liberalak ziotenez, ordea, lege ori kenduta zegoan, eta koroia Fernando VII erregearen iru urteko alaba Isabelek bere-berea zuan. Karlistak, berriz, lege ori zutik zegoala zioten, eta koroia erregearen anai Karlosek bear zuala.

Orrela piztu zan zazpi urtean iraungo zuan gerra. Esan bearrik ez dago, koroia norentzat izan ez-ezik beste arrazoi eta motibo asko izan zirala tartean. Baiña ori argitzea kondairalarientzat utziko degu. Liburu onek, orduko bertsoak argitaratzea beste asmorik eta elbururik ez du.

Gezurra badirudi ere, Euskalerrian Don Karlosen alde aurrena altxa zan erria Bilbo izan zan. Orduko koplá bat bada eta irakurleak bere lekuan arkituko du.

Baiña erri aundiak liberalentzat gelditu ziran. Mendiak, berriz, karlistentzat. Auek talde txikietan asi ziran gerra egiten. Talde oiek *partida* izenarekin ezagutzen ziran, eta gero eta indar aundiagoa artzen ari ziran; gero eta mutil geiago zijoan mendietara, karlistetara.

Orregatik, liberalak zerbait egin bear eta burutapen gogoangarri bat izan zuten: bertso-paperak ateratzea, Isabel II'aren eskubideak agertzeko eta karlista mutillak etxera arazteko. Gure eskuetara iritxi diranak, zenbait bertso-sail badira; eta itz lauzko beste orri bat edo beste ere bai, erderaz eta euskeraz. Baiña liberalen egiñalak alperrikakoak izan ziran. Etzuten sua itzali.

Beste frutu bat lortu zuten, ordea: karlistak bertso-paperen bidez erantzutea; karlistak ere bide bera artzea beren propaganda egiteko.

Andik aurrera, bertso-saillak maiz samar agertu zituzten bai liberalak eta bai karlistak. Guk andik eta emendik eskuratu ditugunak, liburu ontan eskeintzen dizkiogu irakurleari. Baiña esan bearrik ez dago sail geiago ere moldatu eta zabalduko zirala. Batzuk, guk begiratu gabeko zokoren batean egongo diranak,

eta denborarekin norbaitek arkituko dituanak. Beste batzuk, berriz, betiko galduak izango diranak.

Tiroka ez-ezik, beraz, bertso-paperen bidez ere saiatu ziran alkarren aurka karlistak eta liberalak. Propagandaren burruka da ori, gerra guzietan egin bearrekoa eta prentsa sortu zan ezkeroztik egunkarien-eta bidez egin izan dana. Baita irrati eta telebistaren bidez, aurrerapen oiek etorri ondoren. Baiña karlisten leenengo gerratearen garaian prentsa gutxi izango zan, eta ura erderaz. Euskeraz zer egin, beraz? Utsune ori bertso-paperak bete zuten. Eta, dirudianez, liberalak izan ziran artara leenengo jo zutenak, eta karlistak jarrai.

Batzuetan, nork bere asmoak eta jomugak goraltzeko jarritako bertso-saillak dira. Besteetan, berriz, gizon ospetsuren bat famatzeko edo-ta burrukaldi edo gertakizunen baten berri emateko moldatuak: Zumalakarregi, Arantzazu, Lekarotz, Aiete, Bilbo, Irun, Andoain, Urnieta, Peñacerrada, Muñagorri eta abar.

Esan bezela, 1839'an bukatu zan gerra ori Euskalerrian, abuztuaren 31'n, Espartero eta Maroto jeneralak antolatu zuten eta Bergaran egin zan besarkadaren bidez. Gertaera ori dala-ta, bertsoak badira. Baiña dan-danak liberalak jarriak. Karlistak ixil-ixilik gelditu ziran. Izan ere, besarkada baten bidez bukatu bazan ere, jokia berak galdu zuten, eta galtzailleak ez du bein ere kanturako gogorik izaten. Irabazleak bai, ordea, eta arrosko samar gaiñera.

Andik sei urtera, 1845'ean, Isabel II erregiña Euskalerrira etorri zan. Orduko bi bertso-sail bildu ditugu. Auek ere ez dira karlisten leenengo gerrateari dagozkionak. Baiña iñun argitaratzekotan, liburu ontan bear dutela dudarik ez da.

Urrengo urtean, berriz, 1846'an, beste gerra bat sortu zuten karlistak: erderazko liburuetan *guerra de los matiners* izenarekin ezagutzen dana. Kataluña aldean 1849 urtera arte iraungo zuan. Baiña emen, Euskalerrian, etzuan indarrik artu. Joakin Julian Alzaa oñatiar jeneralak, 1848 urtean, gizon-taldetxo batekin muga igaro eta alegiñak egin zituan. Baiña Aralar mendian preso artu eta Zaldibian afusillatu zuten. Bertsoak ere badira Alzaaren ekiñaldi ontaz. Eta oiek ere liburu ontan bear zutela uste degu, naiz eta karlisten leenengo gerratearen ondokoak izan.

Liburu ontako bertso-saillik geien-geienak izen gabeak dira. Beren egillea

nor dan ez dakigunak, alegia. Berdin gertatzen da karlisten bigarren gerrateko bertso-saillekin ere. Ori zergatik dan errez pentsa ditekeala derizkiot: jendea bildurrez zegoalako. Inork alde baten aurka burua agertzen bazuan, alde orren jarraitzaileen eskuetan erori ezkeru zer egingo zioten bildurra alegia.

Ala ere, egille batzuen izena badakigu. Bata, Jose Bizente Etxagarai, donostiarra eta bertso jartzaille ugaria. Aren bertsoak eta bizitzaren berri, *Auspoa*'ren 35-36'an eman genituan. Egille onek iru bertso-sail jarri omen zituan gerra onen denboran, liberalen alde. Liburu ontan eskeintzen dizkiogu irakurleari.

Beste bertso-jartzaille baten abizena eman dezakegu: Argaia. Apaiza bera. Zumalakarregiren alde bertso-sail luze bat jarri zuan onek.

Argaia apaizaren bertso aukeratzeko erretoreak liberalen alde jarritako beste bertso-sail baten erantzuna dira. Baiña bertso oiek ez ditugu inon ere arkitu. Amezketako erretore ori Fernando Amezketarraren denborakoa da, eta beraren izen-abizenak jakiteko bidea somatu degu: Juan Inazio Urretabizkaia.

Beste jartzaille bat *Ezkerra* izan zan. Irun edo Bera-Bidasoa aldekoa zan bertsolari au. Guk ezagutzen ditugunak, bi bertso-sail jarri zituan liberalen alde. Oietako batean, liberaletan gerran ari zala, Bizkaia, Burgos eta Kantabriak alkar jotzen duten lurraldeetan ibili zan eta bertsoak jarri zituan. Baiña gerra-kronika bat baiño geiago, bidai baten kontraera egin zuan.

Gerra ontako beste bertso-jartzaille bat Ernani Agustin Iturriaga izan zan. Onok Muñagorriren alde paratu zituan. Eta baditeke bertso-sail bat baiño geiago jarria izatea.

Liberalen alde zabaldutako bertsoari geientsuenak, Donostian moldatuak izan ziran. Baita bigarren gerrate denborakoak ere. Erri au ez baitzan inoiz karlisten mendean erori.

Gerra ari, beraz, naiz eta gizon iltzaille eta bazter purrukatzaile aundia izan, alderdi on bat aitortu bear zaio: bertso jartzailleak lanera beartu zituala, eta paperetako bertsoak ugaltu arazi. Gauza bera edo are aundiagoa gertatuko zan andik urteetara bigarren karlisten gerratearekin ere (1873-1876). Baiña gero gerokoak.

GUERRA REALISTA
(1821-1823)

MARKINA, XEMEIN TA ETXEBARRIK IRURAK BAT AGUR EGITEN DEUTSE KONSTITUZIONEKO DAMIARI

ZORTZIKUA

- 1/ Nozbait biar genduzan
biotzak askatu,
lengo illuntasunak
pozagaz argitu.
Katigarijo gogor
iru urtekua,
ez da señaile baga
alan istekua.

- 2/ Neure adiskide on
alkarri eutsijak,
igaro badituguz
garratz ta gazijak,
alkarregaz igaro
daiguzan gozuak;
asi bada iminten
mai eta basuak.

- 3/ Ez izanik Markiñan
boluntarijorik
Xemein ta Etxebarrin
lege barrikorik,
orregaitik guztijok
gaur umore onik
gagoz, ez dogulako
txanbelan usaiñik.

- 4/ Emen ikusten dogu
ara irurok bat;
alan alkartuterik
nun ete ta zenbat?
Irurogetaz lagun
merindadekuak,
abade eta fraile,
justizijakuak.
- 5/ Banderola gorrija
darua Paiazok,
ez dakuse urretik
lengo mutil baltzok.
Ez da zetan geijago
munduban eskatu,
baldin berau alferez
agertu bajaku.
- 6/ Lenengo Te Deuna,
ostian mezia,
soñu egokijakaz
izan da guztia,
San Martingo ermita
ondo entzunian,
maiatzaren oge ta
zazpigarrenian.
- 7/ Egun alegria zan
San Martin muruban,
milla ta zortzireun
oge ta iruban.
Kukubak berak bere
aurtengo soñuban
zerbait biarko zana
esan gura eban.

- 8/ Txupin ta eskopeta
ondo garbitubak,
guztijak dira emen
ondo ornidubak.
Euren trumoe latzak
gaituz gaur poztuten,
bizkaitarren garaitzak
deuskuz gogoratzen.
- 9/ Bolandera argi ta
gora-berakuak,
izarren irudira
polbora asmuak
Markiñan egin dira;
ez da au txantxia,
guztijok dakigula
fabrika etxia.
- 10/ Bibolin, gitarra ta
flauta gozatsubak
egozan zertxubaita
erdi garraztubak.
Aspaldijan ez dogu
izan umorerik,
ta alan egon dira
luzaro geldirik.
- 11/ Damaren irudijan
Konstituzinua
ekarri izan dogu
zori gaiztokua,
aituten emoteko
gure pozkerija,
betiko amaitzeko
gurari bizija.

- 12/ Guztija da garbija
olgantza onetan,
gauza txarrik ez dala
ezetan nastetan.
Alan beti biar da
serbillen artian,
nai dogulako izan
Jaunaren legian.
- 13/ Jana eta edana
guztija ugari,
baña zenbat al eban
bakotxak igarri.
Ez da albo-alboka
iñortxu ikusi,
zelan olgau biar dan
ara nun ikasi.
- 14/ Paiazo gixaijua,
ez asko edanaz,
ezpada neure ustez
berde asko janaz,
zertxubait galdu jakun
eubarte orduko,
baña atseen eban
botarik mandako.
- 15/ Orregaitik Paiazok
gure damiari
bota eutsan bertsua
txito arrigarri:
A, zital galdukoa,
euk dona agiri
zelakua al azan,
erdi sorgiñ ori.

- 16/ Leen igaruak nekez
orain kantetia,
orduan garratz zana
orain olgetia.
Sarri egin genduban
baruba nai ta ez,
jan ezin gendubala
sabeleko miñez.
- 17/ Baita ibilli gara
bein barriz igesi
armarik ez geunkanok
mendi eta sasi,
batian batera ta
bestian bestera,
noz bait gazapotuta,
zelan oi zan era.
- 18/ Ertorten ziranian
pezeta bikuak,
baita bolante eta
boluntarijuak,
gure kamisatxubak
jantzirik soñian,
gu otzak igaroten
mendijen gañian.
- 19/ Aurten liño azija
biar da ugari,
bota erruki baga
gijaurik lurrari.
Baita gorubai bere
eragin azarri,
ezpada biar dogu
laster barregarri.

- 20/ Okela samurra ta
ardaua ugari,
ez oi ziran lapurrak
gabian egarri.
Asmau ala guztija
pezeta bagarik,
ollo eta kapoiak
artzeia dugarik.
- 21/ Txapalangarra bere
mutiltxu samurra,
astuak mutiltzeko
ez txito makurra.
Bein eldu bazan bere
dogu ezaguna,
triskilladoria zan
bere aita jauna.
- 22/ Iriarte, Soroa
-bijak ze mutillak!-,
esanik dirianok
ginala serbillak.
O'Donnell irugarren
gizontxu biguna,
ondo txupau euskuben
mamin eta una.
- 23/ Castañón komandante
neronen lagunak
erakutsi euskuzan
larriak egunak.
Preso eruan euskun
geure markes jauna,
baita bikarijua
doktore entzuna.

- 24/ Torrijos jeneralak
bere señaia,
preso eruatia
neure alkatia.
Artzañak salatziatz
ixiltxurik bera,
agertu izan euskun
zelan euskun gura.
- 25/ Kartutxo, kartutxera,
errota barriak,
emen artzen zituben
mutiltxu zurijak.
Zenbat onako gauza
ixil ta agiri?
Baltzak etozanian
emon igesari.
- 26/ Amaika bidar entzun
genduban *trágala*,
zalako gure errija
ziñuen serbilla.
Zenbat bider zemaijak
erre ta iltia?
Edo bai euren bando
armak artutia.
- 27/ Baña alper-alperrik
zemaijak guztijak,
bardin euren pezeta
sarri eskinijak.
Gurasuen legia
ez dau batek saldu,
lenago zar ta gazte
bizitzia galdu.

28/ Nun ete dira orain
komandante jaunak,
guztijok egiteko
pozik esku munak?
Damuz ezin ginaindez
euren billa asi,
beti dabiltzalako
serbillen igesi.

29/ Sabelak estututa,
ezpanak sikurik,
dabiltz laironak orain
buruz beraturik,
poltsaak urritu eta
ez adiskiderik,
iñok artu nai ezta
ezetan lotsarik.

30/ Txapalangarrak dauka
orain fortunaia:
astakuak mutiltzen
ziatz jakitia.
Pastoriak ardiak
ez ditu faltako,
baltzak badira bere,
udagueneko.

31/ Damatxu apainduba,
beste kortejuak
probetxu on eginik
lengo urtekuak,
baru egin daijela
Pazkua ostian,
azkeneko kostia
laster jo artian.

32/ Zuk bere biar dozu
atsegin sarija,
izan zarialako
eurak iminija.
Zer emongo al jatzun
bazkari ostian,
erabagiten dogu
guztijen artian.

33/ Ondo begiratuta
ara sententzija,
ao batezkua da,
au arrigarrija!
Tatarraz erabilli,
azkenian erre,
guztijok egiteko
algara ta barre.

34/ Onen ostian dogu
gaur limonadia,
begira izan ez dedin
belaun ikaria.
Otzak eragin leiyo
asko sentitzaka,
atsuak eukiteko
barrez ixiltzaka.

35/ Otz askoren ondoren
ardao garbija,
brinduak botateko
txito egokija.
Bakotxak artuten dau
eskura basua,
ao batez esateko
urrengo bertsua.

36/ Bizi bedi Fernando,
baita Amalia,
añenak eruan dau
liberal damia.
Bizi bedi Egia,
Fernando Zabala,
diputaziño barri
prestu eta ala.

37/ Orduban dirianok,
eskubak emonik,
agur egin genduban
geldi ta zutunik.
Adiskide leijalak,
orain bijar arte,
beti biarko dogu
lagun eta maite.

KONSTITUZIONEKO DAMIAREN ASMUAK ZORTZIKUAN

1/ Alperrik dau sagarrak
kolore gorrija,
usteldurik badauka
barruko azija.
Laster agertuko da
bere malizija,
adi bada, euskalduna,
ta argi begija.

- 2/ Engañubak ez oi du
plazu ain luzerik,
askozaz gitxiago
iñoz azken onik;
alan jazoten jaku
gure egunetan,
esango dodan legez
zortziko onetan.

- 3/ Politika izena
daben damatxua,
Kadiztik agertu zan
txito apainduba.
Berba labanak eta
barrez arpegija,
barruba euki arren
ez txito garbija.

- 4/ Liburu bat eskuban
urrez estalduba,
liberaltxu zaldunen
dau erregaluba.
Libertade barri bat
bardintasunagaz,
nor gozatuko ez da
liburu onegaz?

- 5/ Frantzijan igartu zan
arbola ederrak
eragin bai eutsezan
askori negarrak.
Ara bada bizturik
España barruban
liberaleen bitartez
liburu dontsuban.

- 6/ Errege bera bere
guztijen mendian
erakutsiten jaku
gaur bere legian.
Guztijok agintari,
guztijok nagusi,
baña alan ete dan
begira ikusi.
- 7/ Eskintsari ederrak,
español maitiak,
egin deuskuz ugari
damatxu gaztiak;
baña liberalentzat
dituz ondasunak,
libertade, agintza,
nagusitasunak.
- 8/ Eurak dira bakarrik
Españan juezak,
alperrik bai ikusi
jentien nai-ezak.
Tragau biarko dala
euren aginduba
dogu lairon arruen
lelo ta soñuba.
- 9/ Abade gitxi eta
euren gisakuak,
arrozturik betiko
leengo legekuak,
dotrinatxu eurenak
nai ez ditubenak,
izan arren Volterren
ta naiz Rusorrenak.

- 10/ Agur beti-betiko
monja ta frailiak,
malkuak bota arren
jente ta pobriak.
Misinoe barriak
bere legietan
ifini izan ditu
erri andijetan.
- 11/ Kinta ta milizjak
lantzian ta sarri,
ez deusku euskaldunoi
lan txarra ezarri.
Agur gure forubak,
agur noblezia,
koldarturik balego
emengo jentia.
- 12/ Petxu eskabidiak
egunero legez,
iñoren izerdijaz
aspertu eziñez.
Patente ta rejistro
zenbat beste asmo?
Ez eutsan Barrabasi
goguak emongo.
- 13/ Orra libertadia:
dirubak kendurik,
ez genduban izango
lapurren bildurrik.
Damatxu apaindubak
eukan bai tranpia,
ez da gitxi jakina
enemigadia.

- 14/ Baña damatxu arro
ta bere laironak,
Napoleontar almutz
oñdo ezagunak,
leenago ler egingo
dozube guztijok,
guri ezarri baño
zuben buztarrijok.
- 15/ Euskaldun garbi sendo
prestu ta nobliak,
gorde gura ditubez
asabeen legiak.
Mutillak orretako
armetara dira,
zarrak bere nai leuke
gaztiak balira.
- 16/ Jangoikuak nai eta
agintari onak
euskaldunak ditube
txitoko entzunak.
Egia zarra dogu
guztijen buruba,
Quesada urrengua,
guztiz jakintsuba.
- 17/ D. Fernando Zabala
brigadier jaunak
irabazirik daukaz
gure esker onak.
Gorostidi laguna
txitoko firmia,
Frantxo guztiz sendua,
baita Barrutia.

18/ Katalan ta naparrak,
baita arabarrak,
dituguz zorijonez
beti geuretarrak.
Beste probintzietan
gure bando asko
egunik egunera
dozuz ikusiko.

19/ Alperrik Gipuzkuan
pezeta bikuak,
Bilbon barriz bolante
boluntarijuak,
kamisa utsian duaz
igesi gaixuak,
urten arren etxeti
txitoko majuak.

20/ Armaak lepotik bota,
ortozik igesi,
ez zenduzan lenguan
Mugijan ikusi? (*sic*)
Mutill urten barrijak
baditubez goitzen,
zer da ikustekua
badira oituten?

21/ Ai, liberal tristiak,
egin dau zubenak,
laster dozuz ikusi
betiko azkenak.
Laironak lutuz dagoz,
damia geixorik,
ez dago osatzeko
iñun medikurik.

- 22/ Prestau egizu laster
bere enterruba,
egin bere daijala
gaur testamentuba.
Zuzen-zuzen juatzu
zubei erentzija,
guzur enbusteriyeen
poltsa ugarija.
- 23/ Baña beragaz naste
lurpetu biozu,
ta au benetan dana
sinistu egizu;
guk egingo deutseguz
onra alegriak,
ijui eta txalo,
pozezko barriak.
- 24/ Agur bada betiko,
liberal arruak,
agur lairon ta dama
agonijakuak.
Kadiztik urten eta
biurtu bertara,
zuben azur ustelok
an obitutera.

AMA DONZELLIARI ZORTZIKUA

- 1/ Oraindik bizi zala
munduban Marija,
zeruben erregiña,
egijaz garbija,
Españan artu eban
bere jartokija
Jesusen Ama zanak,
o zer mirarija!

- 2/ Pillar baten ganian,
erri jakinian,
edertasunen Ama
agertu zanian,
aingerubak begira
dakustaz zurturik,
zerubak eurak bere
gutziz arriturik.

- 3/ España doatsuba,
zeren jaube zara?
Begira nai dabenak
edozein aldera.
Ez entzun ta ez ikusi
iñoz da oraindik,
ez dau gura aldendu
Marijak zugandik.

- 4/ Agindu izan deutsu
bere anparuba,
zaitubalako dino
erri maitatuba.
O, Israel ederra,
benetan garbija,
zuretzat izan dozu
bai tenplu bizija.

- 5/ Españolen biotzak,
pozez zoraturik,
donzella ta Amari
dagoz eskenirik.
Bere anparupian
ez dauke bildurrik,
guztijak dira sendo,
iñor ez koldarrik.
- 6/ Españolen izenik
ez jake emoten,
bandera okerretan
diranei sartuten.
Oneek iges egiñik
Amaren mendetik,
kendu bitez betiko
begijen aurretik.
- 7/ Luziferrek bai deusku
guri enbidija,
ikusirik patrona
Españan Marija;
bere diszipulubak
dauke egarrija,
ezin dabe iruntsi
gure poz bizija.
- 8/ Luziferrek nai eban
España beretu,
patroe ta nagusi
betiko gelditu;
orretarako bada
bere eskinijak
egin deuskubez sarri
liberal barrijak.

- 9/ Uste ebeen guztijak
tontuak billatu,
azpijan artu eta
betiko sakatu,
eleixa eta kanpo
guztijan agindu;
ez ebeen orregaitik
ain gitxi eskatu.
- 10/ Arrotasunak ez dau
iñun neurrik,
ez-da agindu naijak
ezetan mugarik;
agaitik liberalak,
guztija gurarik,
dakuskuz gaur igesi
España itxirik.
- 11/ Alperrik liberalak
Luzifer nagusi,
laster dira txanbelan
barriro ikusi.
Norako ete diran
itaunen alkarri
dabiltz aspalditxuban,
jaken lez igarri.
- 12/ Luziferrek bai dituz
lekubak zabalak,
billatu ez daijezan
español serbillak.
Bildur naz ete diran
beragaz sartuko
zulo izugarrijan
sekula betiko.

- 13/ Españolen biotzak
izanik nobliak,
ez deutsez iñoz opa
alako kaltiak.
Arerijuei bere
dakije parkatzen,
eurakgaitik Amari
ondo erregutzen.
- 14/ Orregaitik biar dau
Españak garbitu,
atarako juezak
erreinubak ditu.
Euren eskuban dago
zuzen justizija,
guk bata bestiari
parkatu guztija.
- 15/ Juez jaunak dakije
traidore paltsuak
erazo ditubela
askoren malkuak;
alegiñez dabela
errege zematu,
Eleixako fedia
guganik aldendu.
- 16/ Euren jakiturijak
ez dau, ez, estali
zelan liberaltxubak
jakuzan ibilli;
gauzarik santubenei
burla egitia
izan dala askoren
oraingo modia.

- 17/ Garizuma santuban
dantza zoruetan,
ez dira Pazkuetan
eldu konpesetan.
Gisa onetan dua
enparau guztija,
geijago esateko
biar da astija.
- 18/ Lagun zakiguz beti,
Birjina Marija,
esker emoten dozu
España guztija.
Zuganik artu dogu
orain biktorija,
gura deusugu emon
al dogun gloriya.
- 19/ Baña oraindik bere
gatortzuz gu eske,
katigu dogulako
Fernando errege.
Gure biotzak dabe
txito bera maite,
beragaz bada arren
errukitu zaite.
- 20/ Len bere an egon zan
kautibo Frantzijan,
baña zure mesedez
ondo etorri zan.
Ezpata ta koroia
egun garratzetan
itxi izan eutsuzan
zeure eskubetan.

21/ Ala gorde zeuntsazan
etorri artian
Atotxako eleixa
ondo entzunian.
Biurreran eskini
eutsun erreinuba,
zaukazalako beti
Amatzat artuba.

22/ Alperrik liberalak
guzurrak ugari
bere kontra ditube
Españan ezarri;
gure amodijua
otzitu gurarik
ibili jakuzana
ez dago dudarik.

23/ Josefa Amalia
bere esposia,
erregiña garbi ta
birtuten loria.
Naigabez geixoturik
katigarijuan,
dago gau ta egunaz
malko erijuan.

24/ Españan ikusirik
gaur eskandalubak,
emoten ditubenak
liberal galdubak,
biotz umildubagaz
deutsu eskatuten;
iñok egija dana
ez dau ukatuten.

- 25/ Gure amodijua
ain dauke bizija,
senar eta emazte
euren egarrija.
Gugaz bizi guria
Amaren mendian,
zauritzen ditubana
bijen biotzian.
- 26/ Eskubide guztien
jaubia izanik,
egizu bada, Ama,
negarrak entzunik,
alkartu gaitezala
errege jaunakaz,
ta bizi zure naijan
biotz garbijakaz.

Bertso sail luze au Bonaparteren bildumatik degu. Moldiztegi izena onela duan bertso-paper bat da: *Bilbon Jose Basozabal-en Sillutegiuyan 1823 garren urtian.*

Aleman liburu batean ere argitaratu ziran bertso auek: *C. A. F. Mahn: Denkmäler der baskischen sprache. Berlin, 1857.* Baiña aldekatari ez dute, eta Bilboko Jose Basozabalen sillutegian argitara emandako paperari artuak dira, bukaeran aitortzen danez.

Duvoisinin bertso bilduman ere arkitu ditugu bertso auek. Onek ere, ondotik esaten duanez, Bilboko Jose Basozabalen argitaraldiari kopiatu dizkio.

Aita Lino Akesolok, bere *Juan Jose Mogel-en euskal lanak* idazlanean (Euskera, 1981), bertso auctako zati batzuk eskeintzen ditu, aleman liburu ortatik arturik eta Mogelenak dirala esanez.

Alfonso Irigoyenek ere bertso auek argitatu ditu, bere *De re philologica linguae vasconicae* lan bilduman (Bilbo, 1985). Orretzaz gaiñera, argibidez betetako azterketa luze-sakon bat egiten du bertso aueri buruz. Besteak beste, Gernikako batzarretako zenbait agiri ere eskeintzen ditu, bertso foruzale auek angio giroa agertzen digutela erakustearren.

Iru zati ditu sail onek: leenengoak, ogei ta amazzpi bertso; bigarrenak, ogei ta lau; irugarrenak, ogei ta sei. Guztiak, larogei ta zazpi. Bertsoak zenbakerik ez dute bertso-paper ortan; orain daukatena, guk erantsia da.

Bertso auk ulertuko badira, garai artako kondaira berritu bearra dago. Liburuetan-eta azterka saiatuak gera. Baiña ala ere ezin argitu izan ditugu illun-une guztiak.

Frantzestea bukatu ondoren Españiratu zanean, 1814 urtean alegia, Fernando zazpigarrenak Kadizko 1812'ko Konstituzioa baztertu eta berriz ere absolutismoa ezarri zuan. Orduan, Konstituzioaren alde ziranak, liberalak alegia, erbestera joan bear izan zuten. Gobernu-modu orrek sei urte iraun zuan: 1814-1820.

1820'ko urteberri egunarekin, Riego jenerala Konstituzioaren alde altxatu zan. Jarrizailleak an eta emen izan zituan, eta erregeak amor eman bear izan zuan, martxoaren 9'an Konstituzioaren alde zin egiñez. Biaramonean azaldu zan ageri batean idatzi zituan, ainbeste aldiz errepikatu diran itz aiek: «*Marchemos francamente, y yo el primero, por la senda constitucional*». Idatzi bai, baiña ezin bestez eta gogoz kontra.

Liberalak iru urteko nagusi-aldia izan zuten: 1820-1823, erderaz *trienio liberal* esaten dana. Baiña realistik etzeuden gustora. Karlisten aurrekoak izan ziran oiek. Liberalak *serviles* esaten zieten gaitz-izenez. Itz ori bein baiño geiagotan agertzen da bertso auetan.

Ala, realistik ere egin zuten beren altxaldia, eta guerra realista izenekoari asiera eman: 1821-1823. An eta emen soldadu taldetxoak agertu ziran; edo *partidak*, garai artako itzarekin esateko. Bai Euskalerrian ere. Gorostidi apaiza izan omen zan gipuzkoarren buru. Jaun onen aitamena amazzapigarren bertsoak egiten du.

Europa geienean absolutismoa nagusi zan garai artan. Bai Frantzian ere, Luis XVIII erregearekin. Onek gudarozte bat osatu zuan, gazteleraz *los cien mil hijos de San Luis* esaten zaiona, eta Españira bialdu, realistei laguntza ematearren.

Bidasoa ibaia 1823'ko apirillaren 7'an igaro zuten soldadu oiek; eta bidee-

tan oztopo gutxi arkituz, Bilbon apirillaren 13'an sartu ziran; Madriden, maiatzaren 23'an. Donostiak, berriz, gogor egin zien, eta iraillaren 27'a arte aterik zabaldu ez.

Liberal gobernua, realistak eta frantzesak urbiltzen ari zirala-ta, Madritik Kadizerairaino aldegin zuan, Fernando VII berekin eramanez. Baiña besteak orpoz-orpo atzetik jarrai. San Juan egunean inguratu zuten Kadiz, eta urriaren 1'ean errenditu ziran liberalak, erregea aske utzirik.

Bertso sail ontako lendabiziko zatiak esaten digunez, liberalak menderatu eta uxatutakoan, festaren bat antolatu zuten Markina, Xemein eta Etxebarriko realistak; eta San Martin ermitan, maiatzaren 27'an, ospatu, kukuak ere ku-ku egiten zuala, zazpigarren bertsoak dionez. Bertso aukeratuak zer izan zuten adierazten dute, eta erri oietako eta Bizkai guztiko realisten neke eta larrialdien berri eman ere bai.

Izen batzuk ematen dizkigute bertso aukeratuak: Txapalangarra, Iriarte, Soroa, O'Donnell, Castañón, Torrijos. Jaun oiek garai artako politiko eta militarren zirala esan bearrik ez dago.

Txapalangarra ori naparra zan; Lodosakoa. Joaquín de Pablo zeritzan. Espoz y Mina'ren agindupean, frantzesen aurkako gerra egin zuan, burrukaldi askotan parte harturik. Liberal purrukatua zan. Alikanteko militar gobernadorea zan 1823'an; baiña realistak eta frantzesak urbildu ziranean, plaza ori errenditu eta bera atzerrira joan zan. Andik urteetara, 1830'ko urrian, Espoz y Mina'k Bera-Bidasoatik barrena muga pasa zuan, Kadizko Konstituzioa berriz ere Españira ekarri nairik. Aren taldean zetorren Txapalangarra ere. Baiña realistak kontra etorri zitzaizkien. Txapalangarra onek bazekian realista oietan berekin frantzestean ibilitako gizonak bazirala; eta agirira atera eta itzaldi sutu bat egiten asi zitzaien. Besteak, ordea, tiroka erantzun eta il. Txapalangarraren lagunak igesari eman zioten orduan. Aien artean zan Espronceda olerkari ospetsua ere, eta olerki bat egin zuan gero izenburu onekin: *A la muerte de don Joaquín de Pablo «Chapalangarra» en los campos de Vera.*

Torrijos orrek, berriz, Jose Maria izena zuan. Madriden jaio zan 1791-XII-11'n. Amasei urterekin kapitana zan. Frantzesen gerratean aien aurka

altxatu zan. Guerra realista dalako ortan, Kartajenako gudalburua zan, eta 1823-XI-5'ean errenditu zan. Liberal purrukatua izanik, realisten aurka azpilanean jarraitu zuan. 1831'ko abenduan, berrogei ta amabi lagunekin, Gibraltartaretik irten eta Fuengirolan legorreratu zan, Españaiko egoera aldatu nairik. Baiña kontrako indarrak etorri, preso artu eta afusilatuak izan ziran bera eta bere lagun guztiak.

O'Donnell ori, Enrike Jose izan diteke (1769-1834); edo bestela bere anai Jose. Biak ere jeneralak eta biak guerra realista ortan parte artu zutenak baitziran.

Baiña beste irurak, Iriarte, Soroa eta Castañón alegia, ez dakigu nor izan ziran, liburuetan-eta azterka saiatu bagera ere.

«Amaika bidar entzun genduban trágala» esaten digu 26'garren bertsoak. Liberalen kanta bat zan ori, realistei burla egiteko asmatua. Kanta arte edo estribilloak onela zion gutxi gora-bera: «*Trágala, trágala tú, servilón, tú que no quieres Constitución*». Esaera ori eguneroko izkeran sartu zan gero, eta gaur egunean ere erabiltzen da: *cantarle a uno el trágala*. Iñori gogoko ez duanik irentsi edo onartu araztea esan nai du.

Dirudianez, Konstituzioaren irudiren bat erabili zuten Markiñako jaialdi ortan: «Damatxu apainduba», alegia. Eta gero, ogeitamairugarren bertsoak esaten digunez, ao batez eman zitzaion sententzia: «azkenian erre».

Bigarren zatian, *Konstituzioneko damiaren asmuak zortzikuan* deritzan ortan, bertso jartzailleak konstituzio orri buruz zer iritzi daukan esaten digu.

Beste izen batzuk ematen dizkigute amasei eta amazapigarren bertsoak ere: Egia zarra, Quesada, Fernando Zabala, Gorostidi, Frantxo eta Barrutia. Oiek ere politikoak edo militarrek, noski.

Egia jenerala –Frantzisko Ramon izenez– Durangon jaio zan 1750'an; eta Madriden il, 1827'an. Frantzesen aurka burrukatu ondoren, 1820 urtean, absolutista baitzan, Frantzira aldegin zuan. 1822'an, Urgeleko realista buruzagien aurkako iritziak agertu zituan. Urrengo urtean España itzuli zan, Angulema-ren frantzes gudaroztearekin. Beste Egia bat ere izan zan, jeneral au ere. Durangon 1777'an jaioa, eta Tolosan illa, 1866'an. Baiña bertso auetan aitatzen dana, bestea izango da, Frantzisko Ramon alegia. Ain zuzen, «Egia zarra» orretxegatik esango da.

Quesada ori, Bizente Jenaro zeritzan. Habanan jaio zan 1782'an. Frantze-

sen aurka gogor gudukatu zan. Burgosko burrukaldian, amaika zauri artu artean etzan errenditu. Dijonera eraman zuten. Iges egin eta Kataluñara etorri, eta andik Kadiza, eta ostera ere frantzesen aurka. 1821'ko maiatzean Españira sartu eta Napparoko realista indarren buruzagia izan zan. Karlisten gerratean liberal gudaroztearen buru izan zan, eta Zumalakarregiren aurka burrukatu. Onengandik egurra jaso zuan, ordea. Hortalezan il zan 1836'ko abuztuaren 15'ean; edo, obeto esateko, il zuten, bera igesi zijoala, Madridtik etorritako milizianoak.

Fernando Zabala, berriz, Bilbon zan 1833'ko urrian, Fernando VII'ren il berria etorri zanean. Baita Don Karlosen alde bereala atera ere. Baiña altxaldi orren berri aurrerago emango degu, berari buruz kopla bat ere bada euskera eta.

Gorostidi –Frantzisko Maria izenez– gipuzkoarra zan, Albizturren jaioa. Frantzestean parte artu zuan, Espoz y Mina eta Jauregiren agindupean. Gerra ori bukatu eta Anoetako erretore izan zan. 1822'an, ostera ere gerrara atera zan, liberalen aurka oraingoan, talde baten buruzagia izanik. Erri eta toki izen asko aitatzen dira aren ibillaldietan: Zegama, Motriku, Zarautz, Aia, Urdaneta, Iraeta, Lastur, Andutz, Itziar, Mendaro, Markina, Urrestilla, Beizama, Lizarra, Arroniz, Dikastillo, San Martzial, Irun, Bera-Bidasoa... Gerra ondoren, Fernando VII'garrenak Santiago-Konpostelako kanonigo egin zuan. Erregea ildakoan, Don Karlosen alde armak artu zituan. Baiña Cabana mendian, Tabeiros erriaren sailletan, Pontevedra probintzian, prisionero egin zuten, eta afusillatu. Liburuxka bat atera zan aren *guerra realista* dalakoaren denborako ibillaldiek: *Relación histórica de las operaciones militares del Cuerpo de guipuzcoanos realistas acaudillados por el presbítero don Francisco María de Gorostidi... En San Sebastián. En la imprenta de Ignacio Ramón Baroja. Año de 1824.* Argitalpen ontan oiñarriturik, artikulu bat idatzi zuan Pio Barojak 1933 urtean: *O. C., tomo V, 1177 orrialdean.* Guk emen esandakoak, idazlan orretatik artuak dira.

Aitatzen diran beste jaun oien aztarrenik ez degu arkitu, Frantxo eta Barrutiarenik alegia, billa saiatu bagera ere.

Irugarren zatian, berriz, Ama Birjiñari otoitz egiten zaio, Españian gauzak bideratu ditezten.

Zati ontako emeretzigarren bertsoak, «katigu dogulako Fernando errege» esaten du. Len esan degunez, Urriaren 1'ean askatu zuten.

Azkenik, bertso auen egillea nor ote degu? Gizon eskolaturen bat noski,

eta Markinakoa edo oso urbillekoa. Ezaugarri oiek Juan Jose Mogel euskal idazlea gogora arazten digute, garai artan Xemein-Etxebarriko erretorea zana. Ura ote, beraz? Ditekena da ori ere, baiña segurutzat ezin artu.

DONOSTIAN SOLDADO

- 1/ Mila zortzi ehun eta
ogei ta irurian,
zerbitzuan ginauden
Donostia hirian,
liberalitateko
bandera berrian;
hartarik desertatu
inozentkerian,
miserable erori
etsaien erdian.

- 2/ Hura zen ekainaren
amabigarrena,
gauazko bederatziak
partitzeko orena;
konda ahala bana
gehiago du pena,
sofritzia ere ahal da
hala dabilena,
etsaiaren esklabo
munduko abilena.

- 3/ Murraila pian sartu
bederatziatan,
kanale bati barna
atera errestan;
bederatzi baginen
kompañia artan,
zenbaitek malezia
zuten beren baitan,
deklaratzera nua
aski doloretan.

4/ Murrailatik atera
ondoko segida,
errepertitu ginen
oro bana bida;
seinale garbia da
ez ginela fida,
guardiak erne zauden
azantzer begira,
kontent ginen bizirik
heltzia zubira.

5/ Zubira ginenian
oro elgarrengana,
presentatzeko lotsa
guardiarengana;
batek, berak juaiteko
hartu zuen plana;
gu bida gibeletik
beldurrez hengana,
arribada unian
sartzeko oreana.

6/ Arribada baneza
ongi manifesta,
lastima ez laitenik
konpañian ezta;
bi aldetarik tiroka
gure errekesta,
kosta aize bateki
lur barna tempesta,
han ikusi ginuen
terribleko besta.

- 7/ Bestaren erretoria
dolore tristia,
miletan aisago da
orai erraitia;
ingurina guzia
etsaiez betia,
miserable zen gure
estremitatia,
ez ginuen dudatzen
an desegitia.
- 8/ Parlamenduko bida,
tristeziareki,
etzanik kontserbatu
biziak uroski;
gero frantzesetara
juntatziareki,
nezesario zela
juaitia preziski
jeneralarengana
gure arrazoineki.
- 9/ Prinzipal hari nion
eskatu grazia:
«Jauna, otoi, barkatu
gure ausartzia!
Konpañia badugu
gibela utzia;
desiratzen ginuke
harat laguntzia,
konbeni balitzaizu
gutan fidatzia».

- 10/ Errepostua fite
prinzipalak neri:
oben egin liola
bere graduari.
«Jauna, urrikal zite
gure manerari,
biziaz nahi dugu
berme jarri,
deus gerta balakio
zure armadari».
- 11/ Soldaduak an ditu
manatzen berehala,
konpañiarengana
lagun gintzatela;
zenbaitek uste zuten
hilak gintuztela,
alegerarik zauden
herioa bezala,
otoitzak guretako
eginik zaudela.
- 12/ Fite konsolatzeko
gaizki abiatu,
desfortunak holako
seinaleak ditu;
gu ere guardiara
zortzi arribatu,
gidari berriekin
bidiari lotu,
jeneralari behar
zela presentatu.

- 13/ Jeneralarengana
arribatzen gira,
pasaporten hartzera
Tolosa hirira;
bi jendarmen artian
atseko Ernanira,
an sala polizian
alojatzzen gira,
miserabliak odre
onaren begira.
- 14/ Tolosara arribatu
biharamunian,
ilaren amairu-
garren egunian;
zuzenak ginelakotz
opinionian,
dekret bat eman zuten
umore unian,
esplikatu gabe zer
kausaren gainian.
- 15/ Dekretatu zenian
Tolosan konpleta,
sententzia emaile
bazen fornimenta;
nigar iturrietan
iru madamita,
guri ordenatziatz
ainbertze tormenta,
bainan bertzek ereman
ontsa lotu eta.

- 16/ Utzi ginuenian
Tolosa gibela,
segur da bihotzian
pena ginuela;
ordenatzen zaguten
heriotze krudela,
anitz pikarderia
egin ginuela,
Mitxelenaren plaza
behar ginuela.
- 17/ Billafranka herrira
hurbiltzen pausia,
begien bistan daukat
hango presentzia;
lehenbiziko pena
zepuan sartzia,
bigarrena esperantza
galtzeko bizia,
hobe zela Jainkoari
bihotza altxatzia.
- 18/ Bertze bi egunetan
gero Mondragora,
irugarrena pausan
dezagun ohora;
gau erdiko jeikirik
bidiari gora,
guri beti bezala
hiltzia gogora,
nunbaitereko ditxa
gabeko denbora.

19/ Salinasko mendira
gira arribatzen,
unibersalak hasi
gure arrobatzen;
ez diru ez arropaik
etzaigu baratzen,
bertzen zaharrak ditû
soinian paratzen,
halako pobrerikan
ez da pascatzen.

20/ Unibersal horiek
zer kaballeruak!
Gerla bertzek egin ta
soldadu beruak;
gizon mañifikuek
dituzte graduak,
Herodesen pareko
salbai borreguak,
legerik ez dakiten
jende barbaruak.

21/ Bitoria aldera
brehala martxe,
uste ginuen hiltzen
ginuztela hantxe;
gure kontra espantuz
hango dama beltzek:
presentatu ginela
sobera berantxe,
barkamendurik etzela
guretzat oraixe.

- 22/ Gobernadoriaren
gana arribatu,
gure manerak oro
hari deklaratu;
kristauren legian
harek errezibitu,
bai eta kordetarik
guziak libratu,
nola bere semeak
harek konsolatu.
- 23/ Konsolatu ginituen
kaesa beruan,
eta menbro guziak
paratu libruan;
despatxa gintzazkela
etxerat lerruan,
balitz gure eremuko
zombaiten graduan;
gure tribunalia
zela Nafarruan.
- 24/ Nafarruako seme
kreatu mundura,
probintzian penetan
ibili ardura;
arribaturik ere
gure eremura,
mila barbaridade
eta arrangura:
purgatoriotarik
sartu infernura.

25/ Infernu bat in daike
españolezkua,
ez dute ikusi nahi
presuna justua;
nola serbitza diron
jendiak gustua?
Beti errespetatzen
dute injustua,
lur huntan dugulakotz
gobernu gaiztua.

26/ Goberniaren kontra
erreklama naite,
behar den erregela
ez dutela maite;
jende miserabilia
arrobotzen dute,
pena da irautia,
erran ahal daite
afer mantenatzen da
sobera tunante.

27/ Tunantekeriako
arraza guzia,
damurik utzi behar
munduko bizia!
Odolian dutela
beren noblezia,
negoziatzen dute
mila malezia,
larrutu nahi dute
jende buluzia.

- 28/ Nafarruako serbil
lepondo gorriak,
Luzifer lotsa diro
haren koloriak;
montañasak girela
oro traidoriak,
martier finitzeko
emanetz odriak,
arrasatu balitu
enperadoriak!
- 29/ Zortzira ehun palo
ordenatu zauten,
duda niz halakuek
arimarik bauten;
ez dakit nehork ere
sinetsiko nauten,
zenbat purgatorio
erakutsi zauten;
bihotza trankilago
bizi gira aurtan.
- 30/ Gure libertatia
ongi etorri dela!
Lehen ikusi dugu
denbora krudela;
estima dezagula
gure amodio fidela,
pena duten guziak
konsola ditela,
atsegin duteneri
egin guri bezala.

Bertso auek Jose Maria Satrustegi jaunak argitaratu zituan, bere *Bordel bertsularia* liburuan, *Auspoa*'ren 45-46 zenbakian. Berak nundik zituan adierazteko, onela esaten du:

«*Pedro Lizarraga*'ren bertso papera. – Eskuz idatzirik dago. Asieran esaten du: «Cantiac formatiac luzaiden Juan Echamendi zenak zorci eun eta laueta ogoiyan». Orduko hila zen bertsularia, 1879'ko mayatzaren 30'ean. Behar bada Lizarragak bere «kopia» atera zuen urtea izango da asieran duena.

Pedro Lizarraga Bordelen denborakoa zen eta, berez, maistrua. Luzaiden, Karrikaburuko semea, paper asko utzi zuen galdu ta erre ez balira.

Ondoren bertso auen aldaketak ematen ditu Satrustegi jaunak. Aldaketa oiek ikusi nai dituanak, dalako liburu ortan arkituko ditu.

Leenengo bertsoak dionez, 1823 urtean Bordel bertsularia «Donostia hirian» zan, «zerbitzuan», «liberalitateko bandera berrian».

Ez da, beraz, Enrike Zubiri *Manezaundi* idazleak esaten duana: «Carlos V'ren gerlan, Zumalakarregi-ren denboran, Luzaide-tik ereman zituzten bortxaz, ahari artalde bat bezala bahituak muthiko gazte andana bat Donostirat, eta heien artean zen «Boryel». Ez dakigu nola eta zergatik La Mota deithu gazteluan sartu zituzten hobendunak bezala lurpeko gela beltz batian».

Karlos V'ren gerra asteko, eta Zumalakarregi karlisten buru izateko, amar urte falta ziran. Gure iritzirako, Manezaundik erriaren aotik artuko zituan zer esanak, eta erria ez da txeetasun oietan oso xuxen ibiltzen. Ortik aparte, realisten gerra ori (1821-1823) beste bi gerra aundiren arteko gerra txiki bat izan zan: frantzestea (1808-1814) eta leenengo karlistatea (1833-1839). Eta aundiak txikia estali eta izkutatu egiten du beti.

«Zerbitzuan» zegoala esaten du berak; soldaduskan alegia. Onek beste arazo bat ekartzen digu: nola ote zegoan Bordel soldaduskan, bera Naparroako semea izanik eta fueroen denbora zalarik? Orduan ez baitzeuden naparrak armak artzera beartuak. Berak alaxe naita joan ote zan, beraz? Edo-ta, gerra ifloren eskubideak errespetatzen ez dakiana baita, artu eta nai ta nai ez eraman ote zuten, Manezaundik esaten duan bezela? Ez dakigu zer esan.

Gerra artan, «San Luisen eun milla semeak» deitu zitzaizen soldaduak etorri ziran Frantzitik, realistei liberalen kontra laguntzera. Bidasoa ibaia 1823'ko apirilaren 7'an igaro zuten. Madrid, berriz, urte bereko maiatzaren 23'an artu zuten. Donostiak, ordea, arpegi eman zien; eta naizta inguru guzia frantzesak artua egon, etzuan amor eman irailaren 27'a arte. Egun artan errenditu zan.

Frantzesak kanpotik ziran, beraz. Bordel eta bere soldadu lagunak, berriz, erri barruan. Frantzesen aldera pasatzea erabaki zuten bederatzi lagunek. «Desertatu» alegia, berak leenengo bertsoan esaten duenez. Zergatik ote? Ziur aski, Madrid ere artua zala, frantzesak andik ere aurrera zijoazela eta gerra galdua zutela pentsatuko zutelako. Gero ikusiko zuten gurutz-bidea kontuan arturik, «inozentkerian» emandako pausoa izan zan noski.

Bigarren bertsoak dionez, ekainaren 12'an, gaueko bederatzietan, abitu ziran igesi. Urte garai ortan eguna luzea izaten da; baiña ordurako illundu berria, eguzkiaren orduetan ibiliko baitziran. Nundik joan ziran irugarren bertsoak esaten du: «murraila pian sartu», «kanale bati barna atera errestan» eta «murrailatik atera ondoko segida». Manezaundik onela dio: «Eta gaztelu lurpeko ixurgingen bidia harturik, ukhurtuak eta kasik herrestan lekhu okaztagarri hartan ardiesten dute kanporat heltzea».

Kanpora irten eta bana-binaka sailkatu ziran: «errepartitu ginen oro bana bida». «Guardiak erne zauden azantzer begira» esaten du laugarren bertsoak. Baita igeslariak ere, gardien bildurrez.

Urrengo pausoa zubia igarotzea zuten. «Kontent ginen bizirik heltzia zubiara» dio laugarren bertsoak. Eta bostgarrenak: «Zubira ginenian oro elgarrengana». Zein zubi zuten, ordea? Ez, gure iritzirako, erderaz *puente levadizo* esaten zaiona, ordurako murrailletatik aurrera zijoazen eta. Urumea ibaiaren zubia izango da, beraz. Zubi bakarra garai artan, eta zurezkoa, geroago ere Donostiko grabadoetan agertzen danez.

An guardia izaki, ordea, eta bildurra: «presentatzeko lotsa guardiarengana». Lan ortarako bat prestatu zan: «batek bera joaiteko hartu zuen plana». Bordel eta beste lagun bat ziran ondotik: «gu bida gibeletik beldurrez hengana».

Unerik arrisksuena bera zuten: alde batetik bestera igarotzerakoa alegia. Españiko azkeneko gerratean pauso ori eman zuanik ezagutuak gera. Itzegin ere bai gai ortaz. Bildurrik aundiena orduantxe pasa zutela esan oi dute danak

ere. Alde batetik igesi zijoazela, beste aldekoak nola artuko zituzten ezin jakin. Badira une ortan bizia galduak ere.

Bordel eta bere lagunak ere larri ibili ziran. Alde batetik eta bestetik tiroka eraso zieten: «bi aldetarik tiroka gure errekesta». «Ingurina guzia etsaiez betia» baitzegoan. «Parlamenduko bida» zirala esaten du zortzigarren bertsoak. Baiña oiek ozta-ozta atera ziran bizirik: «etzanik konserbatu biziak uroski». Oietako bat Bordel zan.

Jeneralarengana eraman bear zituztela esan zion frantzesen ofizialak. Bordelek, berriz, lagunak bazituztela atzean utziak eta aiengana lagunduko ote zion erantzun. Asarretu egin zitzaion orduan ofiziala. Bordelek, berriz, ezer okerrrik gerta ezker bere biziarekin pagatuko zuala esan. Orduan soldadu batzuekin bialtzen ditu lagunetara. Auek, Bordel eta bere laguna illak ziralakoan zeuden, eta bizirik ikustean pozaldi ederra artu.

Etzan talde osoa beste aldera iritxi. «Gu ere guardiara zortzi arribatu». Satrustegik onela esaten du: «Nork esan bear zuen salatzailea beren artean izanen zutela!». Eta Antonio Arrue zanak, berriz, onela dio: «*viene a decir Bordel que eran nueve los soldados que se evadieron, pero que entre ellos había un traidor y que éste les vendió...*». Eta ondoren: «*...nos dice que cayeron en manos de los franceses, pero solamente ocho, esto es, todos menos el traidor, naturalmente*».

Baditeke ori orrela izatea, irugarren bertsoak onela esaten baitu: «zenbait tek malezia zuten beren baitan». Baiña bederatzigarren lagun ori salatzailea zutela ez da garbiegi ikusten. Tiroketa artan eroria ere izan zitekean. Une au ez dute bertsoak bear aiñean argitzen, gure iritzirako beintzat.

Bordel eta bere lagunak dana eginda zutela usteko zuten. Ezta urrik eman ere. Españaiko azken gerratean alde batetik bestera pasatutakoak ere orrenbes- tez okerrrena egiña zutela pentsatzen zuten. Baiña oraindik bereak eta bi ikuste- ko zeuden. Nor eta zer ziran artean garbitzeko baitzegoan. Emen ere berdin gertatu zan.

Leenengo, jeneralarengana bialtzen dituzte «pasaporten artzera». Andik «bi jendarmen artian atseko Ernanira».

«Mitxelenaren plaza behar ginuela» esaten du amaseigarren bertsoak. Au Antonio Arrue zanak argitu zuan. Onela dio:

«En estos versos se refiere indudablemente Bordel al sacerdote Matías Michelena, quien durante la noche del 3 al 4 de mayo de 1823, esto es, treinta y pocos días antes solamente de la iniciación de los hechos a que se contraen los versos de Bordel que comentamos, y juntamente con siete frailes del Convento de San Telmo, fue asesinado y despeñado al mar desde el Monte Urgull por varios soldados, mandados por un subteniente, de las fuerzas constitucionales de la guarnición del Castillo de la Mota».

Ordizin ere larri ibili ziran: «leenbiziko pena zepuan sartzia; bigarrena esperantza galtzeko bizia». Andik, Arrasatetik barrena, «Salinas'ko mendira». Arlaban gaiña izango da. Antxe, *unibersalak* izeneko soldaduak lapurretan asten zaizkie. «Ez diru ez arropaik etzaigu baratzen» esaten digu, eta besteen zaharrak dituzte soñean paratzen.

Andik Gasteiza. Baiña «gure kontra espantuz hango dama beltzek». Zergatik ote? «Presentatu ginela sobera berantxe». Besteren batzuk ere baziran, beraz, alde batetik bestera pasatuak Bordel eta bere lagunak baiña leenago.

Gasteizko gobernadoreak ondo artzen ditu. «Bai eta kordetarik guziak libratu» ere; eta «nola bere semeak harek konsolatu». Baiña aien epailea Napparroan zala eta ara bialdu. Eta zertarako? Purgatoriotik infernura sartzeko.

Naparroako realistak gaizki artzen dituzte. Bordel aien aurka sutu egiten da. «Nafarruako serbil lepondo gorriak» esaten die.

«Lepondo gorriak» zein diran onela argitzen du Satrustegik: «Nafarruak baditu Mendi-aldea ta Erribera. Beherekoendako gu «montañesak» gera. Ez da euskeraren gora-bera bakarrik; askotan aragonesekin ikusteko gehiago dute gurekin baino. «Nafarruako serbil lepondo gorriak», Bordelen bertsuetan erriberakoak dira; «montañesak», berriz, euskaldunak».

Serbil itzak, berriz, zer esan nazi duan, onela argitzen du *Espasa* enziklopediak: «*Apodo con que los que profesaban ideas liberales designaban, en el primer tercio del siglo XIX, a los que preferían la monarquía absoluta*».

«Arrasatu balitu enperadoriak» esaten du Bordelek erriberako oiengatik. Enperadore ori Napoleon izango da, guk uste; Bidasoaz ego aldera ere ainbeste buruauste, ondamendi eta eriotz ekarri zituana. Olakorik berriz ere ikustea iñori opa izatea madarikazio aundi samarra da noski.

Baiña gizarajo aien guruzbidea bukatu gabe zegoan. Zortzi lagunei cuna

makilkada ematea agintzen dute. Manezaundik, erriaren aotik jasota dudarik gabe, txetasun gogoangarri bat jakin arazten digu:

«Bakotxari ehun makhil ukhaldi bizkarrian...

Eta hemen agertu zen nolako bihotza zien gure «Boryel» phertsulariak. Bere anaya ere harekin zen, hobendunen artean, bainan osagarri xarrean eta sukarrarrekin izanik, Boryelek ezagutu zien izagarriko zigorrada haren ondotik etzela bizirik atherako gaixo anaia.

Ordian galdetzen du aitzindariet othoi utz dezaten berak hartzea anaiaren ordainak, eta baimena ardietsirik, bere bizkar buluzian emaiten dazkote berrehun makhil ukhaldi...

Erdi hila, odolztatua, sarraskitua ereman zuten eritegirat, eta heriotzarekin borroka ibili ondoan, mirakuluz sendatu zen».

Baiña noizbait ere askatasuna lortzen dute. «Gure libertatia ongi etorri dela!» esaten du Bordelek azken bertsoan pozez beterik. Baiña utsune bat arkitzen degu guk emen: ez duala askatasun ori noiz eta nola eman zieten esaten.

Geiegi luzatu gera bearbada. Baiña Bordelen bertso auek ulert errezagoak biurtzea izan da gure asmoa.

**LEENENGO KARLISTATEAREN
AURREKO BERTSOAK
(1823-1833)**

**AMA GIPUZKOAREN SEME-ALABA MAITIAK,
BEREN ERREGE TA ERREGIÑA ONEGIEN
ETORRERAK POZKIDATURIK,
KANTUZ JOSTALDITZEKO ATERA DIRADEN
BERTSO EDO ITZ NEURTUAK.**

- 1/ Milla zortzi eun ogei
eta zortzi urte
Jesukristo jaiorik
orain bear dute;
era gozo onekin
pozkida ainbeste
gipuzkoatarrentzat
ez nuen nik uste.
- 2/ Osasun onarekin
gañera pakea,
gogoangarri degu
aurtengo urtea;
Fernando errege ta
bere emaztea
Gipuzkoak txit nai du
emen ikustea.
- 3/ Gipuzkoa izanik
ain leial ta piña,
gogoz datoz errege
eta erregiña;
neurri gabekoa da
gure atsegiña,
etzaiku damututzen
berai on egiña.

- 4/ Motrikora joanik
Ama Probintzia,
batzarrean eman du
bere iritzia:
Fernando onarekin
Amalia eztia
ondratzen gastatzeko
bear dan guztia.
- 5/ Bidez gastatzen dana
damu bear ezta,
Tolosan egiten du
lenbiziko festa;
andik Donostiara,
Bergara ere prest da,
dantzatuko da zenbait
mutil eta neska.
- 6/ Inork nai badu asi
jostarien billa,
guzietan onenak
Donostian dira;
zoraturikan berai
legoke begira,
nork joan bear ez du
alako errira?
- 7/ Dantzari mota asko,
egoki jantziak,
denbora labur batez
ongi ikasiak,
dama galai eder ta
zar gazte guziak
jarri ditu jostari
orain probintziak.

- 8/ Itxasoz ta leorrez
asko ikuskari
txukinkiro dituzte
Donostian jarri;
etxe guziak ere
txuri eta garbi,
errege maitearekin
gure ondragarri.
- 9/ Festak izango dira
ain ikustekoak:
dantzari ariñakin
zezen iltzekoak;
seme alaba eder
jostari pijoak
prest jarririk daduzka
Ama Gipuzkoak.
- 10/ Zarrak eta gazteak,
nere iritzian,
pozkidaturik daude
gure probintzian
errege maitatzeko
alegin guzian;
damurik egongo da
denbora gutxian.
- 11/ Gipuzkoar prestuak
munduak badaki
jostariak dirana
guzien gañeti;
erregeak maitatzen
len orain ta beti,
amodio beroaz
biotz-biotzeti.

12/ Errege ta erregiña
jartzeko tokia,
jauregi eder galant
guziz egokia;
apainduriaz ere
ain dago goitia,
Corral jaunaren etxe
bere berekia.

13/ Nekezak izan arren
onclako lanak,
aisa egin oi ditu
jakintia danak;
gipuzkoar guziok
maite degun Amak,
artako jarri ditu
diputadu jaunak.

14/ Aldamar, Olazabal
eta Etxague,
Lardizabal laugarren
lagun omen due;
bat bearrean ez da
txarra sartu ure,
zenbait gauza egoki
berak egin due.

15/ Atsegiñetan gera
Gipuzkoan bizi,
iñork etzuen uste
era au ikusi;
eman genduen itza
ez degu nai ausi:
Fernando erregea
da gure nagusi.

16/ Erregiña maitati
andre Amalia
ikusten degula da
bigarren aldia;
bera dalako aiñ on
ta maitagarria,
biotzetan daukagu
betiko jarria.

17/ Bizi bitez errege
eta erregiña,
oen zoriona da
gure atsegiña;
sendatuko litzake
gipuztarren miña,
beti-betiko beren
aldean bagiña.

Or goiko izenburu luze orrek ederki adierazten du bertso auen gaia zer dan: Fernando VII eta bere andre Amalia Gipuzkoara 1828 urtean nola etorri ziran eta zer arrera ona egin zitzaizen.

Iru tokitan arkitu ditugu bertso auek: Azpeitiko Jose Maria Garmendiaren paperetan, inprentatuta. Baiña sail osoa ez. Papera puskatuta dago eta bost bertso bakarrik ditu: 12, 13, 14, 15 eta 16'garrena, eta oiek ere ez osorik.

Beste bietan eskuz idatzita daude: Don Manuel Lekuona zanaren bilduman eta Aita Frantzisko Apalategi zanaren paperetan. Ez dute aldaketarik alkarrekin.

Lekuona jaunak onela aditzera eman zuan bein batez, paper ori nundikan zuan:

«...Alkote-xarra deritzan etxe aberats bateko liburutegian, beste zenbait papertxoen artean, koloredun papera politez egindako toxa bezelako zar bat arkitu nun: karteratxo bat zan, orain eun urte ta geiagoko andereño batek, bere gordairu kutun bezela, erabili oi zuan kartera edo toxatxo bat. Eta aren barruko amar-amabi paperen artean, beste *Bertso Berri* zenbaitekin, eskuz egindako

Santa Klararen bizitzako koplaxo oiek zeuden ondotxo tolestaturik. Ikusten danez, gure antziñako andereño aiek ere kantatzen zituzten kopla polit oiek, beste batzuen artean, maitezko ta beste olakoren artean. Kantatu ta ezkutuan gorde ere, kontuz-kontuz tolestatuta... Gure karteratxoaren jabea, gero monja sartu zan Oñati-Bidaurretako konbentuan: Santa Klararen Ordenako monja...».

Beste *Bertso Berri* oien artean, onako auek zeuden.

Erregea Kataluñatik zetorren. Bartzelonan bost illabete eginda. Maiatzaren 19'an Tudelara iritxi zan. Bere santu eguna, illaren 30'garrena, Iruñen igarozuan, eta andik Gipuzkoara abiatu.

Garaiz jarri zan bidean Naparroako diputazioa, *El Pensamiento Navarro* egunkariak, 1980'ko otsaillaren 16'an argitaratutako *Fernando VII en Pamplona (1828)* idazlanean esaten danez:

«*Sabida ya que la llegada del monarca a Tudela sería al 19 de mayo, tres días antes salió de la capital la Diputación del Reino, presidida por el señor Virrey y seguida de todo el acompañamiento de maceros, porteros, lacayos y criados, para testimoniar al Rey el amor y lealtad de los fieles navarros*».

Tudelako erriak prestamen aundiak egin zituan erregeari arrera ona egiteko:

«*Tudela se estiró en detalles para el recibimiento. En la ciudad se colocaron arcos artísticos para conmemorar el acto. Proliferaron las alegorías y las inscripciones. Algunas, de este tipo:*

*Las penas huyeron
del Pueblo Vascón,
la risa y el gozo
allá las hundieron
do nunca brillara
hispano campeón.*

*Aquí su regocijo
su Trono fijó
desde que Fernando
cariñoso dijo:
«Que yo la visite
Navarra logró».*

Baiña beste errietan ere etziran nagi ibili. Danak ere alegiñean saiatu zirala dudarik ez da:

«En Arguedas, Valtierra y Caparroso colocaron a ambos lados del camino centenares de árboles adornados de cintas y letreros alusivos. Tafalla preparó todo un festival folklórico. A la entrada de la ciudad el Ayuntamiento organizó un balcón cubierto de telas y colgaduras donde se colocaron todos los mocetes de la escuela, vestidos de blanco, con palmas en las manos, con bandas coloradas y unos corazones dorados colgando del pecho con esta inscripción: «¡De todos para Fernando!...». En el festival se desarrollaron unas danzas de damas y galanes, otro baile llamado «de locos», otro de pastores y por último uno de niños, consistente en una especie de ezpatadantza a base de evoluciones con sables y lanzas.

En Garinoain se dispuso una arboleda a costa de la riqueza forestal del Carrascal. Doce mozas vestidas de blanco y armadas con fusiles evolucionaron con gracia y marcialidad ante los reyes, provocando la complacencia del Rey y los celos de su consorte».

Erregearen etorreraren oroigarri izan zedin, liburuxka bat argitaratu zan gero, izenburu luze onekin:

«Relación del tránsito y estancias de los Reyes Nuestros Señores D. Fernando Sétimo y Doña María Josefa Amalia en la M. N. y M. L. Provincia de Guipúzcoa, desde el día 2 de Junio de 1828 en que entraron desde el reino de Navarra por el punto limítrofe de Illarrazu, hasta el 14 del mismo en que pasaron al Señorío de Vizcaya por el de Olarreaga. Tolosa (1828)».

Pirala kondairalariak, berriz, liburuxka polit bat idatzi zuan izenburu onekin: «*San Sebastián en el siglo XIX. Madrid, 1909*».

Bi liburu oietatik artuak dira orain emen esango ditugunak.

Bostgarren bertsoak, erregea Tolosa, Donostia eta Bergaran izana zala esaten digu. Ura nundik nora ibili zan, zeatzago esan genezake.

Garagarrillaren 2'an, Illarazura etorri zan. Andik, Lizartza eta Amaroztik barrena, napar zubia igaro eta Tolosara. Emen, Plaza Zaarreko Idiakez jauregia eman zioten ostatutzat.

Biaramona bertan igaro zuan, eta zernai jaialdi egin zitzaion. Urrengo goizean, garagarrillaren 4'an, Tolosatik irten, Irura, Billabona, Andoain, Urnie-ta eta Ernaitik barrena, Donostira.

Sarreran arkupe aundi bat jarrita zegoan, latíñez, gazteleraz eta euskeraz iru irakurgai zituana. Ona euskerazkoa:

«Fernando VII maitagarriari
Espanetaco erregue, españarren aita
anciña-eraco Cantauria icustatcen duena
Guipuzcoaco seme guciac, ta batez ere Donostiac
aurreratua daucatelaco uriaren berriztutcea
ceña bucatzea uste duten beraren berri onan bidez
escaintzen diote oroicarri au.

Erreguñia Amalia maitatiari
Erreñoaren apaingarria, erriac chit asco maite duena,
zorian guziona, Guipuzcoa osoac, eta batez ere Donostiac
berari dion naitasun bero bici banaitarequin
erregue-enganaco ichupen gartsua gatic, eta doaitasunen saritzat
escaintcen du amodiozco zati chiqui au chit gozoz.

Ilion berriztatura betor Fernando
galquerac dacuste gure fedea
oroitgarriac goit-alchatcen dute bedorren erreinaldia
erori zan bedorregatic, jaso zuen
eta bedorrengan icheroten du edertcea».

Jende eskolatuak ez du «Ilion berriztatua» zer dan argitu bearrik, baiña ala ere esango degu, iñork ez badaki. Antziñako Troia iria aitatzen da orrekin. Ilion ere esaten baitzioten. Erri ura grezitarrak erre eta apurtu zuten, 1813'an inglesak-eta Donostia egin zuten bezela. Baiña amabost urte igaroak ziran, eta au «berriztazen» ari zan.

Konstituzioko plazan, *obelisco* bat, zutikako arri bat jarri zuten, ura ere latíñez, gatzelaniaz eta euskeraz iru irakurgai zituana. Euskerazkoa onako au:

«Donostia edo Ilion berriztatua
gere goienengo ostatesa maiteai
naitasuna dauca betico ciñeztatua
bera ta beraren languin anaituac dute nai
beren erregue onguilleari metarri au
escañi naitasunaren icusgai.

Pirineoco, mendi tontorren gañean
Guipuzcoa bere erregue-enzaco ernai beti
leial eta pin jarri ezquero gaiean;
eta janzquera egatzen goiti
oroipentzat ipini zan gure erregue
maite zori onecoaren pozcarri».

Laugarren bertsoak dionez, Gipuzkoako diputaduak Mutrikun egin zuten aldi artan beren urteroko batzarra, eta erregearen etorrera ospatzeko gastatu bildurrez ez egoteko erabaki.

Festak eta jostaldiak antolatzeko gizonak ere berezi zituzten. Oien izenak amalau garren bertsoak ematen dizkigu.

Leen esan bezela, Donostia osoki berriztatu gabe zegoan oraindik. Orrek buruauste batzuk sortu zituan. Leenengoa, errege-erregiña ostatuz nun jarri. Onela dio Piralak:

«Dispuestos el Ayuntamiento, Consulado y vecindario, y nombradas las consabidas Comisiones, empezaron éstas su trabajo, habilitando para alojamiento del Rey la recién construída casa que en la Plaza Vieja tenía D. Fausto Corral.

Alquiláronse también para la servidumbre los almacenes y casas de Doña Magdalena Muñoa, D. Juan Urrozola y D. Andrés Urbano.

Costosas fueron las obras y el decorado del improvisado palacio, al que contribuyeron con sus muebles muchos particulares. Colocóse elegante trono, por el que se pagaron 3.800 reales a M. Bergarac, y un oratorio pedido por el Rey, que deseaba oír misa diaria, arreglado por Doña Juana Amestoy».

Etxe orren aitamena, amabigarren bertsoak egiten du.

Bertsoak ez dute olakorik ezer aitatzten, baiña merezi du Piralaren itz auek onera aldatzea:

«Surtían la real mesa cazadores a jornal, y no pequeño; pescadores recogían a diario mariscos en la costa y salmones en el Bidasoa; 720 reales se pagaron a la viuda de Pozzy por Champagne; 476 por nieve a la popular Facunda Orti, dueña del Café del Cubo; 720 a D. Pedro Queheille por cigarros habanos. algunos curiosísimos, que asciende, sólo los de mesa y boca, a 81.598 reales, y que demuestran la esplendidez y buen gusto de los comisionados encargados de proveer la real mesa, que se cubría con rica mantelería adquirida a doña Francisca Bally; la adornaba vajilla de Nicolás Pedrallo y otros, y rico servicio de plata del que estaban encargados D. Antonio Esnaola y D. José L. Aspiazu, víctima éste años después de las luchas civiles».

Erregea etorri aurretik, etxeak apaindu egin ziran. Zortzigarren bertsoak esaten du ori. Baita Piralak ere:

«A las diez de la mañana del día 4 anunciaron los cañones del Castillo la llegada de los Reyes, para la que estaban ya preparados los vecinos, que adornaban las recién blanqueadas fachadas de sus casas con ricas colgaduras y follaje, y con larga cenefa de tela carmesí y guirnaldas de laurel el cornisamiento y arcos de la Plaza Vieja».

Zenbait bertsoan, dantzarien aitamenak egiten dira. Euskal dantzak bein baiño geiagotan dantzatu baitziran erregearen aurrean, Piralak dionez:

«Pesada sería la relación detallada de las fiestas que se celebraron en obsequio de la Real Familia, porque fueron muchas y muy variadas, empezando aquella misma tarde delante de los Reyes con las danzas de las comparsas de Ezpatadantzaris y Burruca, bailes que agradaron a los Reyes por la novedad y el

pintoresco aspecto que sin duda ofrecía la adornada Plaza Vieja, llena de gente que se apretaba en arcos y calles, y coronaba la altísima muralla.

Presenció también Fernando lucido y vistoso simulacro de combate naval en la bahía; iluminación general; zortzicos bailados por la muy notable comparsa de Pastores de Arcadia, que cantó composiciones del maestro Albéniz...».

«Itxasoz ta legorrez asko ikuskari» izan zirala esaten digu zortzigarren bertsoak. Itxas ikuskari bat aitatu berria degu. Beste bat onela egin zan:

«Curiosa fue la fiesta de la bahía. Tomaron parte en ella más de cien marineros uniformados, que extendieron gran red de mil brazas que estrechaban hacia la playa, donde recogieron la pesca entre la algazara del gentío que llenaba los arsenales(1), y en bandeja de plata ofrecieron algunos peces a los Reyes, que desde un tablado presenciaron el espectáculo».

Legorreko jaialdirik ere izan zan. Oietako bat aitatu nai genduke orain. Udaletxea artean egiteko zegoan, eta leenengo arria erregeak jarri zuan. Ona Piralaren itzak:

«Una de las fiestas más gratas para la ciudad se celebró el día 10, colocando el Rey la primera piedra para el edificio de la actual Casa Consistorial, en el mismo sitio que ocupaba la antigua, de la que se habían demolido en 1819 la escalera y algunos muros que quedaron en pie después de la ruina. Aprovechando la estancia del Rey y lo agradecido que debía estar a los agasajos y fiestas que en obsequio suyo celebraba San Sebastián, presentóle el Ayuntamiento una exposición en la que, recordándole su Real Decreto de 21 de Julio de 1816, por el que se declara Fernando protector de la reedificación, le suplicaba se dignara colocar con sus manos la primera piedra de la Casa Concejil, por ser edificio de imprescindible necesidad y para tener «casa donde poder guardar el Decreto de 1816».

A esta exposición contestó el Rey con una Real Orden, en que decía:

«Queriendo N. S. dar a su ciudad de San Sebastián una prueba del interés que toma en su reedificación, se ha servido acceder a la solicitud de V. S. S. de 6 del corriente, resolviendo colocar por sí mismo la primera piedra del edificio que debe contruirse para servicio de ese Ayuntamiento.

Y lo digo a V. S. S. para su gobierno y satisfacción. San Sebastián, 9 de junio de 1828. – Calomarde».

Halagó este documento a los vecinos, y mucho más a los entusiastas monárquicos el su ciudad, que el Rey había puesto, como deferencia a ella, en el documento.

Señalóse el día 10 para la ceremonia, y a las seis de su tarde esperaban ya en la Plaza el Cabildo y comunidades religiosas, presididas por el Obispo de Ciudad Rodrigo. No tardó la regia comitiva: a pie los Reyes, precedidos por el Ayuntamiento y Consulado, la Junta de obras, músicas, ezpatadantzaris y los tamborileros Pedro Latierre y otros.

Pisando rica alfombra tendida desde la entrada de la Plaza, llegó el Rey a la zanja. El Alcalde, D. Joaquín L. Bermingham, le presentó una bandeja, cogió de ella Fernando una Guía de forasteros, una octava alusiva y el acta municipal, e introduciendo estos objetos en un tubo de cristal, le embutió en la piedra, entre atronadores vivos, armado de dorada palanqueta de acero, ayudó el Rey a colocar y alinear en su sitio la citada primera piedra, en la que estaba grabada esta inscripción:

*FERDINANDUS VII REX.
IPSEMET POSUIT
DIE. X JUN. AN. MDCCCXXVIII.»*

Oso festa ederra, baiña garestia; 356.003 erreal gastatu ziran beintzat.

Festa orrentzako bertsoak ere izan ziran. Jose Bizente Etxagaray bertso jartzaille ugariak moldatu zituan saillak –urrengo orrialdeetan arkituko ditu irakurleak– eta onako au, norena dan ez badakigu ere. Erderaz ere paratu zituan norbaitek.

Garagarrillaren 11'n irten zan erregea Donostitik; berriro Tolosara joan eta gaua an pasa.

Biamamoneko ibillaldia: Alegi, Ikaztegieta, Legorreta, Itsasondo, Ordizia, Beasain, Ormaiztegi, Zumarraga, Urretxua, Antzuola eta Bergara. Plazaraiño

sartu ez, baiña Altzo, Itxaso, Ezkio, Gabiria eta Legazpiko lurretatik ere igaro zan.

Illaren 13'a Bergaran egin zuan; eta 14'an, Plazentzi eta Eibartik pasa eta Olarreagatik barrena Bizkaian sartu.

---

(1) Ez al da *arenales* izango?

DONOSTIYAK
ERREGE ETA ERREGIÑAREN
ZORIONEKO ETORRERARI
ZORTZIKOA

- 1/ Biotz nereko seme
maite geiegiyak,
itxoroten dizute
Ama Donostiyak;
beso zabal laztanka
atozte guztiyak,
aditzera pozezko
zorion berriyak.

- 2/ Laugarren egunean,
Garagar illean,
degu Korpus bezpera
aurtengo urtean;
egun artan sartuko
dirade goizean
errege ta erregiña
Donosti lurrean.

- 3/ Gure errege Fernando
oberik eziña,
Amalia onegi
gure erregiña,
donostiarrak egin
arren alegiña,
ez liteke beñere
izan zuben diña.

- 4/ Denbora laburra da
gelditzen zaiguna,
baña borondatea
aundiya ta ona;
egin dezagun bada
gogoz al deguna,
gabaz eta egunaz
utzi gabe lana.
- 5/ Erregeak agertzen
diran istantean,
festak asiko dira
lurrean ta urean:
eleizan, itxasoan,
kanpoan, bidean,
gatzeluan, murallan,
kaiean, kalean.
- 6/ Kontxan egongo dira
txalupa ta ontziyak,
banderaz apaindurik
errenkan guztiyak;
eta beren mariñel
jende egokiyak
erregeri egiten
ongi etorriyak.
- 7/ Arku bat egongo da
sorotik aldean,
poliki ipiniya
San Martin bidean,
bere pillare eder
berdiñen gañean,
apainduba guztiya
goien eta bean.

- 8/ Ezpata-dantzariyak
irtenak bidera,
zanko aztañ ariñak
ager egitera;
erregeren aurretik
biurtuko dira
bere palaziyoko
plaza atarira.
- 9/ Dantza-modu guztiyak
izango dirade,
egunaz eta gabaz,
goiz ta arratsalde:
brokeadu, jorrari,
esku, gizon, andre,
artzai ta beste milla
zeñek bere alde.
- 10/ Piramide galantak
edo metarriyak
plazaren bi aldetan
berdin ipiniyak,
guztiz ederrak eta
ekusigarriyak,
egunaz itxugarri,
gabean argiyak.
- 11/ Iru egunez dira
iltzeko zezenak,
Nafarroan arkitzen
diran oberenak;
Españian autubak
arteko gizonak,
pika, banderilla ta
ezpata onenak.

- 12/ Txit panparroia dago
egiten karroza,
edertuko dubena
aundizkiro plaza;
eman bear diyote
lau idik laguntza,
adar urrezkoetan
loturikan lantza.
- 13/ Barrenen juango dira,
naikeran jantziyak,
berrogeietaraño
dama ta galaiak:
kantari, soñulari
eta dantzariyak,
etxeandre, manuak,(1)
gazteak guztiyak.
- 14/ Gabak egun egiñik
gure begiyetan,
argi ta subak eder
plaza kalietan,
baile ekusgarriyak
agintariyetan,
soñubak eta dantzak
leku guztiyetan.
- 15/ Ez naiz aspertu baña
asko degu gaurko,
utzi dezagun bada
zerbait gerorako;
Donostiyan diranak
dute ekusiko
emen esan ez degun
gauzarikan asko.

Bertso auek ulertzeko, aski da aurreko saillaren ondotik jarri ditugunak irakurtzea.

Moldiztegi izenik gabeko paperetan agertu ziran. Paper oietako ale bat, Parisko Liburutegi Nazionalean dago eta mikrofilmez bialdu ziguten. Beste ale bat Azpeitiko Jose Maria Garmendiaren paperetan arkitu genduan.

Bertso-paperak ez du egillearen izenik esaten. Baiña Parisko ortan, eta gure ustez Jose Manterolaren letraz, *Jose Vicente de Echagaray* irakurtzen zala esaten genduan, Echagaray onen bizitza eta bertsoekin osatutako liburuan: *Auspoa*, 35-36; eta egillea bera zala esan naiko zuala. Echagaray ori, izan ere, Donostiko bertso jartzaillerik ugariena izan zan garai artan.

Baiña orain, Paristik bialdutako mikrofilm ortan ez ditugu itz oiek ikusten. Ala ere, argibide ori ontzat artzekoa dała uste degu, beste nunbait arkituko genduan eta.

---

(1) *Matronas y Genios*. (Bertso-paperaren oarra.)

A LOS REYES NUESTROS SEÑORES, ARKADIAKO ARTZAIAK

MARTXA

- 1/ Zer gertatzen da gaur Donostian?
Nondik dator gure poza?
Nora dijoaz gure begiyak?
Zeñek darama biyotza?
Gure Fernando maitea eta
gure Amalia eztiya
emen arkitzen dirade eta
esana dago guztiya.

- 2/ Gure egun eta denborarako
zerubak zeukan gordea
zoriyon aundi antziñetako
erak ekusi gabea,
Donostiyara etorririkan
gure jaun eta jabea,
erregeetan dan oberena
eta erregiña andrea.

- 3/ Zor aundiyetan gelditzen gera
onenbeste mescedri,
ez dan bezela baliteke izan
gure eman gaia ugari;
Jauna, artu bada borondate on
esker eta oroipenak,
donostiarrak biyotz osotik
eskaintzen dizkizutenak.

ZORTZIKOA

- 1/ *Adorado Fernando*
zazpigarrenkoa,
oh rey esclarecido
Españiakoa,
Majestad soberana
biyotz gurekoa,
recibe el homenaje
Donostiakoa.

- 2/ *Estrella de Sajonia,*
gure erregiña,
de las virtudes centro
zerubak egiña,
de la bondad modelo
oberik eziña,
cándida como tierna
iñor ez adiña.

- 3/ *Con huéspedes tan magnos*
dago Donostiya
de admiración y gozo
beterik guztiya;
a felicidad tanta
ez erakutsiya,
mira, ve, palpa, duda
bere on zoriya.

- 4/ *San Sebastián felice,*
gaur zure semeak
son los más venturosos
doaiez beteak;
con música los unos,
kantari besteak,
todos entonan loores
zar eta gazteak.

5/ *Los San Sebastianenses,*
adiskide arrotzak,
todos grata memoria,
esker on bakoitzak;
con voluntad os rinden
amoriyo pozak,
acogida y obsequios,
gañera biyotzak.

6/ *El rey Fernando viva*
Amaliarekin,
vivan largas edades
biyak alkarrekin,
felices, venturosos
bat bestearekin,
y después en la gloria
Jaungoikoarekin.

Leen esan ditugunak aski dira noski, Fernando VII Donostira etorri zaneke irugarren bertso sail au ere ulertzeko. Ain zuzen, *Arkadiako artzaiak* an aitutzen ziran, eta bertso auek berak kantatzeko moldatuak dira, izenburuan ageri danez.

Lau tokitan arkitu degu: moldiztegi izenik gabeko bertso-paperetan, Chica-gon, Bonaparteren bilduman, eta Azpeitian, Jose Maria Garmendiaren paperetan. Eskuz idatzita, berriz, Aita Frantzisko Apalategiren paperetan eta Jose Manterolaren bilduman.

Onek itz auek ditu erantsita: «*Autor: J. Vicente de Echagaray*».

**EL AYUNTAMIENTO Y VECINOS
DE LA CIUDAD DE SAN SEBASTIAN
A SU REY Y SEÑOR
DON FERNANDO SÉPTIMO
EN EL ACTO DE FIJAR CON SU AUGUSTA MANO
LA PRIMERA PIEDRA FUNDAMENTAL
DE SU CASA CONSISTORIAL
EN 10 DE JUNIO DE 1828.**

*Ténganse allá otros Príncipes su gloria
los que en humosas ruínas y en cruento
estrago aspiran a eternal memoria.
Zanja, Fernando, tú, firme cimiento
de nuestro Capitolio, y da a la historia,
de sangre el nombre y de crueldad exento;
y bendigan por siempre los humanos
la palanqueta en tus augustas manos.*

HIMNO
CANTADO A SS. MM.
EN LA CIUDAD DE SAN SEBASTIAN(1).

*Salve, Fernando, venid buena hora,
aquí os atienden la fe y amor;
Amalia, salve, seais por siempre
del Rey delicia, del sexo honor.*

CORO

*Caro Fernando,
cándida Amalia,
sed venturosos,
serálo España.*

*Con puras preces Guipúzcoa fiel
llana os ofrece su humilde don;
sus tiernos pechos son su presente
propio de leales, digna de vos.*

Caro...

*Cual son frondosas estas montañas,
sencillos, francos sus hijos son;
y cuando os juran, Fernando, fe,
creed en sus votos, creed su adhesión.*

Caro...

*Entre las ruinas y el polvo humeante(2)
que vuestras plantas huellan aun hoy,
himnos de gozo sólo oiréis;
flébiles ayes no oiréis, no.*

Caro...

*Mengua creyeran llorar sus males,
précianlos antes por su blasón;
salvóse el Rey, no importa cómo;
vemos al Rey, ya no hay dolor.*

Caro...

*Si alguna dicha hora alcanzamos
en este suelo, obra es de vos.
Unión gritasteis, y estas montañas
unión retumban, fin al rencor.*

Caro...

*Tu fausto soplo, cual el febeo,
de sus cenizas al pueblo alzó;
su industria y naves del solio excelso
vital aliento reciben hoy(3).*

Caro...

*Tanto deber en pechos tales
abona y fía la ingenua voz,
que por doquiera exenta clama:
«Fernando, Amalia, bendígaos Dios».*

Caro...

*LAS JOVENES DE SAN SEBASTIAN
A SU AMADA REINA
MARIA JOSEFA AMALIA DE SAJONIA.*

LA PALOMA MENSAJERA

*Bate las blandas alas,
cándida palomita,
y parte cabe Amalia
por nuncia de las ninfas*

que del claro Urumea
habitan en la orilla;
mas toma antes sus señas
porque bien la distingas.
Si no fueras tan simple,
sería demasía
recelar que pudieras
con otra confundirla.
De más es ponderarte
su beldad peregrina;
sobre todas las gracias
descuella sin medida.
El jazmín y la rosa
coloran sus mejillas,
de formas majestuosas,
así nobles cual lindas.
El pudor en sus ojos
reside, y de allí inspira
decencia a los demás,
compostura y medida.
Raro fue y es ver juntas
beldad y pudicicia;
Amalia las concuerda;
de aquí has de distinguirla.
La modestia más llana
otra es de sus divisas;
la sola es que sus gracias
y su altura no mira.
Mas si cres que a los otros,
porque de sí se olvida,
olvidará también,
insensata serías.
Del escabel sublime
desciende, y su delicia
es indagar los males
y tornarlos en dichas.
Y aunque digan que el sol

*quema a quien se avecina,
la lumbre de este sol
ni aun de cerca es dañina.
Y si porque es virtuosa
estoica la imaginas,
yerras, pues su dulzura
se pinta en la sonrisa.
Y aun suele del alcázar
al Pindo hacer salidas,
y libar con donaire
de Hipocrene las linfas.
Sobre todo, paloma,
la que en candor te imita
y te gana, es a quien
nuestra afición te envía.
Y ya que la conoces,
llega y con voz sumisa
explica tu mensaje
con estas frases mismas:
«Las ninfas de Urumea
cerca de vos me envían;
bien conocéis por qué
tanto honor de mí fian.
De tu honor prendadas,
de tu candor movidas,
piden que yo a tu lado
de nuncio y feudo sirva.
Protestan por modelo
tomaros de su vida,
ya que del seco ornato
os juzgan sin porfía.
Además me encargaron
que por ellas os diga,
por sus padres y esposos
y los demás que habitan:
Esta tierra, que Hernando
—nombrarle me permitas—*

*es su Padre y su Numen
y que a tu amor le fían,
tus cariños le alivien,
tu consejo le sirva,
y aduerma sus cuidados
tu diligencia amiga.
Cuidad que en él y vos
vuestra hispana familia
su esplendor y su gloria,
su ser y todo libra».
Bate, bate las alas,
cándida palomita,
y lleva este mensaje
a Amalia la querida.*

Bertso aukerak ere, Fernando VII Donostira etorri zanean jarriak dira. Azpeitiko Jose Maria Garmendiaren paperetan arkitu genituan. Moldiztegi izenik gabeko kanta-paperetan agertu ziran. Naiz-eta erderaz izan, emen ezarri nai izan ditugu, jaialdi aien berri obeto eman dezagun. Aurreko sail batean eskeini ditugun argibideak naikoak dira bertso aukerak ere ondo ulertzeko.

Ala ere, Donostiko neskatzak egin zuten festa zer izan zan obeto jabetuko gera, Piralaren beste itz aukerak onera aldatzen baditugu(4):

«De las otras fiestas, fue notable por su originalidad la celebrada en la Plaza Nueva por comparsas de muchachos y doncellas, vestidos aquéllos con pantalón blanco y corpiño rosa, y ellas con blanca túnica adornada de guirnaldas y coronada de flores su suelta cabellera. Danzaron en vistoso tablado; cantaron estrofas compuestas por D. Pedro Albéniz, y al grito de «¡Viva el Rey!», lanzado por la matrona que representaba Guipúzcoa, abriéronse grandes granadas y globos dorados que en un templete había, se convirtieron en amapolas y de éstas salieron volando palomas y tórtolas, que conducían, colgados de sus cuellos con cintas de colores, versos dedicados a los regios huéspedes, «y con la ayuda de un mecanismo preparado al intento, se envió desde el tablado a SS. MM. otra paloma blanca engalanada con cintas y lazos, que conducía también en el pico, en un estuche dorado, un ejemplar de la oda dedicada a la Reina Nuestra Señora por las jóvenes de San Sebastián. Su Majestad se abalanzó a recibirla, acaricióla, la

entregó a la reina, y volviéndola a tomar el Rey, la besó repetidamente, sin recatarse ni disimular la tierna emoción que se expresaba tan enérgicamente por sus augustos labios». Esta escena impresionó a los espectadores, dice el cronista de aquella visita; emocionó a los autores de la fiesta; hizo llorar a algunos, e impulsó a los bailarines espatadanzaris a formarse en dos filas, y con sus espadas, lanzas y arcos, simular una larga bóveda, bajo la cual pasaron los Reyes al retirarse a pie a su alojamiento».

Beste erderazko kantuengatik, berriz, onela dio Piralak:

«Las musas tomaron también parte en festejar la solemnidad. Himnos y odas abundaron, sobresaliendo el cantado el día del Corpus en la citada fiesta de la Plaza Nueva, haciéndose popular su estribillo:

*Caro Fernando,
cándida Amalia,
sed venturosos,
serálo España.*

Las inscripciones en arcos y fachadas merecen copiarse, ya que no todas, una de las escritas en la parroquia de San Vicente, que decía:

*Vivan Amalia, Fernando,
vivan nuestros caros Reyes,
que con pacíficas leyes
la España están gobernando.*

En el arco extramuros se leía con gruesos caracteres:

*Id en paz, buen Fernando; el cielo santo
la vía siembre de ventura y flores;
nosotros a llorar vamos en tanto.*

Y de la serenata que para despedir a la Real Familia cantaron la víspera de su marcha, no debemos omitir los siguientes famosos versos:

*¡Del miserable humano
cuán duro es el destino!
Vino, y apenas vino,
Fernando se nos va.*

*También la amable Amalia,
también huye y se aleja.
La suerte ¿qué nos deja?
El poder de llorar.*

El día 11, después de entregar al Alcalde 7.000 reales para la Beneficencia, marcharon los Reyes con su numeroso acompañamiento a continuar visitando pueblos en aquel largo viaje, que quizá sirvió para distraer al Rey de sus padecimientos físicos y morales».

---

(1) Este himno ha sido puesto en música por D. Pedro Albéniz, maestro de capilla de la misma ciudad, profesor que acaba de distinguirse en París. (Bertso-paperaren oarra.)

(2) La ciudad de San Sebastián fue reducida completamente a cenizas en la gloriosa guerra de la independencia, durante los días 31 de agosto y 1.º y 2.º de setiembre de 1813. (Id.)

(3) La generosa protección del Gobierno de S. M. ha alentado en gran manera la reedificación de esta ciudad, y su Real decreto de 21 de febrero del presente año, habilitando este puerto para el comercio de América, va a poner en movimiento y restituir a la industria los brazos y capitales que yacían en la inacción. (Id.)

(4) Antonio Piralá: *San Sebastián en el siglo XIX*, Madrid, 1900.

**BIZKAI GUZTIZ LINARGI(1) ETA LEIALAK
DON FERNANDO 7.º
ETA MARIA JOSEFA AMALIA
BERE JAUN ETA JAUBIEI BAGILLAREN
ETA 16, 1828'GARREN URTIAN.**

SARRERIA

*Ezin dogu estaldu
poza bularrian,
Bagillaren amasei-
garren egunian.
Ordu zoragarrija
Bizkaiko lurrian,
dakuskuna Fernando
begien aurrian.*

ZORTZIKUA

- 1/ Bizkaitar linargijak
jauna ikusirik,
pozaren pozez dagoz
erdi zoraturik;
adurra darijue
gaur ezpanetarik,
bedeinkatuten dabe
biotz-biotzetik.

POZGARRIJA

*Ongi etorri,
geure jauna,
bizitza luze
ta osasuna
opa deustubez
bizkaitarrak,
zeruraño jasorik
euren diadarrak.*

2/ Bere emazte maite
Josefa Amalia
ikustia Bizkaijan
da atsegin betia,
izanik ain andija
da bere onestia,
jakituna ta doe
guztien jaubia.
Ongi etorri...

3/ Nekia igarota
oi da atsegina,
au berau jazoten da
gaur egun egina.
Liortu bitez bada
leijalen malkuak,
poztu bene-benetan
erri Bizkaikuak.
Ongi etorri...

- 4/ Kataluñan jagirik
malmutz ta gaiztuak,
laster agertu ziran
zituben asmuak:
guzurrezko jantzijaz
ondo apaindurik,
berbatxu labanakaz
engañau gurarik.
Ongi etorri...
- 5/ Jainkuaren legia
arturik minian,
plagiaren asmua
euken biotzian;
gura eben Fernando
eretsi tronotik,
eta itxi España
betiko galdurik.
Ongi etorri...
- 6/ Baña jaun onek deutsez
bidiak zarratu,
ez ditezan ostera
iñolaz asartu.
Eraille(2) prestubezen
aurrian jarririk,
itxi dituz guztiak
zurtu ta arriturik.
Ongi etorri...

- 7/ Amaitu ziraneko
ango zer eginak,
eldu ziran Bizkaiko
biralkai(3) jakinak;
erregututen deutse
datorrela ona,
eta bertatik euken
bere bai emona.
Ongi etorri...
- 8/ Bizkaitarren biotzak
dagoz arroturik,
curen jaun ta jaubia
curakaz eukirik.
Nok sinistu eukian
igezko urtian
zein poz izango ginan
gaurko egunian?
Ongi etorri...
- 9/ Esker milla deutseguz
Fernando jaunari,
bere duin dan andra
gure laztanari.
Maitetuko dituguz
bizitza guztian,
azkeneko arnasa
amaitu artian.
Ongi etorri...

10/ Beti Bizkaija leial
bere jaunarentzat,
eta izugarrija
arrotz gaiztuentzat.
Bizkaiko bularretan
gatzelu senduak
aurkituko ditubez
zure arerijuak.
Ongi etorri...

11/ Bizkaitarren biotzak
zuriak izanik,
ezin emon ginaizu
ondasun obarik.
Jauna, zure aurrian
guztiak jarririk,
ez daukagu zer egin
beste eskintzarik.
Ongi etorri...

12/ Isuli biar balitz
odola zugaitik,
ez genduke egingo
inok atzerarik.
Zarrak eta gaztiak
guztiak dagoz prest,
preminarik baletor
inoz zori txarrez.
Ongi etorri...

13/ Fernando ta Maria
Josefa Amalia,
gure biotzetako
señora maitia,
zerubari deutsagu
bai erregutuko,
gorde zaigubezala
urte askotako.
Ongi etorri...

Bertso auk Bonaparteren bildumatik ditugu. Moldiztegi izenik gabeko kanta-paper bat da.

Izenburuak ederki adierazten du bertsoen gaia zer dan. Ala ere, zenbait argibide ematea on izango da, bertsoak obeto ulertu ditezen. Orretarako, idazlan onetaz baliatuko gera: *Pablo de Alzola: Fernando VII en Bilbao, Euskal-Erria* aldizkaria, XXXIV, 1896.

Kataluñan izan berria zan naspillaldiaz itzegiten digute 4, 5 eta 6'garren bertsoak; 7'garrenak, berriz, erregea Bizkaira etortzea bizkaitarrak eskatu zutela esaten digu.

Ona nola argitzen dizkigun zera oiek Pablo Alzola jaun orrek:

«...en 1827 alcanzó tales proporciones el levantamiento ultra-realista de los apostólicos de Cataluña, encaminado al restablecimiento de la Inquisición y de la pureza e integridad del viejo absolutismo, que el Monarca hubo de trasladarse al Principado para dominar el movimiento sedicioso, precursor de la guerra de los siete años.

No se propagó a estas provincias la insurrección iniciada en Manresa, porque el país vascongado rechazó con indignación la tentativa de Lansagarreta en Alava, y aceptando Fernando VII la invitación de las Diputaciones forales, se resolvió, una vez sofocada la formidable rebelión catalana, a visitar Guipúzcoa, Vizcaya y Alava en el año 1828, antes de su regreso a la corte».

Bertsoak, irakurleak ikusi duanez, erregea etorri aurretik jarriak dira, ari ongi etorria egitearren.

Errege Katolikoak izan ziran ezkeroztik, ez omen zan beste erregerik Bizkaira inoiz etorri. Orregatik, arrera ona egin nai izan zioten Fernandori. Orretzaz gaiñera, onek mesede ederra egin berria zion Bizkaiari:

«...se había acentuado el entusiasmo por Fernando VII con la derogación del contrafuero cometido el año anterior al pedir a Vizcaya el contingente para el ejército...».

Onen aitamena zortzigarren bertsoak egiten du.

Bilboko udaletxeak batzorde batzuk izendatu zituan, jaialdiak prestatu eta al dan ondoen egiteko. Antolaketa oiek eta jaialdi guziak zer izan ziran, ezin esango degu emen. Argibide batzuk eman bai, ordea:

«Del arreglo del palacio destinado a los regios huéspedes, que era el contiguo a San Nicolás, se hizo cargo la Diputación, descollando este edificio con majestuosa pompa sobre el apacible recinto del Arenal...».

Las cuatro corridas de la Plaza Vieja –que entonces se llamaba Mayor– exigieron la construcción de talanqueras y tendidos; se aumentó el alumbrado público; se organizaron bailes de etiqueta en los salones del Consulado... y otros bailes populares en el café de Delmas; se prepararon dos arcos de triunfo, brillantes comparsas, músicas, partidos de pelota, fuegos de artificio y otros regocijos, ordenando se colgasen vistosamente los balcones, ventanas y antepechos de la carrera».

Dakigunez, errege eta erregeña Gipuzkoatik zetozen. Bagillaren 14'ean sartu ziran Bizkaian, eta gaua pasatzera Durangora bildu. Urrengo eguna eta gaua emen igaro; eta biaramonean, illaren 16'an, Bilbora iritxi:

«Reúñense en el salón de la Casa Consistorial los individuos del Ayuntamiento, beneficiados del Cabildo eclesiástico y los jóvenes de ambos sexos que forman las comparsas. A las ocho y media se dirige al alto de Miraflores una comisión compuesta de diputados segundos y varios regidores del Señorío, escoltada por 20 jinetes vestidos con lucidos trajes de moros abencerrajes y acompañada de un grupo de alumnos del Colegio de Santiago; poco después parten las tres corporaciones de la Villa, Consulado y Cabildo, que esperan bajo el arco levantado en Achuri, en el límite jurisdiccional de Bilbao y Begoña.»

A las nueve se arría la bandera izada en el Puente Nuevo y el estallido de un

cohete confirma la llegada de SS. MM. Se había situado en Miraflores la carroza triunfal de hierro, construída en Durango a expensas del Señorío –que se custodia en la Armería Real de Madrid– y un repique general de todas las campanas de las iglesias y conventos, las descargas de las piezas de artillería disparadas por los voluntarios realistas en el alto de San Francisco, el estruendo producido por la de grueso calibre del bergantín El General Longa y los millares de cohetes lanzados desde los edificios del Señorío, Villa y Consulado demuestran con gran estrépito la aproximación de la comitiva...».

Ona nundik nora ibili ziran errege eta erregiña, eta lagun egiten zien taldeak:

«...dirigiéndose al palacio de San Nicolás por la plazuela de los Santos Juanes, Plaza Mayor, Ribera y la calle de los tilos del Arenal. En los tablados construídos en la plaza para las corridas de toros y en los balcones de una y otra orilla esperan más de ocho mil personas...».

Biamonean, goizean meza, *Te Deum* eta abar. Arratsaldean, konpartsak, kantak, dantzak eta abar.

Urrengo egunean, goizean, errege eta erregiñak ospitala bisitatu. Arratsaldean, zezenak:

«Por la tarde del referido día 18, y en las tres inmediatas, asistió el Rey a las corridas de los toros... S. M. no podía conservarse indiferente a la novedad extraña de que se disfruten las corridas desde los barcos, desde las peñas, desde los caseríos y desde los montes. Diez mil personas, desguindándose por los mástiles, burlando las continuas amenazas de la marea, tendidas sobre el heno y el césped con sus frugales meriendas, y las demostraciones de júbilo y entusiasmo lanzadas por la multitud enajenada que ocupaba las talanqueras, debieron lisonjearle...»

Urrengo egunean, 19'an, pelota partidua:

«En la mañana del día 19 se celebró un partido de pelota entre los más diestros jugadores de las provincias en el frontón contiguo a la morada del Monarca. Hubo que suspenderlo a las dos horas y media, y aunque se renovó dos días después, tampoco pudo terminarse por lo equilibradas que estaban las fuerzas y los ardores de un sol abrasador».

Santiago ikastetxeari bisita, 20'an.

Santiagooko elizan elizkizuna, 21'eko goizean. Arratsaldean, ezpatadantza eta abar.

Erriko Erruki-Etxeari bisita, 22'ko goizean. Arratsaldean, Arenalean, erromeria eta dantza: «*al son de tamboril y de gaitas o zarrabetes*».

San Juan bezperan, meza nagusia, Santanderko obispoak emana. Dan-dana prestaturik omen zegoan Olabeagatik Portugaletera txalupaz joateko; baiña etzan olakorik egin.

Festa ederrak, beraz. Baiña bilbotar guzien gustokoak izan ote ziran galde-tzen du Pablo Alzola dalako orrek:

«¿Fue el entusiasmo tan unánime como se refleja en las poesías dedicadas a los egregios huéspedes y en las incesantes aclamaciones consignadas en las pomposas crónicas? No es verosímil, dadas las persecuciones que sufrieron los impurificados desde la caída del régimen constitucional, realizada en 1823 con el apoyo de los 100.000 hijos de San Luis; pero como en aquellos tiempos no había en Bilbao periódicos ni libertad para manifestar ideas contrarias al régimen dominante, y se cuidaron poco los liberales vizcaínos de transmitir a la posteridad sus impresiones sobre los asuntos locales, es difícil ahondar en la materia...».

---

(1) Linargi: noble. (Bertso-paperaren oarra.)

(2) Eraille: asesino. (Id.)

(3) Biralkai: diputado. (Id.)

«ARMADA EDER BAT...»

Realistak Espāniako nagusi izan ziran 1823'tik aurrera. Liberalak bein eta berriro saiatu ziran gauzak aldatu naian, olakorik lortu ez bazuten ere.

Altxaldi oietako bat, Mina, Jauregi *Artzaia* eta Fermin Legiak Bera-Bidasoatik barrena 1830'eko urrian egin zutena, muga igarota.

Baiña gobernua jakiñaren gaiñean zegoan aiek zer asmo zerabilkiten, eta indarra prest zeukan aiek uxatzeko.

Besteak, berriz, jende gutxi ziran: lareun bat gizon-edo. Urrengo bertso auetan burlaz esaten danez, «armada eder bat».

Ala, egun batzuk zalapartan Naparroako eta Gipuzkoako mendietan igaro ondoren, oster mugaz beste aldera joan bear izan zuten.

Bertsoak ere jarri ziran, ekiñaldi ori zala-ta. Pio Barojak, bere *El aprendiz de conspirador* nobelan, onela esaten du:

«La mayoría de la gente era hostil a los constitucionales; un poeta y carpintero de Alzate hizo contra Leguía estos versos, en vascuence, que corrieron mucho:

Armada eder bat ekarri digu
Berara Fermin Legiak,
judu ta sastre protestantiak,
ark ere eztitu beriak,
galtzaen neurriyak artu diyote
español kazadoriak.

Galtzak bidean lisatu eta
eskuak trabak lotzeko,
gizon oriyek planta txar dute
Madrid aldera joateko,
adiskidiak galdu dituzte
Komisantura goizeko.

(Un hermoso ejército nos ha traído a Vera Fermín Leguía, judíos y sastres protestantes, que tampoco son los suyos, porque la medida de los pantalones se la han tomado los cazadores españoles.

Alisándose los calzones en el camino, las manos para atarse las bragas, esos hombres tienen mal aspecto para ir hacia el lado de Madrid. Han perdido sus amigos el día de Todos los Santos.)

También corría por Vera otra canción contra los liberales, que decía así:

Mina eta Artzaia bere odolez
ukaturikan dabilta,
esku gaiztotan paratu naizik
fede santuaren giltza,
eztute oriyek kanbiatuko
gure Jaungoikoaren itza.

(Mina y el Pastor (don Gáspar de Jaúregui) andan negando su sangre, queriendo dejar en malas manos la llave de la santa fe. Tampoco éstos podrán cambiar la palabra de Nuestro Señor.)

Todas esas canciones solían cantar la hermana de la madre de Pello, la tía Felicitas, furibunda realista; en cambio, la tía Micaela, que era hermana de Pedro Mari, sabía otras canciones liberales como ésta, que se refería a la expedición de Mina, y que comenzaba así:

Mina eta Artzaia,
Fermin beratarra,
aurten etorri dira
Españara,
ikusi bear dute
beren lurra.

(Mina, el Pastor y Fermín el de Vera, este año vienen a España, porque dicen que quieren ver su tierra.)

Y la tía Micaela solía cantar también una canción en honor de los generales constitucionales, y, sobre todo, de Jáuregui, de quien decía:

Don Gaspar de Jauregui,
Billarrealko semia,
ondo gobernatzan du.(1)

(Don Gaspar de Jáuregui, hijo de Villarreal, dirige muy bien su gente.)

Y la canción tenía este estribillo:

*¡Mina de mi vida,
Longa de mi amor;
don Gaspar de Jáuregui
de mi corazón!». (2)*

☆ ☆ ☆

Beste nobela batean, *Los caudillos de 1830* izenekoan, ostera ere mintzatzan da Baroja bertso auetzaz, beste bertso bat eta argibide berri batzuk emanez:

«Algunos que llegaron de Vera (a Bayona) contaron su persecución y trajeron unos versos en vascuence que había escrito el versolari Martín Coplari contra Leguía. Este versolari era conocido en el país por su canción sobre Buenaparte.

Los versos contra Leguía empezaban así:

Armada eder bat ekarri digu
Berara Fermin Legiak.

(Un hermoso ejército nos ha traído a Vera Fermín Leguía.)

Y concluía explicando el fracaso:

Komisantura goizian zuten
viserregeren tranpiya,
Iruñiako bidia libre
eben ustez balentiya,
zakua bidean lertu eta
isuri zaio kantia.

Lo que traducido libremente quiere decir:

«El día de Todos los Santos, por la mañana, tenían la trampa preparada para el virrey. El camino de Irún, libre. Ellos se creían valientes, pero el saco se les ha reventado en el camino y se les ha derramado el grano». (3)

Bertso auk, zalantzarik gabe, Berako aiton zaarren bati jasoko zizkion Barojak. Baiña ez degu uste dan-dana ondo artu zionik. Okerrrik nabarmenenak zuzendu ditugu. Ulertzen ez ditugunak, berriz, dauden bezela kopiatu. Itzulpena ere ez dakigu ondo dagoan beti. Ori ere bere ortan utzi degu. Ortografia ere erderazkoa erabiltzen du.

---

(1) Ziur aski, zerbait falta du bertso onek. Ain zuzen, Barón de Montevilla zanak kopiatzen ditu bertso auk bere bilduman, eta oni *bere jendia* cransten dio bukaeran. Orrela obeto dator Barojak egiten duan itzulpenarekin ere.

(2) Pío Baroja: O. C., III, 24 orrialdean.

(3) Pío Baroja: O. C., III, 991 eta 992 orrialdeetan.

**KARLISTEN LEENENGO
GERRATEKO BERTSOAK**

(1833-1839)

BILBO

Markesa presidente,
Batiz diputadua,
Fernando Zabala
Bizkaiaren burua.

Gerra asierakoa degu koplara, eta Baron de Montevilla zanaren bilduman arkitua. Berak nundikan zuan, itz auen bidez esaten du: «*Facilitado por D. Enrique Zabala, nieto del General D. Fernando*».

Beste argibide au ere badu: «*Don José María de Orbe y Elío, tercer Marqués de Valde-espina, Santiago Batiz y Zabala, los que el 5 de octubre de 1833 proclamaron en Bilbao los derechos al trono de San Fernando de S. M. el Rey Carlos V*».

Fernando VII erregea, 1833'ko San Migel egunean, iraillaren 29'an alegia, il zan. Aren koroia jantzi bear zuana, liberalak ziotenez, Isabel II zan, Fernandoren alaba, artean iru urte osatu gabeko aurra. Beraren ama, Maria Kristina, jarri zan ordezko, erreinua gobernatzeko. Karlistak etzuten ori onartu. Errege-tza Fernandoren anai Karlosi zegokiola zioten.

Onen alde jeiki zan leenengo erria Talavera de la Reina izan zan. Baiña liberalak bereala zapaldu zuten altxaldi ori. Euskal-Errian aurrena atera zana Bilbo izan zan. Onela gertatu ziran gauzak, Antonio Pirala kondairalariak kontatzen duanez:

«*Llegó en esto el 2 de octubre, y a las tres de su mañana, la noticia del fallecimiento del rey. Reunióse la diputación, y temiendo lo hicieran los dos batallones de realistas, trató de evitarlo; pero mientras mediaban sobre ello algunas contestaciones, oyóse el toque de llamada por la villa, y reunida la fuerza tomaron las avenidas de Bilbao. El corregidor publicó un bando para que se retirasen, pero fue desobedecido; y no teniendo fuerza para hacerse respetar, pues*

los únicos migueletes a su disposición se unieron a los realistas, acudió a la diputación, la cual acordó que Zabala, valiéndose de su influencia con los realistas, se presentara a ellos para que se marcharan a sus casas. Opúsose este diputado, cuestionando con Uhagon y La Mota, y en cuanto se hizo pública la disidencia de las autoridades, cobró nuevos bríos la insurrección...

Zabala y el comandante de voluntarios Novia se propusieron organizarla y acudir a la primera necesidad. Al efecto fue invitado el marqués de Valde-espina, que vivía en su palacio de Ermua. Zabala en tanto restableció el orden, e interpuso su influencia en favor de algunos liberales.

Apresuróse Valde-espina a acudir al llamamiento, y formó parte de la nueva diputación, que publicó un manifiesto con fecha del 5, firmado por el citado marqués, Javier de Batiz y Fernando Zabala. En él decían que una facción anti-religiosa y anti-monárquica se había apoderado del mando durante la enfermedad del rey, y trataba de ir adquiriendo ascendiente para dejar indefensos los ataques de la revolución y de la anarquía que combatieron en 1823; que se engañaban al considerar abolidas las leyes antiguas y fundamentales del reino por otras nuevas, y en haber alterado audazmente el orden de sucesión al trono...»

Agiri orrek eman zion gerrari asiera Euskal-Erriari; eta bera izenpetu zuten iru gizonak koplara orrek aitatzen dituanak dira.

Sua laister zabaldu zan Bizkai guztira. Baita Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Errioxa'ra ere. Beren buruzagitzat, Santos Ladrón de Cegama, *mariscal de campo* zana, artu zuten altxatuak. Aren aurka, Lorenzo jenerala bialdu zuten liberalak. Los Arcos'en topo egin eta burrukatu ziran. Lorenzo'k errez irabazi zuan; eta Santos Ladrón preso artu, Iruñera eramán eta afusillatua izan zan.

Santos Ladrón ori naparrak asko maite omen zuten, eta aren eriotza oso mingarria izan zitzaien. Orregatik, bukatu bearrean, indar berria artu zuan altxaldiak. Gaiñera, orduantxe azaldu zan Tomas Zumalakarregi, Ormaiztegiko semea bera, edozeiñek dakianez.

Iruñen bizi zan, erretiratuta. Egun batez, Frantziko atetik paseatzera erten, Arga ibaiaren bazterrean zaldi bat artu eta iges egin zuan karlistetara. Auek arrera ona egin zioten. Buruzagiak alkarrengana bildu eta erabaki au artu zuten, 1833'ko azaroaren 14'an:

«...de común acuerdo, convencidos de las sobresalientes virtudes militares

Fernando VII erregearen eriotza.

que adornan al coronel vivo y efectivo don Tomás Zumalacarregui, perteneciente a este ejército, cuyos servicios así en este Reino como fuera de él le han merecido siempre el más alto concepto, unánimamente han dispuesto que desde luego se encargue del mando superior de estas tropas...».

EGIA ARRIGARRIAK ZORTZIKOAN, SINISTAGARRIAN ETA KONTRAEGOTZAN JARRIAK

1/ Urte oroigarria
gogoango dena,
milla zortzireun ogei
ta amairugarrena;
agorreko illean
San Migel eguna,
erregeren iltzeak
arratstu ziguna.

2/ Agitz goibel egunaz,
gabean txit illun,
nork esan geroztikan
zer gertatu zaigun?
Gelditu beziñ laster
Kristina alargun,
bere kontra zituan
makiña bat lagun.

3/ Izan bear zutenak
on pakeosoak,
«gerra, gerral!» diote
lendabizikoak;
jarraitzen ditzatela
erritar eroak,
mendira irten dira
txit odolgiroak.

- 4/ Erregetzat nai zuten
Karlos infantea,
borta balitz bezela
printzesa gaztea;
obeto sendotzeko
gendukan katea,
..... zuten .....(1)
tronuan jartzea.
- 5/ A, nekazari on ta
langille prestuak!
O nola zaduzkaten
txit engañatuak!
Karlosek deretxoak
daduzka galduak,
ezperen entzun kontuz
oien zimenduak.
- 6/ Bigarren Partidako
lege onradua,
Felipe bosgarrenak
gaitzkiro kendua,
Don Karlos laugarrenak
ostera bildua,
Fernandok larga digu
ongi apaindua.
- 7/ Utsikan ez dalarik
arkitzen ezertan,
koroak jarrai dezan
ondorengoetan,
erabakia dago
lege eder artan
alabak gozatzea
semearen faltan.

Maria Kristina,
erregin ordezkaria (1806-1878).

Isabel II erregina (1830-1904).

- 8/ Argatik da Isabel
tronkoaren oña,
español erriaren
poz ta atsegiña,
errege Fernandoren
alaba bikaiña,
jatorriz ta deretxoz
gure erregiña.
- 9/ Bai, erregin gaztea,
zure deretxoak
txit dira zuzen, garbi
eta bidezkoak;
arturik dauzkalako
ontzat nazioak,
ez dizkitzu kenduko
munduan jaiok.
- 10/ Zu edadera arte,
eskerrak aitari,
onek utzia dizu
ama gobernari;
ditxa ta zori onak
emateko guri,
zeruak egiña da
andre andi ori.
- 11/ Gure osakai ona,
sendo eta fiña,
ebakirik gaitzaren
sustrai edo zaiña,
gizonaren izatea
biurtu diguna
da dudarik gabe
Maria Kristina.

12/ Bai, gure biotzeko
Ama liberala,
esango det libreak
zugatik gerala;
eman diguzulako
karta erreala,
guzion Egilleak
bedeinka zaitzala.

☆ ☆ ☆

SINISTAGARRIA

Nik sinisten det Isabel bigarrenagan, erregiña poderosa almen aundikoa, Españako zorientasuna, zeña kontzebitu zan Fernando zazpigarrenaren obraz, jaio zan Kristina Ama erregiña gure gobernariagandik, padezitu zuan Calomarde, Cea ta beste antuste soberbioen agintearen ondoan, izan zan mendeztua, oprimitua, betziztua, infamatua eta irautua, ultrajaturka karlin kanallakgandik; jetxi zan bere nausitasuna lurpeko presondegiatarano eta erbesteetan penatzen arkitzen ziran español on guztietara, erakarri ditu oek ta ipiñi bear ziran tokietan; igo zan aitak utzi zion tronu jargoira, ta an dago eseririk Ama Erregiñaren alde eskuitik; andik juzgatuko ditu onak eta gaiztoak; sinisten det Espiritu Santuaren liberalidadean; España, Frantzia, Ingelatierra eta Portugalko potentzian unio batasuna, on guzien komunioa, damutuen barkazioa, uri-batzaar Korteen resurrezioa; eta oen bizitza sekulakoa: amen.

☆ ☆ ☆

KONTRAEGOTZA

Izar ederra, birtuteen ispillua,
seguru gaituzu milla gaitzetatik,
ara, ezin konta ala, alde guzietatik;
bakarrik zuk, zaituguna erregiña,
Españako ontasuna, poza ta atsegiña.
linbotik aterata gaituzu zure diña.

Kakalardo arazoan ibilli aizan zikiña,
arma atsak, lan garratzak ire gauzak,
Roma aldetik fedea, sutunpak ta bolborea,
linbo illuneko taldea dana karlin jendea,
odol ixurlaria, zeña mendiko otsoa,
sua ta garra, ostu ta iltzea dek kondizioa.

Bertso aukeratuak Bonaparte printzipearen bildumatik ditugu. Bertso-paper bat da. Moldiztegi izena onela du: «*Moldizquiratua Tolosan, Juan Ignacio de Mendizabalen echean, ceñean arquituco da*».

Izenburuak adierazten duenez, bertso-paper onek iru zati ditu: zortzikoa, sinistagarria eta kontraegotza. Obeto esateko, *kontragoetza* esaten da izenburuan, eta gero *kontraegotza*. Bietan berdin jartzearen, bigarrenengo au aukeratu degu, orrela bear dualakoan.

Leenengo zatian, *zortzikoa* esaten zaion ortan, Fernando VII'aren eriotzaren berri ematen zaigu; baita ere, Isabel alaba aurtxoa izanik, bere alarguna, Maria Kristina, utzi zuala gobernari, *regente* alegia; baiña karlistak bereala gerrara jo zutela.

Ley sálica izeneko legeaz mintzatzen dira 6, 7 eta 8'garren bertsoak. Felipe V'aren erabakiz, erregea semerik gabe il ezkerero, alabarik ezin zitekean erregin jarri; errege zanaren anairen bati egokitzen zitzaion erregetza. Lege ori Karlos IV'garrenak eta Fernando VII'garrenak kendua zala esaten zuten liberalak; karlistak ezetz. Aiek Isabel II'garrena nai zuten; aukeratu Don Karlos.

Argibideren bat eman bearra dago, 12'garren bertsoa ulertuko bada. Fer-

nando VII'a il aurretik ere, oso gaixorik zegoala, andrea izan zan gobernari; Maria Kristina alegia. Eta onek, 1832'ko urriaren 15'ean, *amnistía* eman:

«...*concedo la amnistía más general y completa de cuantas hasta el presente han dispensado los reyes a todos los que han sido hasta aquí perseguidos como reos de Estado, cualquiera que sea el nombre con que se hubieren distinguido y señalado, exceptuando de este rango benéfico, bien a pesar mío, los que tuvieron la desgracia de votar la destitución del rey en Sevilla, y los que han acaudillado fuerza armada contra su soberanía...*».

Bigarren zatiari, *sinistagarria* izena ematen zaio. Kredoaren gisako otoitz antzeko bat da, izan ere. Emen, eta bai bestetan ere, karlistei *karlin* esaten zaie.

Amnistía ere aitatzen da. Baita España, Frantzia, Ingalaterra eta Portugalek alkar artu zutela ere. *La Cuádruple Alianza* deitu zitzaion itzarmen orri, eta 1834'ko apirillaren 22'an izenpetu zan.

Irugarren zatia, *kontraegotza* dalako ori alegia, *acróstico* bat da. Leenengo bertsoa artu eta lerro bakoitzaren asierako letra berezita, goitik beera *Isabel* irakurtzen da. Bertsoak, ain zuzen, aren gorralpenak egiten ditu. Bigarren bertsoarekin berdina egiten bada, *Karlos* irakurriko degu, eta berau iraiñez betetze-ko egindako bertsoa da.

---

(1) Lerro au paperaren zimur batek arrapatu du eta ezin diteke osorik irakurri.

VIZCAICO ERRITAR ARMADUNAC

Bertsotan ez-ezik, itz lauz ere saiatu ziran liberalak gerra asieran, karlistak armak utziko ote zituzten. Ala, onako agiri au zabaldu zuten, or goiko izenburuarekin. Jose R. de Urkijok fotokopiaz bialdu zigun, goien itz auek erantsita: «Arch. Ayto. Plencia. Leg. 32».

Onela dio:

«Asmo gaistoac dauqueez illunduric zubeen adin edo entendimentubac, eta zaruez desgraciaric negargarrienera. Biguntasunaren ondoren oi dator Justiciya, eta ez arren lecuric emon bere tribunal ziurrian aguertu biar izateco. Nastari gaistoac prestau dabe zubeen galtzeya, éta jarraituco dabe amaitu artian, ez-pazará aldenduten gaistoen aldreetati, etorrijagaz gocetará ERREGUIÑA geure Señoriac opadetzuben parcaziñoia. Armac artucendubezarian, sinistu cragineutsuben, ciñoezala zuben Foru maitegarrijac gordeetará; baña ez olacoric, ceuben escubetan dagó oneec osoro gueratutia, baldin zubece umildaauric bazatoz ainbat lasterren geure Señora ta Burunagusi ISABEL bigarreenagana. Entzun eguizube ceubeen eguiyasko Diputau Generaleen Gurasozco deija; batuzaitece beragana beti egindabén-leguez zubeen Azaba linarguijac, eta daigun galdu zoraquerija errudun bategaitic, eurac ichi euscuben ondasun ondamu edo embidija garrija. Lecuric laburena emoten badeutsazubé luzebidiarí, nastaucozaitubé odolezco errequetan, eta dudatzaca galduba-izango da Señorío privilegiadu oneen ondo itzate eta itzen ona, dirauscun leguez sendaro Jaun Guztiz Linargu General nagusi, etorridanac iru Probincija euscaldunetan aguintetará. Begeiratu eguizu bada ondo, ce arriscu andijan dagozan ceuben persona eta gueure jaiot--lurmaitia, cein doian betetará aldra eta tropa barriz, eta ceinzuc gueituco dirian aurrerancian, eta triscauco zaitubez, zeuben desesperaciñoijak bardinduco baleubere soldauben jaquituria. Ez arren lecurik emon aurreracó zuben ondorengoac madaricatu zaijezan ainbeste familijaren galtzia dacartzubelaco, eta zubece bacarric zariela bitartecoac galdutecó ainbeste guiza aldetan Vizcaitar gustijen atseguin gozua izandirien Foruac. Bilbon Cemendijaren 28 garrenian, 1833.

Juan Modesto de la Mota. Pedro Pascual de Uhagon. Mariano de Eguía».

Erderaz ere zabaldu zan agiri au bera. Beraren fotokopia Jose R. de Urkijo orri berari zor diogu. Goien itz auek erantsita dauzka: «Arch. Excma. Dip. de Vizcaya. Arch. Ayto. Plencia. Leg. 32. A. E. D. V. Acuerdos diputación, tomo 82 y 83». Gure iritzirako, erderaz sortuko zan agiri au, eta ondoren euskerara itzuli.

Onela dio:

PAISANOS ARMADOS DE VIZCAYA.

Pérfidas sugeriones ofuscan vuestro entendimiento y os conducen a las más deplorables desgracias. Tras la clemencia viene la Justicia, y no deis lugar a comparecer en su inflexible Tribunal. El genio de la discordia ha preparado vuestra ruina, y la consumará si no abandonáis inmediatamente las filas rebeldes acogiéndoos al Indulto concedido en nombre de la REINA NUESTRA SEÑORA. Al empuñar las armas os hicieron creer que de esta resolución pendía la conservación de los venerandos Fueros de Vizcaya, cuando sólo depende de vuestra pronta y entera sumisión a nuestra Señora y Soberana ISABEL II. Escuchad la voz paternal de vuestra legítima Diputación general; reuníos a ella como lo han hecho siempre vuestros ilustres Ascendientes, y no perdamos por un delirio culpable el envidiado patrimonio que nos dejaron. La menor indecisión de vuestra parte os envolverá en arroyos de sangre, y causará sin ulterior remedio la pérdida de la existencia política de este privilegiado Señorío, según nos lo asegura el Excmo. Señor General en Jefe del Ejército de operaciones en las tres Provincias vascongadas. Contemplad pues vuestro peligro personal y el de nuestra cara patria que va a ser ocupada por nuevas tropas, y cuyo número irá en tal progresión ascendente que os abrumará, aun cuando vuestra desesperación supliera la pericia del arte militar. No deis lugar a que las generaciones sucesivas os increpen de haber causado la desolación de tantas familias, y de ser la única causa

Karlos V, karlisten erregea (1788-1855).

de la pérdida de unos fueros que por tantos siglos han sido la delicia de los Vizcaynos.

Bilbao 28 de Noviembre de 1833.

Juan Modesto de la Mota. Pedro Pascual de Uhagon. Mariano de Eguia.

«MILLA ZORTZIREUN ETA OGEI TA AMAIRUAN...»

1/ Milla zortzireun eta
ogei ta amairuan,
urte oroigarria
guretzat zegoan;
errege Fernando il da
San Migel ondoan,
ezagun zan jendea
zertara zegoan,
eztira bukatuko
lan abek beingoan.

2/ Sarsfield eta Ezpeleta,
Rodil, Valdespina,
beste jeneralekin
eztira oien diña;
Lorenzo eta Córdoba,
Espartero fiña,
egin gabez eztira
beren alegiña,
aisa izutzen zituzten
eunerekin milla.

Bi bertso auk, Azkuek Altzan jaso zituan, Jose Inazio Arzaken aotik. Baiña etzituan bere kanta bilduman argitaratu, eta orain beraren esku idatzietan azaldu dira.

Leenengo bertsoak Fernando VII'ren eriotza aitatzen du. Len ere esan degunez, 1833'ko iraillaren 29'an gertatu zan ori, San Migel egunarekin.

Bigarren bertsoak jeneral mordoa aitatzen du. Danak liberalak, bat izan ezik: Valdespina. Au ere liberaletakoa zala usteko zuan bertsolariak.

Esan bearrik ez dago, bi bertso auek lagunak izango zituztela. Bertso sail luzcagoa izango zala, alegia. Inprentatu eta bertso-paperetan zabaldu izana ere ditekena da noski.

DON GASPAR DE JAUREGUIK BERE ANAI EUSKALDUNAI ZORTZIKOETAN

- 1/ Don Gaspar de Jauregui
orobat *Artzaiak*
itzegiten dizute,
euskaldun anaiak;
entzun bada arretaz
nere ots ta deiak,
ez dakar gauza onik
seta edo leiak.

- 2/ Probintzia onetan
tropen burungari (*sic*)
denbora gitxi da nau
erregiñak jarri;
sotilki nai nioke
ekin nik lanari,
antusteak ez nazan
arrotu geiegi.

- 3/ Ekusten banaiz ere
gaur txit goratua,
nere gazte denbora
ez daukat aztua;
nekazarietatik
izanik sortua,
oien galeraz nago
agitz penatua.

- 4/ Zuentzat dira bada
nere abisoak,
zeren engañaturik
zaudeten gaixoak;
atozte utzirikan
mendi ta basoak,
nik zabalik daduzkat
zuentzat besoak.
- 5/ Ezagaturik noizbait
zeren utsegiña,
atozte ematera
neri atsegiña;
gure artean dago
pakea egiña,
esaten dezutela:
biba erregiña!
- 6/ Etzaitzeltela izan
zoro, itsu, gorrak,
sobera dituzute
sinistu gezurrak;
arrapa etzaitzaten
burutik egurrak,
ausi esaleai
mami ta ezurrak.
- 7/ Iratzarri lotatik,
iriki begiak,
oiekin ez daduka
parterik egiak;
alde bat utzirikan
fedea on guziak,
zuen odolaz daude
kasakaz jantziak.

- 8/ Begira zenbat gezur
zortzi illabetean
sinistu dituzuten
zerontzat kaltean,
Don Karlos infantea
ekusi ustean
tronoan eseririk
Madridko kortean.
- 9/ Batzuetan itxasoz,
bestean legorrez,
Karlos datorkiela
oi daude deadarrez;
ejerzitu andiak
zaldiz eta oñez,
beti bidean bañan
iñoiz iritxi ez.
- 10/ Egin ere badute
askotan ametsa
fabore dituztela
ingeles, frantzesak;
gezurrez anditurik
darie barautsa,
guretzat da mamia,
orientzat utsa.
- 11/ Portugal, España,
bai eta Frantzia,
laugarren dutelarik
ingeles andia,
alkarturik daudela
da gauza argia;
jakin nai badezute
auxen da egia.

- 12/ Nola ezagutzen dan
arbola frututik,
orobat beste gauzak
jarraipenetatik:
Karlos ingelesaren
eskupe jarririk,
sekula guzirako
joan da Portugaldik.
- 13/ Orain, nere anaiak,
atera kontuak:
ea ote zauzkaten
txit engañatuak;
arkitu etzaitzeten
betiko galduak,
jarraitu bada, arren,
nere kontsejuak.
- 14/ Egin det zuekgatik
alegin guzia,
onez bukatu dedin
dakargun auzia;
bañan asko ezpada
nere au grazia,
egin bearra nago
zuzen justizia.
- 15/ Berdiña izan dedin
guzion suertea,
konbeni da gurekin
zuek esatea:
biba erregiñ gazte
Isabel maittea,
biba ere Kristina
bere amandrea!

Bertso-paper au Bonaparte printzipearen bildumatik degu. Nun argitaratu zan, bean esaten du: «Moldizquiratua Tolosan, Juan Ignacio de Mendizabalen echean».

Izenburuak adierazten duanez, Gaspar Jauregi jeneralak, izengoitiz *Artzaia* esaten ziotenak, dei egiten die euskaldunei, armak utzi eta nor bere etxera ditezen.

Jauregi edo *Artzaia* ori Urretxukoa zan, eta gazte denboran artzaia izana. Ortik beraren izengoitia. Frantzesen kontra asi zan gerran; eta, graduak irabaziz, jeneral izateraino iritxi.

Fernando VII erregea il zanean, Frantzian bizi zan. Baiña liberalak etorri arazi zuten, eta 1833'ko azaroaren 6'an *comandante de la columna de voluntarios de Guipúzcoa* izendatu.

Bertso auek, bere kargu ori artu berri xamarrean zabalduko zituan. Noiztsu jarriak diran, izan ere, gutxi gora-beera soma ditekela uste degu.

Bigarren bertsoak dionez, denbora gutxi da erregeiñak *Artzaia* ori buruzagi jarri duala. Eta, esan degunez, izendapen ori 1833'ko azaroaren 6'koa da.

Zortzigarrenak, berriz, onela dio: «Begira zenbat gezur zortzi illabetean sinistu dituzuten...». Zortzi illabete oiek, erregea il zantetik kontatu bearrak izango dira. Ala, 1834'ko maiatza edo garagarrilla eldu zaigu.

Amabigarrenak jakin arazten digunez, Don Karlos Portugaldik atera eta Ingalterra aldean zebillen. Eta, kondaira-liburuak diotenez, 1834'ko garagarrillaren 3'an erten zan Portugaldik ingles itxasontzi batean, Ingalterrara joateko.

Artean onera gabe zegoan, bederatzigarrenak dionez. Ain zuzen, urte artako uztaillaren 12'an igaro zuan muga, Dantxarinea'tik barrena.

Orregatik, 1834'ko garagarrillaren ondotik jarriak izango dira bertso auek; baiña urte bereko uztaillaren 12'garrena baiño len.

Gauza bera adierazten du beste txetasun batek. Amaikagarren bertsoak, euskaldunei berri ori ematearren-edo, Portugal, España, Frantzia eta Ingalterrak alkar artu dutela esaten du. *La Cuádruple Alianza* alegia, len ere esan degunez, eta Londres'en izenpetu zan, 1834'ko apirillaren 22'an.

Baiña guztira ogei ta zazpi bertso ditu sail onek, bi zatitan banatuta: leenengoan amabost, eta bigarrengoan amabi. Auek ez ditugu emen agertzen, onen aurreko *Egia arrigarriak* izeneko saillean ere badaude eta. Ontan, lerro auek aldatzen dira: 2/8: milla bat korodun; 10/3: onek utzia dago; 12/1: O gure biotzeko.

Laugarren eta amaikagarren bertsoak, berriz, erabat aldatuta daude:

4/ Deitzen duten fedea
ezagutu gabe,
erlijio santuaz
ez degu zer galde;
Karlos kinto dutela
esanaz errege,
egiten dutena da
ostu, ill eta erre.

11/ Da dudarikan gabe
amarik onena,
edo esan dezaket
beintzat bigarrena;
lenbizikoa baizan
Maria Birjiña,
jarraitzen diona da
Maria Kristina.

Garrantzi aundikoa da 2/8'garren lerroko aldaketa. Leengoan «makiña bat lagun» esaten zan, eta oraingoan «milla bat korodun». Apaiz asko erregiñaren aurka zeudela, alegia. Bertso-jartzailleak onela idatziko zuan. Gero kejak izango ziran, eta eztenkada ori kendu.

«ZUMALAKARREGI DA GURE JENERALA...»

- 1/ Zumalakarregi da
gure jenerala,
onek amaituko du
asitako lana;
biotza zintzo dauka
fedearengana,
ez da inguratuko
beltzik orrengana.

- 2/ Sutan abiatu da
Artzaia atzera,
nere ustez gudari
onen bat bazera;
saiatzen ez bazera
plaza artutzera,
Artzaia, joan ziñezke
laixterka etxera.

- 3/ Biba gure On Tomas
Zumalakarregi,
beste onelako bat
ez baita agiri,
atzera egiteko
areriyuari;
isabeltarrak igesi
dijoazkiyo ari.

- 4/ Karlos bostgarren jauna
gure erregia,
Españiya guziya
du bere-beria;
ezin izan gentzake
beste bat obia,
euskaldunok daukagu
kolkuan gordia.

Lau bertso auek, Tolosako Manuel Urreta zanak bialduak ditugu. Baditeke, ordea, eskuren batek «orraztuta» egotea. *Gudari* eta *On Tomas* ez baidira orduko itzak.

Zu- ma- la- ka- rre-gi gu- re- je- ne- ra- la be-
ro- rrek kon- pon- du- ko du a- si- ta- ko la- na bi-
o- tza pri- me dau- ka fe- de- a- ren- ga- na bel-
tzik a- rri- ma- tu- ko ez- ta o- rren- ga- na.

- 1/ Biba, biba Don Tomas,
biba Karlos *quinto*!
Joan dan urtebetean
penatu due franko;
beltz oien enpeñoa
ilko dutelako,
nai duten azañarik
eztute aterako.

- 2/ Zumalakarregi
gure jenerala,
berorrek konponduko du
asitako lana;
biotza prime dauka
fedearengana,
beltzik arrimatuko
ezta orrengana.

Doiñu au eta bi bertso auk Iruñe'n arkitu genituan, Barón de Montevilla zanaren bilduman. Bertsoen azpian itz auk irakurtzen dira: «*De Ataún, Guipúzcoa. Comunicado por R. M. Azcue, que no lo incluyó en su Cancionero, ni letra ni música*».

Urreta'ren leenengoa eta Montevilla'ren bigarrena bertso bera dira, itz guzietan bat ez badatoz ere. Ortik, ordea, indartu egiten da gure susmoa: Urreta'renean norbaitek itzen batzuk aldatu dituala.

Gurasobide'k, Urreta jaunak alegia, bere sailleko irugarren bertsoa idazlan batean argitaratu zuan, Iruñeko *El Pensamiento Navarro* egunerokoan, 1926'ko maiatzaren 7'an, bi aldaketa aukin: 3/1: Gore gure on Tomas; 3/3: beste orrelako bat.

Barón de Montevilla jaunak, berriz, Urreta jaunaren laugarren bertsoa *Coplas y brochazos del vivac* liburuan agertu zuan, bi aldaketa aukin: 4/7: euskaldunak kolkoan; 4/8: daukate gordea. Ondoren, onako argibide au: «*Intitúlase Laukos de Berso Berriak, está dedicado a Zumalacarregui y se lo debemos al erudito sacerdote euskelduna don Resurrección María de Azcue*».

Noiz jarritako bertsoak ote dira? Zumalakarregi gerran zebillela noski;

1833'ko azaroaren 14'etik 1835'eko garagarrillaren 24'era artean, beraz. *Artzaia* ere aitatzen zaigu; Urretxu'ko Gaspar Jauregi jenerala, alegia. Baiña onek gerra-denbora guztia arrapatu baitzuan, argirik ezin ortik atera.

Garai artako bertsolariak sarritan goratu zuten Zumalakarregiren izena, irakurleak urrengo orrialdeetan ikusiko duanez. Ona zer dion Felix Lichnowsky printzipeak, bere *Recuerdos de la guerra carlista* liburuan:

«*Tomas Zumalacárregui es el héroe de cantos y baladas que harán resonar su nombre cuando no se acuerde nadie de don Carlos ni de Cristina*».

ARANTZAZU

Arantzazuko eliza eta komentua liberalak erre egin zituzten, 1834'ko abuztuaren 18'an. Gauzak nola gertatu ziran azaltzeko, Juan Karlos Gerra jaunaren *Ama Birjiña Arantzazu-koaren kondaira* idazlanetik kopiatuko degu (*Euskal-Erria* aldizkaria, 1891), euskeraz kontatzen duan ezkeror:

«...Nork ez daki Fernando Erregea ill zanean sortu zan zazpi urteko gerra? Nork ez du entzun gerra aren asieran Arantzazun zer gertatu zan?

1834-ko Abuztuaren 18-garren eguneko illunkeran batalloe bat agertu zan Arantzazun. Fralleak ongi etorria emanik eta adiskideak legez arturik, afalduta gero despeditu ziraden gabeko amarretan. Ordu bete baño len agertu zitzaion euren agintaria Aita Guardianari esaten eze Rodil Jeneralaren aginde estua zeukala fralleak preso eraman eta Arantzazuko eliza ta konbentua auts biurtzeko, guzti guztia bukatu izan biar zuana urrengo goizaren zortziretako. Ordu batetan entzun zan tiro bat, beriala onen otsera sartu ziraden soldaduak alde guztietatik leku santu artara eta asi ziraden ate, aldare, ormak eta koroa bustitzen ur errekiñ bategaz. Iruretan Aita Guardianak artu zuan Gure Jauna, andik ordu batera, bildurik fralle denak kanpaien soñura, lauren artean jaso zuten bizkarretan Ama Birjiña, eta besteak kandela irazeki bana eskuan zeramatela, abiatu ziraden Oñatira, soldaduz inguraturik, negargarrizko prozesioan letania errezatzen.

Bitartean suak erretzen zuan Arantzazu, garrak kiskaltzen zituen ainbeste lanez miragarriro egindako eliza ta bakarlekua, ainbeste doai kristauen jaiarak bialdutakoak, erregeen ta aundikien ofrenda ikusgarriak, Murillo famatuaren pinturak, Gregorio Hernandez-en talluntzak, gorputz biziak zirudienak, Oken-do umantaren itxas garaitzetako oroitzak eta beste ezin kontala erlikia berdiñ gabeak...

Ezin esan liteke Euskal-errian zabaldu zan naigabea. Berrogei ta amasei urte igaro dira, eta oraindik gure mendietako andreak, euren aurtxoai lotaratzean erakusten diete gau triste ura gorrotatzera kantatuagaz:

Neure Ama Birjiña
Aranzazukua!
Rodilek erre dizu
zure konbentua».

Rodil jenerala liberal gudaroztearen buru zan orduan, eta aren aginduz egingo zan, Juan Karlos Gerra jaunak esaten duanez, basakeri ura.

Kopla ori toki askotan arkitu degu. Baiña leenengoz agertu zuana, oso oker ez bagaude, Gerra jauna izan zan. *Euskalerrriaren alde* aldizkarian ere argitaratu zuan jaun onek berak kopla ori 1923 urtean.

Arantzazuko bertso-bilduman, eskuz idatzita, iru kopla auek arkitu ditugu:

Neure Ama Birjiñe
Arantzazukue,
Erredolek erre dotzu
zeure komentue.

Karlosek badaruko
Bizkaaien tellarik,
etzara zu egongo
komenturik barik.

Opillek erreten dagoz
erregiñarentzat,
eta tremesik bere
Karlos kintorentzat.

Noren aotik jasoak diran, onela adierazten da: «Demiku, Bermeo, Emeteria San Nikolas, 80 urtekoari entzunak».

Irugarren koplak ez du ematen Arantzazu erre zaneko beste koplak oiekin zer ikusirik daukanik. Baiña danak batera azaldu zaizkigun ezkerre, eta irugarren ori beste inun agertu gabekoa izanik eta gerra oni dagokiona, bera ere emen ezartzen degu.

Arantzazuko bertso-bilduma ortan, beste orrialde batean, eta aurrekoak bezela eskuz idatzita, leenengo eta bigarren koplak jasota daude, oso aldatuta ordea:

Neure Ama Birjiñe
Arantzazukue,
baltzak erre dotzue
zuri komendue.

Bizkagijen badago
teille errenikorik, (*sic*)
etzara zu egongo
komendu bagarik.

Eta, ondoren, onako argibide au: «*Cantado por Victoria Martina Noverán Oñederra, Gauteguiz de Arteaga, Agosto, 1935*».

Argia astekarian, 1936'ko garagarillaren 7'an, *Arantzazuko Amaren Koroazioko ikusle batekin aldarrizketan* izenburuarekin idazlan bat agertu zan. Ontan beste onela daude koplak auek:

Neure Ama Birjiña
Arantzazukue,
baltzak erre dotzue
zuri komentue.
Baldin gelditzen bada
Bizkaien teillerik,
etzara zu egongo
komentu bagarik.

☆ ☆ ☆

Jose Ariztimuño *Aitzol* zanaren bilduman, beste iru koplā auk, sail berekoak seguru aski:

Gure Ama Birjiña
Arantzazukoa,
laguntzalle ona da ta
askoren gogokoa.

Nola botatzen zuten
etxetik kanpora,
begira zeuketen
gure Jaungoikoa.

Berriz ere egingo da
Arantzazun obrea,
len galdu zutenari
ez eskerik ordea.

Koplā auk, Ataungo Jokin Dorronsoro jaunak 1934 urtean bialduak dira, eta berak «Juana Frantxiska Arruabarrena'ri entzunak» omen zituan.

☆ ☆ ☆

Arantzazu aldizkarian, 1944'eko urrian, *Fuego en Aránzazu, cinco veces en cinco siglos* izeneko idazlana agertu zan, *Gisasola*'k izenpetuta. Gertaera berdintsu kontatzen du, eta leenengo eta bigarren koplak agertzen, baiña Gerra jaunak eta Bermeoko Emeteria San Nikolas amonatzkoak bezelatsu.

Arantzazu aldizkarian, 1955'ko azaro-abendukoan, onela daude bertso auk:

Neure Ama Birjiña
Arantzazukua,
baltzak erre dotsue
zuri komendua.

Baiña baldin badago
Bizkaian teilarik,
etzara zu egongo
komendu bagarik.

Arantzazu aldizkarian, 1959'ko abenduan, beste onela daude bertso oiek:

Nere Ama Birjiña
Arantzazukua,
beltzak erre dizue
zuri komendua.

Bizkaian baldin bada
oraindik teillarik,
etzera zu egongo
komendu gaberik.

Aita Salvatore Mitxelena zanak, bere *Ogei kanta Arantzazuko* liburuxkan, emezortzi bertso eskeintzen ditu gai oni buruz, gertaera kontatuz. Berak asma-tuak baitira, eta ez erriak jarriak, ez ditugu onera aldatzen. Baiña iñondik eskuratzen baditu, irakurleari atsegin izango zaizkiola uste degu.

Aranzazu aldizkarian, berriz, 1949'ko otsaillean, ogei ta lau bertso agertu zituan Aita Mitxelena, *1834'ko urtean Arantzazu erre zanekoa* izenburuarekin.

Aita Jose Inazio Lasak, *Aranzazu* aldizkarian, 1968'ko apirillean, *La guerra carlista y la quema de Aránzazu* izeneko idazlana argitaratu zuan. Onela dio:

«...A mediados del año 1834, D. José Ramón Rodil y Galloso había sido nombrado General y Jefe del Ejército del Norte para reemplazar al General Quesada. Y llegaba a Navarra con 14.000 soldados de refuerzo. Eufórico de su triunfo en Portugal, confiaba plenamente en derrotar a sus contrarios. El día 9 de Julio de 1834 dirigía a los navarros, vizcaínos, guipuzcoanos y alaveses desde su cuartel general de Mendavia una proclama en la que decía entre otras cosas: Que en breves días había acabado la campaña de Portugal, arrojando lejos de allá al pretendiente D. Miguel (el mismo problema que en España se había planteado en Portugal, donde D. Miguel y D. Carlos mutuamente se ayudaban) y a D. Carlos; que las dos poderosas naciones Francia e Inglaterra eran aliadas de España; que todas las provincias de España, «excepto este desventurado territorio» (se refería al País Vasco), estaban obedientes y tranquilas al mando de Isabel; que el Gobierno abundaba en medios y recursos, y que el partido de Carlos estaba «cada día más débil y exhausto, haciendo el último esfuerzo como que ya se siente en la agonía».

La contestación a su proclama, que se figuraba Rodil fuese una capitulación incondicional, fue muy otra: ¡Una derrota colosal! Zumalacárregui, genial estratega, luchando con un número reducido de hombres contra un ejército numeroso, bien equipado y provisto de todos los medios, salía siempre triunfante. El día 3 de Agosto de 1834, en el núm. 36 del Boletín carlista se escribía: «El orgulloso Rodil

con siete mil infantes y doscientos caballos ha sido batido por solos tres batallones...». Cada día nuevos reveses y contratiempos caían sobre Rodil. Veía que todos sus planes eran desbaratados por la astucia zorruna de Zumalacárregui. Su plan favorito, por el que ponía toda su carne en el asador, consistía en apoderarse de la persona de D. Carlos. Saliendo de Pamplona, se había dirigido a Elizondo en seguimiento de D. Carlos. Supo aquí que había bajado a Lecumberri, y va a Lecumberri. Aquí se entera de que en la noche anterior había dormido D. Carlos en Lizarraga, y sin pérdida de un solo instante toma el camino hacia este pueblo, donde tampoco lo encontró, pues había salido reforzado por varios batallones para Oñate. Y llegaba Rodil con 11.000 soldados a Oñate, y mientras tanto D. Carlos había llegado a Segura. Rojo de ira ante los continuos fracasos, Rodil ordenó la quema del Santuario de Aránzazu el día 18 de Agosto de 1834...

De las relaciones de los testigos presenciales sabemos que en la entrevista de Rodil con los frailes después de la quema del Santuario se redujo todo a gritar y blasfemar contra Zumalacárregui. ¿Qué tendría que ver Zumalacárregui con el Santuario de Aránzazu?...

...De propósito he silenciado los detalles y las circunstancias que acompañaron al incendio. El solo recuerdo del hecho hace sangrar a nuestro corazón y no he querido detallar para no renovar las heridas.

Rodil fracasado antes los suyos y extraños, fue relevado de su cargo, siendo destinado a la capitania general de Extremadura, provincia a la sazón tranquila...

La memoria de los incendiarios de Aránzazu ha sido execrada. Y lo doloroso del caso es que han sido involucrados en esta reprobación nuestros paisanos. Los ejecutores de las órdenes de Rodil fueron los «chapelgorris» o «peseteros», bajo las órdenes de Anselmo Iñurriagarro, lugarteniente del General Jáuregui...».

Azkenik, Aranzazu aldizkarian, 1968'ko ilbeltzean, Arantzazu erre zuenekoa idazlana agertu zan. Onela dio:

«Este archivo viviente de recuerdos de Oñate que es D. Esteban Arriarán –alias Txarrasko–, tiene su versión propia del incendio de 1834 y del retorno de la Virgen en 1846, tal como él la ha oído contar a sus mayores. El relato del Sr.

Arriarán ha sido tomado en cinta magnetofónica. Hay en él ciertos detalles curiosos (tales como el del «pesetero» que se destripó en el barranco) que son seguramente fruto de la fabulación popular, en medio de otros muchos datos rigurosamente exactos. La familia Txarrasko ha sido siempre muy adicta a las monjas de Bidaurreta y a los frailes de Aránzazu.— L. V.

Emen zerbait artu naian etorri zait Aita Villasante frantziskotar argi eta zintzo au. Eta nik dakidana esateko asmoan guraso zarrai aituta, lendabizi asiko gera Arantzazu erre zutenetik. Gure zarrak esaten zutenaz, Arantzazu erretzeaz naigabe aundia artu zuten danak, baiña batez ere Oñatiko erriak. Rodil gaiztua zetorrela jakin zutenian kontzejal zeudenak –gure aitona omen zan bat–, sakiatzeko asmuan etorriko zala-eta, Alhondigan zeuden zaragiyak gure bodega zarrera ezkutatu omen zituzten.

Gau aretan Antzuelako semia Iñurrigarro (apenas izan bear zuen tresna zuzena), eta Rodillen ordenaz ori jua omen zan Arantzazura pesetero soldaduakin; peseteruak esaten ziotenakin. Oneik pesetero oneik izan bear zuten dirutan pagatzen zittuanak Gobernuak. Peseta bat jornala zeukatelako peseteruak esaten omen zioten. Arantzazura jua eta bapo jan da edan egin ondorian, Aita Guardianuari esan omen zion erre ein biar zuala Rodillen ordenaz, eta Ama atera nai bazuten ateratzeko, eta bestela etzeuala ezetarako astirik. Ala su eman eta Ama atera omen zuten eta praille gizajuak negarrez zijuazela, Oñatiratu omen ziran. Eta kondaira edo entzuna da, baiña gure amonak esaten zuan pesetero batek zelan bayonetakin ein zion Amari ikusi biar zuala a be, ta nardapera amildu eta an lertu omen zan. Kalera etorri ziranian pesetero aren falta billatu omen zuten».

CHANSON CRISTINO

- 1/ Milla zortzi eun ta ogei ta amalau urte,
bertsu bi paratzera obligatzen naute;
friolera otarik ematen dut merke,
nere fabrikan bada katadral bat bete.

- 2/ Ona gure erregina Doña Isabela,
ez dute ezagutu nai etxeko andre dela;
batzuek Karlos kinto errege biar dela,
gauz au iduritzen zait mengantza bat dela.

- 3/ Batzuek kontent ziran agitz arrigarri,
Karlos kinto errege biar zela jarri;
gauz au iduritzen zait asi bezain berri,
Betiri Santz jeneral izango da sarri.

- 4/ Zenbat jende geran ta anbat oponio,
iñork iñori itz bat fidatzen ez dio;
au da mengantza gaizto bat dela medio,
tontoak abillari pusk añitz zor dio.

- 5/ Pentsamentu berri bat obeko da egiñ,
denbora juan eta damutu ez dadiñ;
Karlos kint'ori non den biar litzake jakiñ;
elkar uni dezagun, pake on bat egiñ.

- 6/ Esan zuten bezala abiatu bazen,
karakola izan ta gargero emen zen;
espazio gaiztoa ezpaidigu artzen,
tropa martxa doblean ez du sofogatzen.

- 7/ Batzuek erregiña, bertzeak Karlos kinto,
ardo z t'ogiz ase ta salto eta brinko;
lege obeagorik ez dute'karriko,
papel eskiñ batekiñ zor guziak kito.
- 8/ Ez dago akabaturik asi degun dantza,
sefiak egin artiño al duten arrantza;
lumezko amu eta papelazko lantxa,
erri bat arrasatu ta urrengora martxa.
- 9/ Aita semeren kontra, anai anaiaren,
arriturikan gaude gauz ori nola den;
bake on bat egizu, Jaungoikoa, arren,
nekazari gaixoa iretsi baiño len.
- 10/ Probentzian Jauregi, Nafarroan Mina,
oraiñ agertu zaiku lengo gizon fiña;
batzuek pena dute, bertziak atsegiña,
oraiñ arrapatu du lengo uts egiña.
- 11/ Jose Mari Exkerra, lengo enpleguan,
bertsu berri paratzen toki seguruan;
pentsamentu gaiztorik ez dauka goguan,
ala badiote're zonbaitek munduan.

Bertso auek Jean Haritschelhar'ek argitaratu zituan, bere *Quelques chansons basques de la première guerre carliste (1833-1839)* lanecan (*Actes du colloque international d'Etudes Basques (Bordeaux 3-5 mai 1973, Bayonne 1978)*).

Aurretik argibide auek ematen ditu kanta oni buruz:

«*Le manuscrite se trouve à la Bibliothèque Nationale de Paris (Celte basque 169, feuillets 233/234 et 234/235, Recueil de textes basques)*. *Les poésies collectionnées par J. Duvoisin vont du feuillet 228 au feuillet 251 et son adressées à M. Garay de Monglave, Chevalier de la Légion d'Honneur, Inspecteur Général des Sourds-muets. Cette dédicace, soigneusement barrée, reste cependant visible. C'est une chanson de 11 strophes de 4 vers dont l'auteur est Jose Mari Ezkerra d'Irun. Mais voici ce qu'en dit Duvoisin:*

«Jose Mari Ezkerra d'Irun est l'auteur de cette chanson; c'est le plus fameux coupletierre de la frontière et on peut juger de sa facilité à faire des vers par ce qui'il dit lui-même, qu'il y a dans sa fabrique de quoi remplir une cathédrale.

On reconnaît, de prime abord, que notre poète n'est pas carliste. José Mari Ezkerra avait suivi la cause des constitutionnels en 1823. Il passa en France avec les débris de leurs troupes. Il profita de l'amnistie publiée par Ferdinand VII. Ennemi du travail, il vécut en faisant la contrebande en France et, de plus, quelques tours dans les prisons de Bayonne, chansonnant les douaniers, les géôliers et ses compagnons d'infortune; toujours gai et partout le bienvenu, même en prison. Au milieu de tant de malheurs son caractère jovial, loin de prendre une teinte de tristesse ou d'aigreur, semblait au contraire exciter davantage sa verve sans lui rien enlever de sa modération habituelle. Pendant la dernière guerre civile, José Mari courut aux armes; il servit dans le corps des chapel gorris sous son ancien colonel El Pastor (général Jauregui), gagna les galons de sergent, une décoration, des blessures et une pension qu'on ne lui paie pas».

Ezkerraren beste bertso sail bat aurrerago azalduko degu. Bi sail oiek naikoak dira beren egillea bertsolari ona zala erakusteko. Duvoisinek dionez, txapel gorrietakoa izan zan; liberaletakoa, beraz. Karlistak txapel txuria erabiltzen zuten orduan.

Bertso auk noizkoak diran asieran esaten zaigu: 1834. Beste bide bat ere badago txetasun ori zeatzago jakiteko. Amargarren bertsoak dioncz, Mina jenerala agertu berria da. Liberalen indar guzien buru izendatu zutenean, Iruñe'ra etorri eta dei bat zuzendu zien bere mendeko soldaduei, 1834'eko azaroaren 4'an. Andik laster jarritako bertsoak izango ditugu, beraz.

Duvoisin'ek orrek berak eskuz idatzitako bilduman –Baionako *Musée Basque*'n gordetzen da–, sail ontako amar bertso agertu dira; aitatzerik merezi duan aldaketarik gabe. Baiña 6'garrena falta.

Gaizki kopiatuak zeudelakoan, onako auek zuzendu ditugu Haritschelhar jaunak eskeintzen dituan bertsoetatik: 5/3: *lizate: litzake*; 9/4: *nekazalle: nekazari*; eta seigarren bertsoaren puntuak onela zeuden: *bazan, zan, artzan* eta *sofogatzen*. Dударик ez da *bazen, zen, artzen* eta *sofogatzen* edo *sofokatzen* bear dutela.

Francisque Michel, bere *Le pays basque* liburuan (Paris, 1857), 414-415 orrialdeetan, sail ontako iru bertso ditu: 2, 7 eta 3'garrena, orden ortan.

Aldaketak: 2/1: Gure erregina Doña Isabela, 2/4: gauza hori iduritzen zait bengantza bat dela; 3/1: Iendea ere kontent zen anitz harrigarri; 3/3: gauza hori iduritzen zaut hastian bezain berri; 7/1: Batzuk erregina, bestek Carlos-Quinto; 7/2: ardoz eta ogis ase eta salto eta brinko; 7/3: lege hobeagorik ez dute izango; 7/4: paper buztan batekin zor guziak kito.

Eta ondotik beste iru bertso auek:

Musiu Petiri Sanz aurten alegera,
su bazterrian dantzan Abendua gabe;
Jaungoikoak eskerrak kontent niz halere,
kanpoa baiteraukat maiatzian ere.

Hirur seme baditut, hirurak armetan,
gaixuek ez baidute minikan hanketan.
Bata ekarri dautek eria hagetan,
balaz porroskaturik, dena odoletan.

Lau lagun jua ginen pitar edatera,
milagro handiagorik munduian ote da?
Xapel Txurik zaizkun sasitik atera,
dezidatu gaituzte odol ixurtzera.

Aita Donostia zanaren artxiboan, *Cuaderno de Argentina* izeneko batean, iru bertso auetako bigarrena azaldu da, aldaketa auckin: 2/3: gaixoek minikan; 2/4: ez dute anketan; 2/5: bat ekarri deraitet; 2/6: airian hagetan; 2/7: balaz porroskatua.

Ta bai beste bertso au ere:

Nerorrek eman nion
Karlosi abisa:
gerla hori uzteko
otoi bere gisa;
bordarik ez izanez
sasian dabilta,
gaixtoak dira eta
otsoak jan beitza.

LEKAROTZ

- 1/ Zazpi urteko gerran,
karlisten denboran,
agindaria Mina
gobernu aldean;
Belate aldetik dator
zerbaiten billean:
jarri tropa aundiarekin
Baztango ballean.

- 2/ Zazpi urteko gerran
karlisten agindari:
euskalduna Don Tomas
Zumalakarregi;
ordun Baztan osua
zen zapela gorri,
bañan egizkoena
Lekarotzko erri.

- 3/ Bordazuri gañetik
tiroz zirikatzen,
karlisten soldaduek
kalte aundi egiten;
eta Mina Elizondon
bakerik ez artzen,
karlisten gibeletik
bidia omen du artzen.

- 4/ Lekarotzko erria,
mirabe ta nausi,
Umarrizko aldera
laxterka igesi;
Mina mason gaiztua
erriko xarrekin,
kañonak ia badiren
nai baitzuen jakin.
- 5/ Txapela gorri dunak
bein naiago du ill
mundu guzicn antziñet,
ta ez erran gezurrik;
ortaz lekaroztarrak
man zioten erriari
orduan sekulako
oore ta izen aundi.
- 6/ Lekaroztarrak zuzten
armetan denetaz,
bolbora ta kañonak,
egi edo gezurraz,
aterazi zabezten
onez edo bortxaz:
sutan jarri biar zuela
erria bertzenaz.
- 7/ Ortiberroko ondoan
Minak egin zuena,
argi ta garbi erteko,
zen zarkeri aundiena:
zaar gaixo tiroka
ilezi in zituena,
oi zer agindaria
ori agindu zuena!

Lekarotz'ko erria sutan, 1835-III-14.

- 8/ Sabaitako urrin goxo,
sagar ta soroena,
Lekarotzko etxetan
somatzen eztena;
ckearen usaiak
artu du erri dena,
non-nai bakardadea,
nigarra ta pena.
- 9/ Orduan gertatu zena
nork adieziko du?
Ainbateko naigabe
ezta beñere aditu;
etxe xuri guzietan
sugarra nausitu,
eliza ederra sutan,
erriaren dolu!
- 10/ Etxe ta erri ederrak
benturaz erreko,
gorputzak armarekin
naiz illek kusiko;
bañan biotzak erne
euskal erriendako,
ta odola il arteraño
Jangoikoarendako.
- 11/ Plazatik daramazte
iru gorputz illen,
elizain kontra daude
enterratuak antxen,
lekaroztarrak artian
gogora dezazten,
beren antziñekuak
leialak baitziren.

Amaika bertso auek, Jose Ariztimuño *Aitzol* zanaren bilduman arkitu ditugu, *Poesías Populares, Certamen 1932* izeneko sortan, Jabier Lazkoz'ek bialduta.

Bertsoen saiets batean argibide au irakurtzen da: «*Versos de autor desconocido. Colección de Juan Karrikaburu*».

Izenburutzat onelaxe idatzita dago: «*La quema de Lecaroz por el general Mina*». Gaia orixe da, izan ere. Baiña bertsoak ondo ulertuko badira, gertaeraren berri eman bearra dago.

Elizondoko erria liberalen mende zegoan. Baiña karlistak, Sagastibeltza buru zutela, inguratuta zeukaten, barrengoak «tiroz zirikatzen» zituztela eta «kalte aundi egiten», bertsolariak dionez.

Espoz y Mina jeneralak, al zituan soldadu guziak bildu eta Iruñetik Elizondo aldera jo zuan. Zumalakarregi bidera atera zitzaion, eta gogorki burrukatu ziran Larremiarko mendietan, 1835'ko Martxoaren 12'an. Espoz y Mina, nekez bada ere, Elizondora pasa zan, maltzurkeri baten bidez bidea libratuz: mezu bat idatzi omen zuan, Zumalakarregiren izenez firmatuz eta orrela Elio jeneral karlista engañatuz.

Lekarotzkoa andik bi egunera izan zan, martxoaren 14'an. An zer gertatu zan, gauzak bere begiez ikusi zituan batek kontatuko digu. Orduan Espoz y Mina'rekin zebillen eta denboraren buruan jeneral famatua izango zan Antonio Ros Olano degu bera. Onela dio bere liburu batean:

«Antes de amanecer salieron de Elizondo, pueblo inmediato, unas compañías de cuerpos francos con un pliego cerrado para el alcalde de Lecároz y se posesionaron del pueblo. Por orden del general en jefe, debían los vecinos de este pueblo esperar reunidos en la plaza pública la llegada del ejército. Eran estos vecinos ventitantos ancianos, vestidos con las modestas y aseadas galas de los días festivos. No había jóvenes entre ellos, porque estaban entre todos los del reino de Navarra reunidos en armas. Presentóse el general, y los ancianos rodearon su mula para saludarle con palabras vascuences y patriarcales ademanes. Entonces Mina, contestándoles en el propio idioma, les conminó para que declararan el lugar en donde los facciosos habían escondido la artillería, o que de lo contrario, aquellos a quienes se dirigía serían pasados por las armas en castigo de su tenacidad, y que tras de esto haría incendiar el pueblo de Lecároz. Todos a la vez se sorprendieron cual si los hubiese sacudido un rayo, y unánimemente contesta-

ron que nada sabían de lo que se les preguntaba. Repitió su mandato el general, y como nada más contestaran, sino que antes juraban su inocencia, los mandó contar de cinco en cinco, y el que cerraba este número quedaba aferrado entre las manos de un cabo. Las víctimas resultaron ser cinco, y los había tan infirmos que apenas podían andar; ancianos caducos arrastrándose bajo el peso de los años. Poco después la población era pasto de las llamas».

Gertaera negargarri onek zer esan aundiak sortu zituan bazter danetan. Orregatik, alegin aundiak egiten ditu Mina'k, *Memorias del general* liburuan, bere burua garbitzearren:

«Se ha pensado sin duda que se ha pasado a cuchillo la quinta parte de hombres, mujeres y niños de una grande población, sin tener en cuenta que Mina no es hombre que a sangre fría haga derramar la de sus enemigos. Se quintaron en efecto sólo los hombres que se hallaron en el pueblo, y resultaron siete, que según la disposición del general, debían ser pasados por las armas. No se hubiera hecho en ello más que usar de justas represalias: el pueblo de Lecaroz por su localidad era el más a propósito para hacer mal desde allí a la guarnición de Elizondo; todo su vecindario estaba notado como el más adicto a don Carlos de todos los de aquella circunferencia; todo él se ocupaba en servicios de los facciosos y principalmente en el espionaje; sus burlas a la guarnición del fuerte de Elizondo eran continuas; era el depósito de los proyectiles y toda clase de municiones de guerra de los facciosos, y acaso por sus delaciones fueron sacrificados al furor de éstos varios de los confidentes del general Mina encargados de llevar comunicaciones, y en muy pocos días ocurrió en aquellos mismos momentos que asesinaron a cinco de estos servidores del gobierno de la reina...

Sin embargo, Mina, queriendo economizar la sangre aun de sus propios enemigos, mandó que solos tres de los siete quintados fuesen pasados por las armas, y a los otros cuatro los destinó al descubrimiento de los cañones con que los facciosos batían días antes el fuerte de Elizondo; y a pesar de que su ayuda no fue de grande utilidad en las diligencias, descubiertos y recogidos que fueron dos morteros y un obús por los tiradores de Isabel II, ayudados de otros montañeses, dejó a los cuatro referidos de Lecaroz en entera libertad; por manera que todo el grande espanto y asombro que el hecho de Lecaroz ha causado lejos del sitio, está reducido a tres vecinos fusilados, cuya pena tenía merecida todo el vecindario, y a la quema de una veintena de casas entre todas las que componen su población desparramada, y que por cálculo –pues no tenemos a mano ningún libro ni otro

documento que nos dé un estado exacto— juzgamos que será de ciento treinta a ciento cuarenta...».

Erderazko zati auek oso batera datoz bertsoak esaten dutenarekin. Baiña gure iritzi bat: bertso auek andik urteetara jarriak izango dira; ez gertaerak gertatu eta bereala. Adibidez, «Zazpi urteko gerran» etzegoan esaterik, tiroak ixildu eta pakea egin artean beintzat.

BERTSO BERRIAK

- 1/ Karlista baliente,
prestu ta argiak,
badakit zeratela
txit maitagarriak;
zuen prodijioak
ain dira andiak,
esplikatzera noa
egia garbiak.

- 2/ Relijio santuak
asko du balio,
zuzen dabillenari
Jainkoak nai dio;
gutxitik zeratela
goienera igo,
zuen korajeaz da
jendea txit fio.

- 3/ Izketan balekite
mendi ta sasiak,
eskerrak emateko
ondo mereziak;
eskaldun korajetsu,
azkar ta biziak,
izutu dituzute
kristino guztiak.

- 4/ Egun bian zerate
egin izan kasi
Kristinaren soldadu
guztien nagusi;
ezin dutela arras
dutenean etsi,
estranjeroen eske
omen dira asi.
- 5/ Ingelesak bezala
frantzes erregeak,
ezagaturik ondo
zer diran legeak,
gorde nai izan ditu
bakotxak bereak,
arkitzen diralako
ur otzez erreak.
- 6/ Desengaño andi au
dutela ikusi,
diruz gizon erosten
omen dira asi;
berakin nai badute
baza irabazi,
kristinoen kontua
etzeagok gaizki.
- 7/ Asi dira etortzen
erosi berriak,
iltzalle, alper eta
lapurrak erdiak;
ingelesten izeneko
kasaka gorriak,
bizar gutxitxo dute
bañan txit ordiak.

- 8/ Bosteun bat ordi putzu,
txuri ta beltz naste,
donostiarrak guztiz
maitaro dauzkate;
ezta erraz billatzen
orrenbeste traste,
berentzat asko dira
sei euskaldun gazte.
- 9/ Gerrarako molderik
ez daukate kasi,
ejerzizioetan
orain dira asi;
erratzen dutenean,
naiz buruak ausi,
beti ordiak daude
ta ezin ikasi.
- 10/ Naiz dala sarjentoa,
orobat kapitan,
ez dute ezagutzen
agintaririkan;
kontuan dabiltzala
esanagatikan,
ezin altxatu dira
ostikopetikan.
- 11/ Esperantza onetan
badago Kristina,
ez dauka logratu-rik
bere atsegiña;
zer izan al diteke
oen alegiña,
baldin txarrak baziran
Rodil eta Mina?

12/ Egia esan bage
ez det nik lagako,
a zer mutillak oek
mendietarako!
Etorriagatikan
milloi bat alako,
eskaldunak bazarik
ez dute galduko.

Amabi bertso auek bi tokitan arkitu ditugu: Azpeitiko Jose Maria Garmendiak utzitako bertso-paper batean eta Oiartzungo Manuel Lekuona zanaren bilduman, eskuz idatzitako orri batean.

Bertso-paperak moldiztegi izenik ba ote zuan ez dakigu, ertz guziak gurai-zez moztuta dauzka ta. Baiña garai artako papera da, dudarik gabe.

Eskuz idatzitako orria, berriz, Oiartzungo Sein Irigoyen familiaren papere-tan arkitu zuan Don Manuelek. Bertsoen bukaeran, lau letra edo izki auek irakurtzen dira: *M. J. S. O.*

Bi iturri auek ez dute aldaketarik alkarren artean.

Bertsoak, karlistak jarriak dira. Noiz ordea? Ori sumatzeko bideak badira-la uste degu.

Liberalak, bertsoak diotenez, atzerrian laguntza eske asiak dira. Laguntza ori, len ere esan degunez, *Tratado de la Cuádruple Alianza*’ren bidez lortu zuten, 1834’ko apirillaren 22’an, Ingalterra, Frantzia, Portugal eta España alkar artu zutenean. Armak eta dirua ez-ezik, soldaduak ere bialdu zituzten: inglesak amabi milla, Lacy Evans jenerala buru zutela; eta Portugal eta Frantziak ere talde bana, Das Antas eta Degrelle jeneralak buru zirala. Ain zuzen, soldadu oiek asi dira etortzen. Bosteun bat Donostiratu dira. Noiz iritxi ziran oiek? Esku artean erabilli ditugun liburuetan ez degu txetasun ori arkitu.

Amaikagarren bertsoak Rodil eta Mina jeneralak aitatzten ditu. Dakigunez, liberaletakoak ziran oiek, eta Zumalakarregi’ren aurka burrukatuak. Baiña ez dira gerran ari; len ari izanak baizik. Rodil’ek, 1834’eko uztaillean artu zuan buruzagitza, eta urte bereko iraillean utzi. Aren ordain Mina etorri zan; baiña 1835’eko apirillaren 8’an utzi berak ere. Egun oiek baiño geroago jarritako bertsoak, beraz.

Inglesak gerra artan jo zituzten burruka-aldirik gogorrenak, Gipuzkoa aldean beintzat, Aietekoa (1836-V-5), Oriamendikoa (1837-III-16) eta Andoaingoa (1837-IX-14) izan ziran. Baiña ez dira aitutzen. Leenagoko bertsoak izango dira, beraz.

Bestalde, bertso auetan ageri danez beintzat, karlistak etzituzten inglesak eta aintzakotzat artu. Aien etorrera etzitian bildurtu. Eta gauzak ere alaxe gertatu ziran. Oriamendin eta Andoainen, beintzat, jipoi aundi samarra eraman zuten inglesak.

«KARLOS ONDARRUARA...»

1/ Karlos Ondarruara
egun batez juañ zan,
Madrillara esan dute
urrengo bueltan;
siñestu etzuenik
Ondarruan etzan,
eskiñ guzietatik
kanpan soñua zan:
tin-tin kintin kintan,
kalian ta plazan
jende dena dantzan
.....
jaunak, egiya da ori,
ala pasa zan.

2/ Bergara artu zutela,
Eibar ta Azpeitiya,
gero Billafranka ta
nai den guztiya;
biyar Tolosa eta
etzi Donostiya.
«Au gerra irabazteko
gonbenientziya!
Geren mende iya
degu probintziya!»
denak irrintziya;
ori fantasiya!
Osterat utzi biar
penagarriya.

3/ Zenbat guraso txarrek
beren semiari:
«Mutill, seguro zia gok
eta juan adi.
An dituk Bartol, Anton
eta Pello Mari,
biyar gure auzoko
Jose Inazio ta i;
lagundu alkarri
eta Karlos jarri
denon agintari,
preziso dek ori;
lanak azkar egin ta
etxera etorri».

Bederatzi puntuko iru bertso auk, Barón de Montevilla zanaren bildumatik ditugu. Bera-Bidasoako erretore zan Frantzisko Elortzak bertako baserriar bati jaso eta bialduak omen zituan berak.

Liberalak jarritako bertsoak diran ezkerero, ez degu uste leendabiziko bertsoan esaten diranak benetan artu bear diranik; Don Karlos Ondarruara etorri izana ta an egin zioten arrera, alegia.

Bigarren bertsoak ematen du bertso auk noizkoak diran somatzeko bidea. Karlistak, Bergara, Eibar, Azpeitia ta Billafranka artuak dituzte; Tolosa eta Donostia berenganatzeko ere ez omen dute asko falta.

Donostia etzuten karlistak inoiz ere artu. Baiña beste erri oiek danak bai, leenengo gerratean beintzat, eta bertso orrek esaten duan moduan artu ere: egun gutxiren aldearekin.

Zumalakarregi, 1835'eko maiatzaren 25'ean inguratu zuan Ordizia. Orduan, Jauregi eta Espartero jeneral liberalak aurka atera zitzaizkion Tolosatik eta Bergaratik. Baiña Zumalakarregik bere mendeko bi jeneral bialdu zizkien, Gómez eta Eraso, aiek Ordizira gabe bidean geldi erazteko. Gómez'ek etzion Jauregiri Tolosatik ateratzen utzi. Erasok, berriz, jipoi ederra eman zion Espartero'ri Deskargako gainean, eundaka prisionero eginik. Urrengo goizean, garrillaren 3'an, mandatari bat bialdu zuan Zumalakarregik Ordizira, gertaeraren berri emanez eta erria errenditzeko eskatuz. Liberalak sinisgaitzak izan.

Baiña karlistak egokiera ori emanik, beretako bat bialdu zuten. Onek, Zumarragan zegoan prisionero pilla ikusi zuan, eta atzera etorri eta dana egi-egia zala esan. Orduan, Ordizia ez-ezik, beste erri asko ere errenditu ziran: Bergara, Tolosa, Eibar eta Durango.

Ziurtzat ematen ez badegu ere, orduantxe jarritako bertsoak izan ditezke auek.

ZUMALAKARREGIREN KANTIA

- 1/ Orai kanta dezagun,
o lagun maitiak,
orai altxa ditzagun
gerlari handiak;
eskualdun guziak niri bitez segi
kantatzeko baltsan Zumalakarregi.

- 2/ Hura da eskualdunen
gerlari handia,
etsairik bortitzenen
beldurrik gabia;
etzaut deus iduri ederregi
sujetzat dutanean Zumalakarregi.

- 3/ Ikus zagus gudian
ikus haren karra,
suntsitzen duenean
etsaien indarra;
deusek haren tropak ez detzake mogi,
ezen heiekin da Zumalakarregi.

- 4/ Berak ditu hautatu
gerlako lagunak,
eta dire gertatu
oro eskualdunak;
heintzat ez baita deusik hazkarregi,
berekin duteno Zumalakarregi.

5/ Harek hau, Espainia,
harek hau salbatu;
galdu huen bizia
hark derauk bihurtu;
ez hadila izan eskergabegi,
ez zakala ahantz Zumalakarregi.

6/ Jeneral eskualdunak
ohora dezagun,
esker gabetasuna
urrun kasa zagun,
sekulan ez dugu erranen goregi:
Biba, beraz, biba Zumalakarregi.

Bertso auek Jean Haritschelhar jaunak argitaratu zituan, bere *Quelques chansons basques de la première guerre carliste (1833-1839)* lanean, (*Actes du colloque international d'Etudes Basques (Bordeaux 3-5 mai 1973)* (Bayonne 1978)).

Aurretik onako argibide auek ematen ditu:

«Zumalakarregiren kantia: *Six couplets dont il est dit qu'ils seraient l'oeuvre de Adema et Elizanburu, les deux de Saint-Pée-sur-Nivelle et étudiants au Petit Séminaire de Larresore. Mais tous deux sont nés en 1828. Cette chanson est donc écrite bien après la fin de la guerre carliste, du moins avant 1849, date à laquelle Elizanburu quitte le Petit Séminaire. Le manuscrit se trouve à la Bibliothèque Nationale de Paris (Celle basque 116, feuillet num. 3, Recueil de chansons basques).*

Gerra ondokoak ditugu, Haritschelhar jaunaren iritzirako, bertso auek. Gure ustean, berriz, gerra denborakoak dira, eta Zumalakarregi bizi zala jarririk. Jeneral au, dakigunez, 1833'ko azaroan artu zuan karlisten buruzagitza, eta 1835'eko San Juan egunean il zan. Orduan zazpi urte zituzten Elizanburuk eta Adema. Gazteegiak, beraz, bertso auen egilleak izateko.

**IKUSIRIK
BERTSO BERRIAK, EGIA GARBIAK
IDIKITZEKO BEGIAK,
AMEZKETAKO ERRETORE JAUNAK
JARRIAK,
BERAREN ANAIA, APAIZ ARGAIA,
ANIMA ZAIA, EZAGUTURIK GAIA,
ETA EGIÑIK ERANTZUN NAIA,
PRESTATZERA NOAKIO LELENGO MAIA.**

1/ Biba Karlos quinto ta
biba euskaldunak,
Espania guztian
ondo ezagunak;
gu kontsolatzeko
eldu da eguna,
berak ere badaki
txit maite deguna.

2/ Karlos bostgarren jauna
gure erregea,
Espania guztia
du bere-berea;
ezin izan gintzake
beste bat ohea,
euskaldunak kolkoan
daukate gordea.

- 3/ Mendian dabillena
zabaldu da sona,
galdu bagetanikan
bere osasuna;
buruz abilla da ta
jenioz txit ona,
nork maitatuko ez du
alako gizona?
- 4/ Beltzen relijioa
klaro degu ikusi:
lasaikeria libre,
konbentuak itxi;
esaten dute ala
obe dala bizi,
gogoratzea ere
ez deditzat gutxi.
- 5/ Enpeñatuak daude
artarako lazki,
ortik aterako da
gauza onik aski;
gazte arrotuentzat
ez datoz ain gaizki,
len ere usteldurik
galduak daukazki.
- 6/ Relijio santuaz
burlaturik farraz,
kristino beltzak dabiltz
arroturik galaz;
lege zuzen guztiak
urraturik arras,
beren errege ona
pasa nairik balaz.

Tomas Zumalakarregi jenerala (1788-1835).

- 7/ Kristino buru lotu,
itxusi, berdeak,
nola zerate ain txar,
prestuez, erreak?
Bide gabe austeko
leneko legeak,
zer gaitz egin dizute
Karlos erregeak?
- 8/ Korteak enpeñatu
omen dira pijo
Karlos deseredatzen
sekula betiko;
tonto ezjakin bat naiz,
baña nerekiko
ez dio bere gauza
iñori erekiko.
- 9/ Mundu guziak daki
Karlos kinto jauna
Españiako buru
jaiotzatik dana;
Madrída juateko
koroarengana,
gogoz egingo dute
euskaldunak lana.
- 10/ Aizez ondo puztuta,
buruak txit arro,
ikusi dira emen
jenerala franko;
bañan etorri arren
eun milla alako,
Euskal Erri leiala
ez du menderako.

- 11/ Etorri dira asko
brigada osoak,
iduri dutelarik
leoi ta otsoak,
Karlos arrapatzeko
emanik plazoak;
toki txar-txarrak dira
emengo basoak.
- 12/ Erraz aski oi dira
itzak eman aurrez,
ondoreari asko
begiratu bagez;
ala etorri ziran
menditarren galdez
Sarsfield ta Quesada,
Butrón eta Valdés.
- 13/ Oen soldadu triste
zar eta berriak,
sutan asi orduko
ill ziran erdiak;
berak martxa igesi
bustirik begiak,
leneko parajeen
utzirik mendiak.
- 14/ Ainbeste jeneralek
bizirotu zuten min,
berak nai zuten gauza
etzutelako egin;
ostera etorri zan
arroturik Rodil:
Karlos ta euskaldunak
bear dirala ill.

- 15/ Bere billaukeriaz
egiñikan gala,
emen ibilitu da
trikili-trakala;
sentitu bezin laster
menditarren bala,
arin aski jua zan
besteak bezela.
- 16/ Mundu guztian dira
zabaldu berriak,
nolakoak diraden
onen pikardiak:
erre, ostu ta illaz
aingeru garbiak,
egin uste zituan
milagro aundiak.
- 17/ Uste bazuen ere
Rodil jaunak ala,
Euskal Erria ezta
Portugal bezala;
badaki orañ ondo
diferentea dala,
eman diotelako
ipurdian pala.
- 18/ Gaiztoago asko
etzaiola pasa,
lotsa gorri onekin
badagoke lasa;
munduan oraindaño
izan eztan gauza:
euskaldunai nai zien
irabazi baza.

19/ Atzeraturik arras
beltzen erregiña,
gizonen gañekotzat
ipiñi du Mina;
bañan au ere izan
andreak egiña,
eztakit nik ote dan
lengoak adiña.

20/ Gabetikan goizera
txit estu ta larri,
txintxarri andiakin
zuten erakarri;
tropa guztien buru
bear zala jarri,
soroetako gisa
txori izugarri.

21/ Arkitzen bada ere
gorputzetik eri,
iltzeko gogo
badauka geiegi;
baldin esan bezela
egin al baledi,
aisa burlatzen zaio
Zumalakarregi.

22/ Gipuzkoatarra da
gizon au ain fiña,
gerrarako apropos
Jainkoak egiña;
ikusirik jaun onen
bondadezko griña,
jendea batzen zaio
nai duen adiña.

Bertso auek, izenburu luze orrekin, edo obeto esateko bertsoz egindako adierazpen orrekin, Aita Lino Akesolo adiskideak bialdu zizkigun. Orri bat da, letra txiki baiña garbi batez idatzia. Garai artako papera, dudarik gabe.

Itxura danez, Amezketako erretoreak beste bertso batzuk jarriak zituan, orain betiko galduak izango badira ere; eta, ondoren, Argaia izeneko beste apaiz batek onako auek paratu.

Barón de Montevilla zanaren bilduman ere arkitu ditugu bertso auek, aldaketarik gabe eta oar onekin: «*Proporcionados por D. Resurrección María de Azcue, el 2 de Diciembre de 1924*».

Bertso auek noiztsu jarriak diran somatzeko bide batzuk badirala uste degu.

Jeneral asko etorri ziran Zumalakarregiren aurka. Baiña jipoi ederrik artuta atzera lengo bidetik joan bear izan zuten. Jeneral oien zerrenda amabigarren bertsoak ematen digu:

Sarsfield ta Quesada,
Butrón eta Valdés...

Urrena, Rodil jenerala eldu zan, 1834'ko uztailean. Baiña ori ere, egurra emanda bialdu zuan emendik Zumalakarregik. Ori adierazten digute 14-18'garen bertsoak.

Urrengo bertsoak Mina aitutzen du. Jeneral ori naparra zan, frantzestean frantzesen aurka gogotik saiatua. Naparroa-ta ondo ezagutzen zituala-ta, orregatik aukeratu omen zuan Madridko gobernuak karlistei gerra egiteko. Baiña berari ere berdin gertatuko zitzaion. Bertsoak etorri dala esaten dute; joan danik ez, ordea. Mina emen gerran ari zala jarritako bertsoak izango dira, beraz. Naparroako liberal soldadu guztien buru, 1834'ko iraillaren 22'an izendatua izan zan; eta, osasun paltaz, urrengo urteko apirillaren 8'an kargu ori utzi. Bitarte ortakoak izango dira, beraz, bertso auek.

Etorkizuna dizdizka ikusten du bertso auen jartzailleak. Karlistak izan zuten garairik onenean moldatuak dira, izan ere.

Amazazpigarren bertsoak onela esaten du:

Uste bazuen ere
Rodil jaunak ala,
Euskal Erria ezta
Portugal bezala...

Madridko gobernuak, 1834'ko apirillaren 6'an, amar bat milla soldadu Portugalera bialdu zituan, Rodil jenerala buru zutela, Don Karlos arrapatzera. Portugal'en ere gerra zebillen, batzuek Don Pedro eta besteak Don Migel errege jarri nairik. Rodil'ek bere naia ia-ia lortu omen zuan. Baiña inglesak traba egin ziotelako-edo, nai zuan txoririk etzuan eskuratu. Joan-etorria, ordea, errez eta trunkil egin zuan, Euskal-Errian baiño askoz lasaiago ibiliz.

☆ ☆ ☆

Izenburuak Amezketako erretorea aitatu digu. Ori irakurri orduko, Fernando Amezketarraren (1764-1823) denborakoa izan zitekeala bururatu zitzaigun. Izan ere, danok dakigunez, Fernandoren bizitzan atal berezi eta luzca betetzen du eliz jaun orrek.

Ortaz gaiñera, bertsolaria ere ba omen zan. Jose Manterola'k, bere *Cancionero Vasco* liburuan(1), onela dio:

«Entre los coblakaris o improvisadores populares que han dejado grata memoria en Guipúzcoa, cuéntase el famoso Rector de Amézqueta, más conocido con este título que por su nombre propio, y Fernando Amezquetarra.

Refiérense de ellos un sin número de chistes agudos y de versos improvisados en el calor de la conversación, algunos de los cuales, transmitidos de boca en boca por la tradición, o más o menos alterados en su forma, se conservan todavía en la memoria por gran número de personas».

Ondoren, Fernando bein batez txarteletara joan eta erretoreak zer bertso bota zion eta arek beste batekin nola erantzun zion kontatzen du.

«Como muestra de este género especial de menuda literatura, que en medio de todo no carece de cierto mérito, voy a trasladar en este lugar los versos que se dicen improvisados por Fernando de Amézqueta, interrogado en cierta ocasión por el Rector de su pueblo acerca del misterio de la Santísima Trinidad, cuando fué a recoger de manos de éste la cédula de comunión.

En verso dirigió su pregunta el famoso cura, y en verso le dio Fernando acto seguido su ingeniosa contestación.

He inquirido acerca de diversas personas sobre dichos versos, y de los varios textos que he obtenido, más o menos alterados, he podido formar los siguientes, que si no son exactamente los mismos que salieron de los labios de los dos famosos improvisadores populares, no me cabe la menor duda de que se diferenciarán si acaso poquísimo.

He aquí la pregunta formulada por el Rector:

Esan bear dirazu
instante batean,
liburutik txartela
nik atera artean,
nola sinisten dezun
zuk zere artean
daudela iru pertsona
Jaungoiko batean.

Contestación de Fernando:

Nola sinisten dedan
arrazoiarekin,
orain esango diyot
sagartxo batekin:
usai ta saborea
kolorearekin,
orra iru jenero
gauza bat batekin».

Ta erretoreak onela erantzun omen zion:

Nerauek uste nuen
zerbait banintzala,
erresponditu didazu
galdetu bezela;
Jaunak urte askuan
konserba zaitzala,
Fernando, zoaz etxera,
torizu txartela.(2)

Ori alde batetik. Bestetik, berriz, *Euskal-Erria* aldizkarian(3), iru bertso arkitu ditugu, izenburu edo adierazpen onekin:

«Kartatxo bat bertsoan Amezketa'ko erretoreak bere lagun bati egiña:

Nere biotz guztiko
adiskide Kintin,
nola ote nagoan
naiko dezu jakin:
ni beti emen nago
nere gaitzarekin,
arren, lagun zaidazu
badezu zerekin.

Aza, meloi, kalabaz,
piper ta tomate,
erein bearrak dira
jango badirade;
azirik ez det eta
nagokizu eske,
bialdu zaizkiatzu
bertso oien truke.

Esatea daukazu
Doña Frantziskari,
nere etxeoandre eta
zure emazteari,
agindu nai badio
gotoso zarrari,
ementxen dagoela
bere serbitzari».

Batetik, iru bertso auk; bestetik, berriz, galdutako beste sail ori, karlisten denborakoa; ta bai aotik aorako bertsolaria zala ere, Manterola'k esaten digunez... Orregatik, berari buruz argibiderik ateratzen saiatu bearra zegoala pentsatu genduan. Ala, Donostiko eliz artxibora joan giñan, Amezketako parroki-liburuak ere an daude eta.

Liburu oietan agertu denez, «Juan Ignacio de Urreta-vizcaya» erretoreak, 1806'ko apirillaren 10'ean firmatu zuan leenengo bataio-agiria, eta 1834'ko martxoaren 13'an azkenekoa. Esan degunez, Fernando 1823'an il baitzan, urte mordoia izan zuten artu-emanetarako.

Aren izena ez da geiago azaltzen 1834'tik aurrera. Baiña beraren eriotz-agiririk ez degu arkitu. Ziur aski, erritik kanpora joango zan bizi izatera.

Aren orde, beste firmatzaile batzuk agertzen dira. Baiña guziak *rector interino* bezela: leenengo, 1837'ko abenduaren 15'era arte, Martin Francisco Mayza; bigarren, 1840'ko uztaillaren 15'era arte, Jose Inazio Arizmendi; irugarren, 1841'eko martxoaren 4'ra arte, Jose Inazio Galatas. Ondoren, Gaspar Agirrek firmatzen du, baiña onek erretoretza berea du.

Juan Inazio Urretabizkaia Amezketako semca zan, 1780'eko ilbeltzaren 25'ean jaioa. Gurasoak: Juan Bautista, Alegikoa, eta Josefa Inazia Garagartza, Amezketakoa(4).

Bataio agiriaren saietsean, beste esku batek idatzita, onela irakurtzen da: «*Rector, Rector*».

Amezketan, garai artan. Urretabizkaia abizena duanik famili bakarra agertzen da. Gero, ordea, ez da abizen ori azaltzen. Familia beste erriren batera aldatuko zan. Esan degunez, erretorearen il-agiririk ere ez dago.

Fernando, berriz, 1764'an jaio eta 1823'an il zan. Amasei urtez, beraz, erretorea baiño zaaragoa.

Amezketako erretore au bere illoba baten aita-pontekoa izan zan, 1815'eko abenduaren 30'e an. Anai baten semea zuan, eta bere izena ezarri zion: Juan Inazio. Migel Inazio Oriozabala apaizak bataiatu zuan aurra(5).

Garai artan Gipuzkoako alderdi ori Iruñeko gotzai-barrutikoa baitzan, ango obispoak astero itzaldi bana alkarri egitea agindu zien Amezketara, Ugarte eta Bedaioko apaizei. Sei apaiz ziran: Amezketatik lau, eta beste bi, baillara oietatik bana. Biltzeko ordua, arratsaldeko ordu bi ta erdiak aukeratu zuten; tokia, berriz, Amezketako Jauregi-Andia: «...*en la sala del Palacio llamado Jauregui-andia, habitación del Sr. Beneficiado Arizmendi...*»(6).

Baiña Amezketako erretoreak ara joaterik baldin bazuan: «...*a no ser que el Rector Presidente, no estando encamado, se hallase imposibilitado por su mal de gota, que padece, para pasar a ella, en cuyo caso y con su aviso, convinieron en acudir a la de éste...*».

Zotz egin eta Amezketako apaiz Domingo Antonio Irazustari egokitu zitzaion leenengo izlaria izatea. Gaia: *sacramentos en general*, eta 1833'ko urriaren 11'n eman zuan itzaldi ori. Bigarrena, Ugarteko apaiz Jose Manuel Ubillosek egin zuan, andik aste betera: *materia y forma de los sacramentos*. Irugarrena, Amezketako apaiz Jose Inazio Arizmendik: *ministro de los sacramentos*. Iru itzaldi oiek Jauregi-Aundin izan omen ziran.

Urrena egiterako, ordea, amairu urte igaroko ziran, gerratea etorri baitzan.

Arestian irakurri degunez, erretorea etzebillen osasunez ondo: *gota* gaitza zuan. Berak ere *gotoso* zarra esaten dio bere buruari, leen aitatutako bertsoetan. Eta gaitz ori, sarritan beintzat, geiegizko jan-edanak ekartzen omen du.

Erretore jaun ura, itxurak diranez, umore onekoa, jatun bikaiña, bertsolaria, Fernandoren erritarra eta kide samarra izan zan. Nola etzuten ba alkar ezagutuko? Alkarrekin zerabilzkiten bromak eta parrak, argibide auekin obeto ulertzen dirala uste det.

Orain urte batzuk, *Kuba'ko gerra* liburua (*Auspoa*, 161) prestatzerakoan, Donostiko garai artako *La Voz de Guipúzcoa* egunkaria aztertzen ari giñala, 1897'ko azaroaren 12'ko zenbakian, *Proceso integrista* izena duan eta *Calei-cale* izenordeaz firmatuta dagoan idazlan bat arkitu genduan. Idazlan ortan, bukaera aldean, onela esaten da:

«*Qué a fondo conoció a la sociedad en que vivió allá en el revuelto período descrito (1823 al 1833), el famoso párroco de Amézqueta, don Juan de Urreta, quien sintetizó toda aquella vergonzosa época en los siguientes versos (música de Pello Joshepe):*

Ai, bada, Pello, zuk ez dakizu
gaurko eguneko legia;
oroitu zaitetz frailiak ere
daramatela doblia,
ill eta ostu gaur libre dira
gorde ezkerro fedia».

Karlisten gerra aurretik jarritako bertsoa degu, beraz, itxura danez, bertso ori. Eta lagunak ere izango zituan noski.

La Voz de Guipúzcoa egunkari ori aztertzen jarraitu genduan, eta denbora asko baiño leen, 1897'ko abenduaren 17'ko zenbakian, beste idazlan bat arkitu genduan, *Caleicale* dalako orrek firmatuta, eta *Cosas de la tierra / D. Juan de Urreta* izenburuarekin. Oso-osorik onera aldatzea merezi du:

«*El gran patriota don Juan de Urreta, de quien he hablado por incidencia en uno de mis anteriores pasatiempos, desempeñó el cargo de párroco en el liberal pueblo de Amézqueta y alcanzó aquel período revuelto de nuestra historia, conocido por la ominosa década del año 23 al 33, a que dio término la muerte del rencoroso y vengativo Fernando VII.*

Dotado de grandes virtudes y de una honradez acrisolada, además de un conocimiento perfecto del corazón humano, con el cual suplía la carencia de otras cualidades que se obtienen con estudios sólidos, y también con su espíritu fino de observación, Urreta se dedicó con todo su afán a inculcar en el pueblo amezquetano la hermosa doctrina liberal.

Poseía un gran corazón y el don especial de hacerse comprender fácilmente

de todo el mundo, condiciones que unidas a la firmeza en las convicciones y a la inquebrantable fe con que predicaba las ideas, dieron el resultado que no podía menos de esperarse: la formación de un numeroso núcleo de decididos adalides de la libertad.

La azarosa época en que esto tenía lugar allá por el año 1823 al 1833, vergonzoso período de nuestra historia política, en el que se desencadenaron sobre esta desgraciada patria todos los horrores de una reacción brutal, sanguinaria y feroz, no pudo quedar sin castigo la valiente campaña llevada a cabo por el entusiasta rector de Amézqueta, y cayeron sobre él las iras de la reacción, siendo separado de su parroquia y recluido a un convento de frailes de Navarra (creo que de Olite), de donde escribió a su amigo el rector de Belaunza, Pello, aquellos famosos versos que reproduzco con gusto:

Ai, bada, Pello, zuk ez dakizu
gaurko eguneko legea!
Oroitu zaitetz frailiak ere
daramatela doblea;
ill eta ostu gaur libre dira
gorde ezkerro fedea.

Tal influjo alcanzó a tener el gran Urreta, y llegó a adquirir tal dominio sobre las gentes, liberalizando a todo el pueblo e inculcando en el ánimo de sus convecinos ideas de civilización y progreso, que para explicar en Goyerri la influencia de las nuevas ideas y la transformación radical sufrida por el pueblo amezquetano, se generalizó la frase, que se hizo célebre, de sintetizar el proceso diciendo «Amezquetan Jaungoiko berriya eguin dute» (en Amézqueta han creado un nuevo Dios), aludiendo al espíritu que reinaba en el vecindario.

Urreta fue autor de un catecismo liberal, única obra en su género que se ha escrito en el vigoroso idioma éuskaro.(7)

Poeta de nervio, de energía en el apóstrofe, vigoroso en el estilo, sobrio y expresivo en la concepción de las imágenes, agudo en la sátira, sus composiciones pasan por ser modelos en su género y son, desgraciadamente, poco conocidas. Las escasas que son del dominio público, corren por ahí de boca en boca y han llegado hasta nosotros, trasmitidas por la tradición, único libro de nuestra

historia que ha poseído la indomable raza éuskara para perpetuar sus gloriosos hechos y sus grandes infortunios.

Urreta venía a ser el sostén de su anciana madre y de dos hermanos que vivían con él, y cuya laboriosidad debía sufrir grandes eclipses a juzgar por la frecuencia con que se arrimaban a la rectoría de Amézqueta, a colocarse, como vulgarmente suele decirse, para arrimo.

Además, tenía otros dos hermanos, uno de los cuales residía en Bilbao, y en Pamplona el otro. Pues bien; para dar una idea aproximada de la agudeza que caracterizaba al poeta, cuando a éste así le placía, voy a referir una anécdota que pone de relieve las levantadas cualidades que le adornaban. Un día que el rector se encontraba de buen humor y tatareando sotto voce una canción muy en boga en aquel tiempo, invitáronle sus hermanos a improvisar algunos versos, ruego al que se mostraba muy reacio en acceder el bueno de D. Juan, hasta que su anciana madre apoyó la petición formulada por sus dos hijos y llegó a vencer la tenaz resistencia opuesta por el poeta.

Veamos cómo se despachó éste:

Bi anai baditut
kanpo zabaletan,
bat Bilbaon dago,
bestia Panplonan;
ondo bizi litezke
bere gustuetan,(8)
destierroan nago
emen Amezketan.

Una significativa muestra de aprobación lanzada por la madre y secundada ruidosamente por los dos hermanos presentes, molestó al poeta, muy poco amigo de la lisonja; así que propuso vengarse de los manifestantes y lo hizo de la manera siguiente:

Beste bi ere baditut
oraindik etxean,
oiek mantendu bearra
nere bizkarrean;

beñere ez ditut
ikusten lanean,
maiera biltzen dira
jan bear danean.

Excusado será pintar la indignación que se pintó en los semblantes de los aludidos en los anteriores versos y la contrariedad que experimentó la pobre madre.

Diz que uno de los hermanos no le perdonó en la vida la mortificante alusión dirigida a su holganza, pero don Juan consiguió sacudirse por este medio a sus molestos huéspedes.

Urreta cultivó todos los géneros. Cualquier asunto le era familiar.

Es en extremo gráfica la definición que hace de la echadora de cartas (aztiya), en versos atrevidos, sí, pero que retratan admirablemente a este tipo despreciable, portaestandarte de la superstición y la ignorancia, miserable ser cuya existencia en la actual sociedad no se concibe.

He aquí los versos:

Zer dirala uste dezu
munduko aztiyak?
Emakume galduak
dirade guztiyak,
lapur engañatzale,
p. zar urdiak,(9)
anima galdutako
gezurti aundiyak.

Ez del bada egiten (*sic*)
aztiyaren falta,
au badakigu ere
andre galdu bat da.
Zaldunik badijua
pronto dago sota,
tontuen bizkarretik
berotzeko poltsa.

Llegó el levantamiento carlista iniciado en 1833 por los estúpidos defensores de aquel remedo de monje llamado Carlos María Isidro Borbón, y don Juan de Urreta, como otros muchos liberales de aquella época, se vio obligado a emigrar a San Sebastián, donde murió siendo fiel a la bandera que con tanto entusiasmo había abrazado.

He aquí cómo arraigó en Amézqueta la semilla sembrada por el gran Urreta».

Badakigu, beraz, Urretaren firmarik zergatik ez dan azaltzen Amezetako bataio agirietan, 1834'eko martxoaren 13'garrena ezkeroztik. Baita ere, karlisten gerra denboran jarri zituan bertsoak zein aldetakoak ziran. Eta sail bat baiño geiago jarriko zuan bearbada.

---

(1) Jose Manterola: Cancionero Vasco, Segunda Serie, Tomo II, mayo de 1878.

(2) Bertso auen beste era batzuk: *Fernando Amezetarra bertsolaria* liburuan, Auspoa 54.

(3) Euskal-Erria, Tomo V, 1882.

(4) Amezetako VII bataio liburuan, 143 orrian.

(5) Amezetako IX bataio liburuan, 109 orrian.

(6) Amezetako *Libro de conferencias* deritzaionean.

(7) Guk beintzat ez degu liberal dotriña ori ezagutzen.

(8) Emen, seguru asko, beren bearko luke.

(9) Besteak «y» grekoarekin; puntu au, berriz, gabe. Bi csanai izan dezazke, dagoan bezela, itz orrek: *ordiak*, mozkorrak alegia; edo *urdeak*, zerriak alegia.

CANCIONES DE LOS URBANOS

- 1/ *En el nombre del Padre*
banoa astera
a cantar unos versos
erdiyak euskeraz.
Siempre con esperanzas
emen bizi gera:
cuándo viene esa gente
Bilbao atakatzera.
- 2/ *Tenemos la noticia*
batozela nafarrak,
también los chapel chiquis
eta bizkaitarrak.
Cuando vean esta gente
kañoi ta bonbakaz,
los urbanos se ponen
tripetako miñakaz.
- 3/ *Poniendo los cañones*
Begoña partean.
pondrán el parlamento
entregau gaitean.
Si no, de lo contrario
gogortzen badira,
los urbanos afligidos
arkituko dira.

4/ *Las paredes tienen secas*
karerikan gabe,
¿qué sirven las trincheras
ezpadagoz fuerte?
Porque al primer cañonazo
orren kastillua,
por más fuerte que sea,
bera badijua.

Erderaz eta cuskeraz jarritako bertso auek, Tolosako Manuel Urreta zana-
ren bilduman arkitu nituan, paper xaar batean, eskuz idatzita.

Izenburuak dionez, urbanoak paratuak dira. Urbanoak, liberalak antolatu
zuten soldadu mota bat izan ziran. Oker ez bagaude, etziran mendiz-mendi eta
ola ibiltzen. Errietako gizonak ziran, armaz ornitu eta norbere erria zaintzeko
prest zeudenak.

Urbano auek bilbotarrak dira, eta karlistak «Bilbao atakatzera» noiz etorri-
ko diran zai daude.

Karlistak iru bider eraso zioten Bilbori leenengo gerratean: aurrena,
1835'eko garagarrillean, Zumalakarregi zauritu eta il zanean; bigarren, 1836'ko
urrian; eta, azkenik, azaroaren 7'an etorri eta Gabon gabean aldegitara bear-
tuak izan ziranean.

Bertso auetan ez da esaten leen inoiz erriari eraso diotenik. Orregatik, gure
iritzirako beintzat, leendabiziko aldiaren aurretik jarritako bertsoak izango dira;
1835'eko garagarrillaren aurretik alegia.

ZUMALAKARREGI

- 1/ Non dira, bada, orai koplari eskaldunak,
herritarren loriak hunkitzen tuenak?
Zer ari dire, bada? Non da heien karra?
Orai dute eskaldunek, bai, heien beharra.

- 2/ Utz atzik, koplaria, utz, sujet ergelak,
kanta orai eskaldunak eta heien gerlak.
Zer? Egonen ote haiz herabe eta nagi,
dukenian ikusten Zumalakarregi?

- 3/ Zikin ezak ahoa kopla lizunetan,
egin zatzik bertsoak ostatu tzarretan,
sal zak hire antzia, sal, zenbait sosenan;
ez duk, ez duk eskaldun odolik zainetan!

- 4/ Haizeak nola kea baitu barriaitzen,
iguzkiak errexki iluna kasatzen,
hala hire bertsuak, oi, hau doloria!,
geroak ahantziren ditik, koplaria.

- 5/ Bihotzetan ordean barna landatuak,
izanen tuk nereak beti kantatuak,
eskaldunen arrazak irauten dueno,
eskaldunek eskaldun odola duteno.

- 6/ Nik sentitzen ditiat ene zainak sutan,
sukarra sartua duk, bai, ene fuñetan,
hartzen diat guduko eskaldun tronpeta,
goraki detzadantzat eskaldunak kanta.

- 7/ Hamar bat eskaldunen buruan jarririk,
arma, diru, deus gabe, bihotzaz bertzerik,
jeneral eskalduna, eskalduncz segur,
ez da, ez, erresuma guzi baten beldur.
- 8/ «Niganat, eskaldunak –du oihu egiten–,
buruzagi atze bat daukute ematen;
gure errege dute urrun desterratu,
bere azpian nahi gaituzte lehertu.
- 9/ Nahi du eskaldunak hoin behera jarri?
Atze baten nahien azpirat erori?
Atze bat du burutzat hozki ikusiko?
Emazteki atze bat tronuan utziko?
- 10/ Orroit hadi, eskalduna, hire arbasocz!
Cesar berak doi-doia, hamar urte betez,
zian gure herria azkenik beretu,
sekulan ez, ordean, bihotzak garaitu!
- 11/ Berek harturikako errege ziteken,
ez ziteken bertzerik nausi ezagutzen;
gudukatzen zakiten, bazakiten hiltzen,
ez, ordean, laxoki atzei obeditzen!
- 12/ Lehenago, zioten, gure menditarat
itxasoko uhinak dire higaturen,
ezen ez eskalduna atzen eskutarat,
ahantzirik nor zer den, baita eroriren!
- 13/ Ez beza eskaldunak entzun ene boza!
Ez beza jo loriak haren bihotz hotza!
Banoa ene aitek bezala egiterat,
ene erregerentzat odola ixurtzerat!».

- 14/ Dio, eta eskaldunak osteka armetan,
zaizko, bai, multzokatzen bere ingurutan;
nafartarra, lehenik hi agertu hintzen,
hik huen erakutsi eskalduna zer zen.
- 15/ Hire egin ederrak ikusirik gero,
altxatzen tuk bertzeak bortitz eta bero.
Lehen iduri flako, orai harrigarri,
etsaia duk jadanik ikaretan jarri.
- 16/ Hala xiripatto bat, lehen mehe zena,
baratze xokoz xoko ixillik zuana,
ur lagunez egina ibai izigarri,
garaitiar doazu, eder eta lodi.
- 17/ Nork orai, oi, nork atxik eskaldunen kontra?
Nork orai bara hauien jeneral suharra?
Ase dire mendiak aski, bai, odolez,
pentzek behaute estali beltzen gorputz hillez.
- 18/ Denbora duk, o Baldes, altxa tropa denak,
jadanik lur planetan horra eskaldunak.
Bainan arta har zak, zuhur izan hadi!
Gudukatu behar duk Zumalakarregi!
- 19/ Orai duk, eskalduna, orai duk ordua!
baionet eta lanzak xorrotx, soldadua!
Begoz orai laxoak urrundik tiroka,
baionetaz hik dakik hurbildik guduka!
- 20/ Ez du oste handiak baratzen karlista,
badoa, bai, superat, xorrotx baioneta;
ibai handiz odola badoa landetan,
beltz bat ez dago xutik haien aldaketan.

- 21/ Ez zen gudukari bat karlisten artean,
gorritua ez zenik beltzen odolean;
hire ezpata horri, suzko jenerala,
gudu ondoan zarikon oraino odola.
- 22/ Oi, ze(i)n laster doazin ihesi herrestan,
bere arma etxaturik, ikara erraictan,
erreginak zituen gizon hoberenak,
bere ahoz guduka hain bortiz zirenak.
- 23/ «Ezpata kolpe batez eskaldun herriak
gure eskuetarat dituk eroriak
-dio soldaduari jeneral suharrak—
bertze batez detzagun xehaka hiriak!».
- 24/ Ximistaren pareko, erran bezain sarri,
sua darioela zaldian da jarri.
Animestatzen ditu bere eskaldunak,
animatuak aski jadanik zirenak.
- 25/ Zerra, zerra, Bilbao, hire portaliak!
Jar beitez, jar, armetan hire beralliak!
egin zak auhen, egin, o hiri superra!
Erori behar baituk, erori, lurrerat!
- 26/ Jadanik eskaldunek, beti garaitiar,
murailen ingurutan, bortiz bezin suhar,
hedatuak dituzte bere bataillonak;
jadan aditzen ditut hiriko auhenak.
- 27/ Hirur gudu handitan eskaldunen karrak
arras hautsi zituen etsaien indarrak.
Entsegu bat oraino, hiri mutiria!
Zumalakarregi, duk segurki hiria.

Zauritu ondoren, Zumalakarregi Bilbotik Zegamara daramakite.

- 28/ Bainan, oi, onditsozko gure zorigaitza!
O, ene Jainkoaren justizia latza!
Haren eskua liok bara lasterregi,
hil behar duk, hil behar, Zumalakarregi!
- 29/ Harekin hautsi dire, bai, gure indarrak,
nork ditu baratuko, nork, gure nigarrak?
Galdu duk, eskalduna, hire esperantza,
ikusak hedatua haren gorputz hotza!
- 30/ A! Zure justizian, gure jendeari
eman izan diozu kolpe handi hori!
O, ene Jaungoikoa, ordu da oraitik,
zure eskua dadin bara sarraskitik!
- 31/ Ema bedi, Jauna, zure sumindura,
ikus ezazu, otoi, oi, gure herstura!
Fedea bera dago hirrisku handitan,
a!, beroren ezpata sar bedi magiñan!

Zumalakarregiren gorantzan jarritako bertso bero auek ez dute, kondairaren aldetik, argibide askoren bearrik.

Jerónimo Valdés liberal jenerala aitazen du amazazpigarren bertsoak, 1835'eko apirillaren 19'an gerra ontan asi zana. Oni ere kukuak oker joko zion. Baiña gauza on bat egin zuan: erderaz *tratado de lord Elliot* deritzana firmatu, Zumalakarregirekin batera; prisioneroen bizitza errespetatzea, alegia.

Azken bertsoak, ogeitabostgarrenetik aurrera, Zumalakarregi Bilbo artzera nola joan dan esaten digute; baiña zauritu eta il dala. Dakigunez, Zegaman itzali zan, 1835'eko San Juan egunean. Andik laster jarritako bertsoak, beraz.

Bertso auen egillea, Jean-Baptiste Camusarri ziburutar apaiza izan zan. Ikus: Maria Guadalupe Artola Cornu: *Jean-Baptiste Camousarry (1815-1842)*.

Una primera aproximación a su vida y a su obra azterketa, *Anuario del seminario de filología vasca «Julio de Urquijo»*, 1988, Bertsoak, Baionako Euskal Museoan bi esku-idatzi ba omen dira Camusarriren bertsoekin, 93 eta 94 zenbakiekin, eta aietatik artuak ditu.

Zumalakarregiren bertso auk bi esku-idatzi oietan daude. Baiña 93 zenbakia daukan ortan, ogei ta amar bertso; eta bestean, 94'an, ogei ta amaika. Orregatik, oni kopiatu diogu, lerro batean izan ezik: 27/4'garrena onela du: *Zumalakarregi segurki hiria*. Beste esku-idatziari *duk* artu diogu, eta *Zumalakarregi* ondoren koma bat jarri *vocativo* dan ezkeru, eta onela idatzi: *Zumalakarregi, duk segurki hiria*.

Ona beste esku-idatziak, 93 orrek, dauzkan aldaketak:

Esan bezela, bertso bat falta du: 11'garrena. Gaiñera, *eskualdunak* esaten du beti; ez *eskaldunak*. Orretzaz aparte: 1/4: orai dute eskualdunek, orai, heien beharra; 2/2: kant'orai; 2/3: herab'eta; 3/1: Zikin ezak ahoa kopla zikinetan; 4/2: iguzkiak iluna aise kasatzen; 6/2: fuinetan; 7/1: Eskualdunen buruan jarririk; 8/3: erregea; 9/2: atze bat nahien azpirat erori; 10/2: Cesar berak, doidoia, urte betez; 13/4: odol'ixurtzerat; 14/1: Dio, eta osteka gizonak armetan; 16/1: xirripatto; 17/4: behaut'estali; 18/1: Beldes; 19/3: begoz etsai laxoak urrundik tiroka; 20/3: hur handiz odola badoa landetan; 20/4: zutik; 21/1: Ez zen gerlakari bat karlistan artean; 21/3: ezpat'horri; 21/4: gud'ondoan; 22/2: ber'armak; 23/3: dio soldaduei jeneral gorriak; 25/2: beiralleak; 25/4: erori behar baituk, Bilbao, lurrera; 27/3: entseiu; 27/4: Zumalakarregi duk segurki hiria; 28/1: ondizkozko; 28/2: o, Jinkoaren justizia latza; 28/3: eskura; 31/4: maginan.

Baionako Euskal Museo ortan, 96 zenbakiarekin, bada beste esku-idatzi bat, Camusarriren bertsoekin. Zumalakarregirenak ere badakarzki.

Aldaketak: 1/2: ukitzen; 2/2: kant'orai; 2/3: herab'eta; 3/2: bersuak; 6/3: trumpeta; 6/4: goraki dezadantzat eskaldunai kanta; 10/2: Cesar berak doidoia doidoia urte betez; 13/3: bezal'egiterat; 13/4: odol ixurtzerat; 14/1: Dio eta osteka gizonak armetan; 16/1: xirripatto; 17/3: ase dire mendiak, ase, bai, odolez; 17/4: behaut'estali; 20/4: heien; 21/1: Ez zen gerlakari bat karlisten artean; 21/4: gud'ondoan; 22/2: ber'armak etxaturik ikar'erraietan; 22/3: erregi-

nak zituen gizon gogorrenak; 23/3: dio soldaduei jeneral gorriak; 25/1: Zarra, zarra; 25/2: beiraliak; 25/4: erori behar baituk, Bilbao, lurrera; 26/3: bataillunak; 27/3: entseiu; 27/4: Zumalakarregi, duk segurki hiria; 28/1: ondizkozko.

Azken bertso-lerroaren segidan itz auek irakurtzen dira: (*Jerem 47,6*). Biblia artu eta onela irakurri degu Jeremiasen toki ortan: «*¡Oh espada de Yavé! ¿Cuándo reposarás? Vuelve a la vaina, descansa, reposa*».

Eta ondoren beste auek: «*J. B. C. vicaire, decedé le 27 aout 1842*». Guadalupe Artolaren lanean, argibide ori Ziburuko artxiboetatik artuta, Camusarri 1842'ko abuztuaren 21'ean il zala esaten da. Guk, bertsoen ondoko itz oietan, «27» irakurtzen degu. Baiña oso garbi ere ez dago, eta baditeke «21» izatea.

EPITAFIO TRILINGÜE
A D. TOMAS DE ZUMALACARREGUI

I

Zenbat balio zuben
Tomasek nork daki?
Ezin esana da-ta
ezin erabaki.

II

*Quis qualisve Thomas quaeris?
Quod fulmen in hostes?
Ne nimis alta petas.
Dicere lingua nequit.*

III

*Una vida aproximada
me pides del gran Tomás...
Como pides lo imposible
no te lo daré jamás.*

Iru izkuntza eta iru bertso edo koplara oraingo ontan. Aita Jose Inazio Aranaren bildumatik ditugu.

Argitu bearrik ez dute ezer ere. Zumalakarregi, dakigunez, Zegaman ilzan, 1835'eko garagarrillaren 24'ean; eta koplara auek eliz-gizonen batek-edo ondoren jarriko zituan, aren izena goraltzearren.

EUSCALDUNAC

Beste agiri au, gerra asi eta andik bi urtera zabaldu zuten liberalak, goiko izenburu orrekin eta beeko barrenean moldiztegiaren berri ematen zaigula: «*Imprenta errialian*».

Au ere Jose R. de Urquijok bialdu zigun, fotokopiaz eta oni itz auek erantsirik: *A. R. A. H. 9/6698 carta n. 141. 8-II-836. A. E. D. V. Primera guerra carlista, 57.*

Bearbada, 8-II-836 orrek, agiri ori zabaldu zan eguna adierazi naiko du: 1836'ko otsaillaren 8'garrena, alegia. Baiña gerra asirik bi urte dirala dio agiriak; eta 1833'ko iraillean il baitzan Fernando VII, eta gerra bereala piztu, 1835'eko udazkena degu.

Aurreko batean egin degun bezela, bere ortografian uzten degu agiri au. Onela dio:

«Bi urte igaro dirá, desleyalqui acullaturic, zuben usarijo eta izcuntza etzequiten guizon batzuegatik, errebelatu ciñatela gure Erreguiñaren contra, ceñac iñoiz etzuen gogorátu zuben anciñaco legue eta fueroac ucatcea, ez eta ere zuben gurasoen Errelijio Santua beñere quentcea. Bi urte dira lur orijek zuben semeric onenen odolez bustiric daudela, eta ondo daquizute, ceñ guchi aurrerratu dezuten zuben aguintari orren mempea, zuben genijo gogorraz, eta mendi orijen ventajaz lagunduric izan bada ere.

Gure urrengoac ez dute iñoiz sinistuco, Provincia oriec, ceñetan gorderic egon diran onaraño libertade eguiascoac, eta jaquinde onac, Europa gustija illuntasean etzinic izan dan demboran, eta ain famatuac beren gobernu onen asiera, eta beren fueroaren seasca, eta gordeera izan diralaco, nola dembora aubetan arrendu edo escatu ceiqueen inquisicijoa eta aguimpe arrazoigabea.

¡Ez Euscaldunac! Demborada orain zuben iruipenac gustiró guentzeco. Odolguiroqui engañaturic zuben desgracija, eta naigabe guztijen lenendico eguille orijegatic, guezurra guezurraren gañean beti darijela, inoiz sinistu erazó

dizuté, Nortetik espera dituztela socorru andijac; bañan urrutijegui dago bos-teun leguaz apartaturic Norteco Erreinua, eta Londresco ta Parisco Gubernu-ben naigabez, ecin etorri leizque ariyec beren arteco desongundeac compontze-co an bear dirala.

Ez dezute bada eceren esperanzaric eduqui triunfatzeco, eun milla Soldadu valeroso dijuazen onetan, Inglaterraren, Franciaren, eta Portugalen laguntasu-narequin Provincija orijec sujetatcera, eta istante beldurgarri onetan zubenzaco eta posgarri libertadearenzaco, asqueneco aldiz nai du Erreguiña andreac zuberi itz-eguin, eta ama maiteacbezala zuben nai gabeac erremediatu.

Bere gaisqui eguiñac ezaguturic nai dubenac igues eguin Franciara; izango da barcatuba Erreguiñagandic, eta Bayonaco gure Consulac emango diosca lau errial egunero Soldau danari, erri, edo lecu señaladuco diranian, eta gueijago Sargento edo Oficiales bada, edo Zaldizcoa izanic, presentatcen bada Zaldi eta armarequin emen beian esaten dan bezela.

Modu onetan izango dezute seguridadea eta descansu ona aguintari gaisto orijen menderic alderatuta, arquiteco dezute dembora batean oguija zuben semêen eta emastêen gocea quentceco, eta chit laster biurtuco zerate zuben echetara Erreguiña andi onen ontasuna esagutcera; bada beti damuz égongo lizaque zuben ichustasuna dala medioz, onen aguimperera obedecituco ez bacin-duzque, eta Provincija orijec zuben culpaz galduco baliraque. Bada ez da beste erremedijoric.

Soldau bacochari, lau errial egunero 4

Sargento eta cabuei, bost errial 5

Aguintari guztijei Capitanerainocuei, zortci errial 8

Aguintari nausijauei, edo aguintzen-dabenei tropia, edo euren nagusi eguiten-dabenei, emongojacue euren gradu edo nau-sitasunai toquetan jaquena.

Juaten bada soldauric Frantzijara bere aita, edo amagaz, edo onéc juatenbadira leenago edo gueruago euren semien ondora emongojaquez irurei, aita, ama, eta semiai sei errial; onetan sartzen dira arec lau errial soldaubarenac 6

Mutil guztijei, juan-gura-ez Carlos-en bandara, eta etorrico balira, ecarten ditubela euren gurasuac (aita-ta-ama) libretiarren bandoleruben gach-gustietati, emongojaque sei errial egunero, vi, edo iru personarentzaco 6

Etorten diran gustijei euren armequin eta zaldijequin emongo jaque.

Escopetia, edo fusilagaitic baijonetiaz, iruroguei errial 60

Cartucheria, edo canania-gaitic, oguei errial 20

Lantzia, sablia edo espatia, eta zaldija-gaitic, laureun errial 400

Antonio Piralak, bere *Historia de la guerra civil liburuan (libro VI, documento núm. 19)*, agiri au bera erderaz dakar. Ziur aski, gure iritzirako, gatzeleraz sortua izango zan, eta ondoren euskeratua. Onela dio:

VASCONGADOS

Han pasado dos años desde que instigados pérfidamente por un puñado de individuos la mayor parte estraños á vuestras costumbres y á vuestro idioma, alzásteis el pendon de la rebelion contra un reina que ni trató nunca de abolir vuestras antiguas y venerandas instituciones, ni pensó jamás en destruir la sacrosanta religion de vuestros padres. Dos años hace que vuestro suelo está bañado en la sangre de vuestros mejores hijos, y á pesar de la tenacidad de vuestro carácter y de las ventajas que ofrece vuestra situacion topográfica, hoy es el dia que no habeis aumentado en una sola pulgada el dominio de vuestro caudillo.

La historia no creerá nunca que en una tierra tan célebre por el origen y la tradicion de sus instituciones liberales, en un país donde se refugiaron la libertad práctica y las luces cuando el continente europeo yacia sepúltado en el despotismo y la ignorancia, haya podido invocar en el siglo XIX el poder absoluto y la Inquisicion.

No, vascongados, tiempo es ya de que se desvanezcan completamente vuestras ilusiones. Engañados cruelmente por los principales autores de vuestras calamidades, concebísteis un momento la absurda esperanza de ser socorridos por un gobierno septentrional; pero situado á quinientas leguas de vosotros, y no pudiendo mover un solo hombre sin la vénia de los gabinetes de Lóndres y París, mal podria auxiliar vuestra causa quien para mantener la esencia peculiar de su gobierno, necesita preservarse particularmente de la reaccion moral del siglo y de las ideas.

Lejos, pues, de quedaros la menor esperanza del triunfo, un ejército de cien mil valientes apoyados en la omnipotente alianza de la Inglaterra, Francia y Portugal, va á ocupar vuestro territorio: y en momento tan terrible para la rebelion, y tan halagüeño para la lealtad, S. M. quiere por última vez hablaros como reina, y remediar vuestros males como madre.

Todo el que vuelto de su error quisiere dejar las banderas del usurpador, podrá retirarse á Francia, quedará de hecho amnistiado, y recibirá por la autoridad española, en Bayona, cuatro reales diarios siendo soldado, y más si hubiese sido oficial, ó se presentare con armas y caballo, segun la nota que a continuacion se inserta.

Así lograreis seguridad y reposo contra las vejaciones de vuestros opresores: hallareis, al mismo tiempo, pan con que satisfacer el hambre de vuestros hijos y mujeres, y volvereis, en fin, al amoroso seno de una reina que lloraria eternamente las terribles consecuencias á que os espondrian vuestra ingratitud y vuestra obcecacion.

– Al soldado que se pase: 4 reales diarios.

– A los sargentos y cabos: 5 reales diarios.

– A todos los oficiales hasta capitan inclusibe: 8 reales diarios.

– A los principales que mandan las tropa ó hacen de jefes, se les dará lo que á sus grados corresponda.

– A los que vinieren trayendo á su padre ó madre, ó que antes ó despues vinieren con ellos, se les dará al padre y madre é hijo 6 rs., comprendiendo los 4 rs. del soldado: 6 reales diarios.

– A todos los mozos que por no ir al servicio de Cárlos vinieren y traigan

consigo á sus padres y madres por librarlos de las manos de los bandoleros se les dará 6 rs. por cada dos o tres personas: 6 reales diarios.

- A todos los que se presenten con sus armas y caballos:*
- Por escopeta ó fusil con bayoneta: 60 reales diarios.*
- Por cartuchera ó canana: 20 reales diarios.*
- Por lanza, sable ó espada, y caballo: 400 reales diarios».*

Bizkaitarrentzat ez-ezik, napparrentzat ere zabaldu zan dei ori bera papere-tan, goien gazteleraz, eta beean Napparroako euskeraz:

«Todo carlista que se presente desertado de las filas de don Carlos, se le pagará lo que se espresará a continuación que disfrutará pacífico, tranquilo y seguro del mejor tratamiento en el pueblo ó pueblos de Francia que se les fijarán. Los pueblos de la frontera donde se presentarán son Beovia, Sara, Baigorri y St-Jean-Pied-de-Port: en estos pueblos hay encargados que los dirigirán á Bayona á la persona que deve pagarles, a saber:

<i>Al soldado que se venga desertado, diariamente: .....</i>	<i>4 reales</i>
<i>A los sargentos y cabos que vinieren, por día: .....</i>	<i>5</i>
<i>A todos los oficiales inclusibe capitan que vinieren desertados diarios .....</i>	<i>8</i>
<i>A los principales que manden la tropa ó hacen de gefes, se les dará lo que á sus grados corresponde.</i>	
<i>A los desertores que vinieren de la tropa, ya traigan padre ó madre, con los mismos ó antes ó después vinieren, se les dará al padre y madre é hijo al dia 6 r. pero comprendidos en estos lo que ha señalado al soldado de los 4 reales .....</i>	<i>6</i>

<i>A todos los mozos que por no ir al servicio de Carlos vinieren y traigan sus padres y madres por librarlos de las manos de los vandoleros, se les dará lo mismo por dos ó tres 6 reales .....</i>	6
<i>A todos los desertores se les dará por una vez si se presentan con sus armas y caballos por escopeta ó fusil con Bayoneta .....</i>	60
<i>Por cartuchera ó canana .....</i>	20
<i>Por lanza, sable, ó espada y caballo .....</i>	400

«Carlos quinto erraten dioten guizon arren zervizuan seguitenduten gazteriarri, eta veren Aita eta Amari, aviscionen medioz gaquin hacen zaiote desertazen diren mutill gucieri, nola beren Aita eta Amari Francicico lurrean, ya Behoviaco pausuan, Saraco errian, Baigorriin, eta Donivano Garazin, puntu oyetan opatucoten commisionatueta emanen zayote veren mantenuco viridaizquen eguneco sustentourequin.

Soldadu vacochari desertaturic etorcendenari, egunean lau erreal, ó pesetavat ..... 4 reales.

Sargento eta caboeri etorzendireneri egunean vorzerreale vellon: 5

Oficiale guzieri capitanaño, etorzendenari de sertaturic, zorzi erreal vellon eguneco: 9

Principal alcindarieni, edo tropa mandazen duten gefeeri emanen zayote veren graduez correspondizen zayotena.

Desertoreac tropatican etorzendirenac, ecargen vaditute, ya aita, edo veren ama, verequin edo lenago ó gero etorcenvadire, emanen zayote aita, ama eta semeari, direla vida edo iru, guriendaco sei erreal egunean, vana oquetan surtua izanenda soldaduari sena laturic dauden lau errealac: 6

Mutil Guzieri, Carlos en zervizura ezyuanaiez etorcendireneri, eta ecarzenvaditute veren Aitac eta Amac, Vandoleroen esquetar can librazegatic, emanen zayote orobat, viendaco, ó iruendaco sei erreal eguneco 6

Desertore gurieri, emanen zayote aldivatez veren arma eta zalviarequin presentazenvadire escopeta edo fusilarengatic vere bayonetarequin:	60
Canana, edo cartucherarengatic:	20
Lanza, sable edo ezpata, eta zaldiarendaco emanen zayote:	400

Señalatuco dire frontierara urbil alderdi bacochetan erriac non vizi etorcendiren guzi eri. Emanen zayote faltari eguingabe veren señalatua. Franciac autoridadec edo justiciac emanendiate proteccionea eta seguridadea guziac errespetatuac izateco. Acavazendelari oraingo padecimentuac eta sosegua edo vaquea parazen delari Españan, orduan yuanen dire guziac vere echetara, non izanen vaitire ongui veguiratuac eta lagunduac justiciaren partetic, onen veazera gueriabalaizque».

«KONTRABANDIXTAK DIRA...»

Kontrabandixtak dira
orai dolugarri
jeusik ezin atera
Gobernamenduari.
Guardaz beterik daude
zokoak igeri,
ezin konfida gaude
sekretuz nehoi.

Bertso bakarra degu oraingoan. Onako idazlan ontatik artua degu: L. Pochelu: *Kontrabandixtak, karlixten lehen gerlan, Gure Herria* aldizkaria, 1935, VII-VIII.

Karlistak bear zituzten gauza asko, kontrabandistak ekartzen zizkieten. Ortaz luze eta zeazki itzegiten du idazlan onek, eta bertso au azaltzen du. Ikusten danez, asieran errezago egiten zuten kontrabandistak beren lana. Ondoren, ordea, 1835 urtean-edo, Frantziako gobernuak soldaduak ere ekarri zituan mugako guardei laguntza egiteko, eta gauzak zaildu. Ona L. Pocheluren idazlanaren zatitxo bat:

«Laster soldadoak ezarri zituzten mugaren hegiz-hegi guarden laguntzeko. Pausuko errekan, gau ala egun, untzi batzu han ziren soldadoekin, arraintzarien untzixken miazteko eta zaintzeko. Bazter guzietan ez zen muga-zain kafiarik baizik.

Ez zuten bakarrik kontrabandixten harrapatzea beren gain, bainan oraino mugaren español soldadoetarik zaintzea. Karlixt ala xapelgorri, etsaiari ihesi, Frantzian sartzen ziren, berriz ateratzeko padara jin artio, gibeletik gero jauzi egiteko. Karlixtak behar zituzten holakoetan muga-zainek gerlako tresnetarik larruturik gibelerat haizatu, eta heiek ala xapelgorriak ez utzi egiterat ohointza edo gaineratiko tzarkeria hunaindiko jendeeri... Bertzalde behar zituzten harra-

patu Frantziatik Don Carlosen kidekoen laguntzerat zohazin español ala frantzesak.

Haatik ez harri oroz gainetik aiher baziren kontrabandixteri. Soldado xoi-lek bazuten heien hatzemaiteko eskua eta gero sari ona. Hastean gaihendu ondoan, kontrabanda ttipituz zoan. Ez zen jostetarik! Guarda ala hede-xuri okaztingarriak ziren, etxetan noiz-nahi xoko-moko guzien miatzen. Gero bardin ahurtara bat bolborarentzat Donapaleuko auzitegirat deituak eta han moltsari zimiko...».

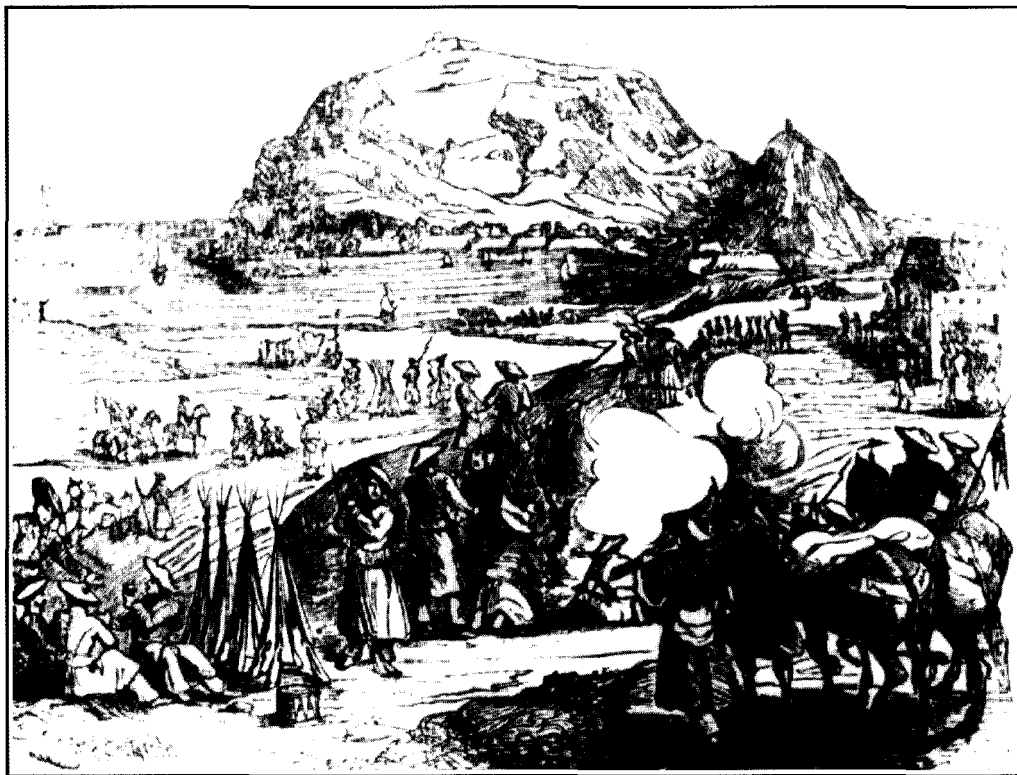
MAIATZAREN BOSTEKO SALIDAREN GAÑEAN BERTSO BERRIAK

1/ Egun oroigarria
maiatzaren bosta,
Donostian egin da
odolezkoa festa;
asko bazaigu ere
funtzioa kosta,
faziosoak ziran
ingurutik bota.

2/ Segovi, Oviedo,
Jaén, Zaragoza,
txapelgorriak eta
tropa ingelesa,
egiñikan barrena
sua eta brasa,
lenbiziko trintxera
arin zuten pasa.

3/ Gure kazadorien
konpañi fiela,
peligro guzietan
an zan bereala;
patriarengatikan,
askotan bezela,
ixuri ere zuan
ark bere odola.

- 4/ Beti dakit esaten
garbiro egiak,
ez dira nekatzeko
karlista nagiak;
gatzelu biurturik
aldeko mendiak,
egiñikan zeuzkaten
txit obra aundiak.
- 5/ Azeki, parapeto,
zanja eta foso,
murallak jasorikan
artetsu ta oso,
baterian jarririk
kañoiak eroso,
alde guzietatik
ziguten eraso.
- 6/ Despreziaturikan
bala ta metrallak,
aurrera sartu giñan
nausi ta mutillak;
ez dira irabazten
alako batallak,
izan gabetanikan
eritu ta illak.
- 7/ Donostiar señoarak
eta señoiritak,
urrikaltsuak eta
txit biotz biguñak,
eriarri laguntzen
beren alegiñak
lazkatu gabetanik
dauzkate egiñak.

Karlistak Donostia inguratzen, 1835.

- 8/ Sei orduren buruan
kontrario gabe,
arkitutzen giñaden
kanpoaren jabe;
bandera galdurikan
larri jua dirade,
gañera artu ziran
iru kañoi ere.
- 9/ Arako ingeles(1)
ume ezerezak
goiz artan garaitzeko
etzeuden errezak;
arturikan eskuan
beren fusil utsak,
ikaratu zinduzten
aien urra utsak.
- 10/ Testigurik onenak
gaur zerok zerate,
alako soldadurik
noski ez dezute;
Españian oraindik
makiña bat urte
aiekin neurtutzeko
pasa bear dute.
- 11/ Ea bada, karlista,
zaude jakiñean,
etzerala soldadu
aiek adiñean;
ez artu ingelesik
zere mingañean,
muñ egingo diezu
oraindik oñean.

- 12/ Bost illabete ziran
erreguz geundela,
konbeni bazan Jaunak
bisita gintzala;
kontsolatzalle on bat
agertutzen zala,
orra non datorkigun
Evans jenerala.
- 13/ O gure konsuelo
poz ta atsegiña,
o kapitan aundia,
geiago eziña;
zu bakarrik ziñaden
egiteko diña,
libratuko bagiñan,
alako azaña.
- 14/ Artu duan ezker
ainbeste bat neke,
gure erantzuera
ark merezi luke;
nere eskuan gauza
baldin balegoke,
egingo nuke Evans
Aieteko Duke.
- 15/ Onen izen gozoa
geren egunetan
josia egongo da
gure barrenetan;
aztu ere ez dedin
ondorengoetan,
eskribituko degu
brontzezko plantxetan.

Bertso auek, izenburu orrekin, Aita Frantzisko Apalategiren paperetan agertu dira, eskuz idatzita.

Urterik ez da esaten. Eguna bai, ordea. Eta, au jakiñik, oso erreza izan da beste utsune ori betetzea: 1836'ko maiatzaren 5'ean Aiete aldean izan zan burrukari buruz jarritako bertsoak ditugu.

Urte ortan, karlistak Donostia inguratuta eta oso estututa zeukaten. Liberalak, erriari lasaitasuna eman naian, *legión inglesa* zeritzana ekarri zuten eta eraso jo. Gauzak nola gertatu ziran, Pirala liberal kondairalariak kontatzen du:

«...pidieron con muchas instancias auxilio a Córdoba, quien les envió, como hemos dicho, la legión inglesa al mando de Lacy Evans; temible enemigo, por cierto, de los carlistas, que no olvidaban había pedido al parlamento inglés se declarase a don Carlos fuera de la civilización, como lo fue Napoleón en 1815.

La llegada a San Sebastián de las tropas que iban en su socorro, hacía necesario el refuerzo de los carlistas, y le pidió Sagastibelza; pero le contestó Eguía que apenas podría prevenir y oponerse con las suyas a los movimientos de Córdoba. El temor de Sagastibelza se vio cumplido, y en la madrugada del 5 salió Evans de San Sebastián con la legión inglesa y una brigada española, a la que iban agregados bizarros y entusiastas nacionales.

La proximidad de la línea carlista hizo que el ataque empezase al instante, cayendo impetuosamente los sitiados sobre algunos de los puntos de la línea, y generalizándose después el fuego en toda ella de una manera espantosa. Lo brusco de la acometida hizo cejar a los sitiadores hasta las posiciones de Lugariz, Mantua y Puyo; pero hacen alto en el punto avanzado de Santa Teresa, centro de la posición, y reciben a una columna a la bayoneta y la rechazan con denuedo a costa de la vida del capitán Arregui. En Ayete, casi el centro de la línea, presentan los carlistas una resistencia desesperada, haciendo uso de tres piezas de grueso calibre contra la columna inglesa que atacaba. Las fuerzas liberales cargan a la izquierda de la línea carlista, y sus defensores y los de las casas inmediatas al convento de la Antigua tienen que replegarse a la posición de Lugariz, a donde van también los ingleses; pero recibidos en los mismos parapetos por el primero y quinto guipuzcoanos con las puntas de las bayonetas, crúzanse las de uno y otros, y retroceden los hijos de la Albión dejando en el campo unos cien cadáveres.

Preludio era éste de una gloriosa victoria, y cuando se aprestaba Sagastibelza al último esfuerzo y estimulaba a sus voluntarios infundiéndoles el aliento que su

juvenil corazón sentía, una bala de fusil inglés le atravesó la cabeza y expiró en el acto. Su muerte se supo al instante en toda la línea, pero lejos de desalentar a sus paisanos suceso para ellos tan infausto, se proponen vengar al jefe cuya pérdida lloraban, porque le querían. Le reemplazó Arana en el mando, y contando apenas con unos 13,000 cartuchos, después de haber consumido más de 200.000, se dispone a proseguir el combate a pesar del refuerzo que por mar reciben los ingleses, a quienes auxilian además los cañones de los buques anclados en la bahía, siendo tan certeros los disparos del Fénix, que sus granadas incendiaron en breve el caserío de Lugariz, y arruinaron los parapetos en que tan bizarramente se habían defendido los carlistas, y continuaron defendiéndose, hasta que diezmados por los proyectiles, que causaban grandes huecos en las filas, tuvieron que abandonar aquel terreno de desolación(2). Reforzados los legionarios con dos regimientos británicos que acababan de desembarcar con Lord Jhon-Hay, avanzaban arma al brazo con su impavidez característica y su glacial resolución hasta las bayonetas de sus contrarios, y los arrollan al fin. Era imposible resistir tanto empuje y dos ataques simultáneos con desiguales medios. Los carlistas, sin embargo, tomaron posición a media legua, en Oriamendi, donde se consideraron seguros. Los vencedores se hicieron dueños de su línea y artillería, y se adelantaron a provocar a los vencidos.

Los habitantes de la culta y liberal San Sebastián y los de los caseríos carlistas socorrieron a porfía y sin distinción a los numerosos heridos de ambos bandos. La humanidad, tan afligida entonces con tantas escenas de horror, pudo contemplar gozosa el bello espectáculo de que todas las clases, y lo mismo el uno que el otro sexo, arrostrando con impavidez el peligro, curasen con esmero y condujesen a la ciudad o al caserío a los valientes con quienes no había sido propicia la fortuna; saliendo la madre y la hermana a saber del hijo o del hermano, y a prodigarle sus socorros sin esperar el término del combate, penetraron entre las filas prestando a todos con caridad evangélica sus importantes servicios. Al ver algunas en tierra sus enemigos, olvidaron que lo eran y las ofensas que de ellos habían recibido, y les levantaron amorosas restañando la sangre de sus heridas. No atendieron menos solícitas las liberales de San Sebastián a los ingleses, practicando así el sublime principio de que la caridad no tiene patria. Empleadas en obsequio de los heridos, su oportuna y amorosa asistencia dio la vida a muchos y el consuelo a todos. Lacy Evans se conmovió profundamente, y se conmovieron todos a la vista del cuadro que presentaban las mujeres de San Sebastián, que adquirieron aquel día una gloria inmarcesible.

La pérdida de los carlistas fue de 58 muertos, 198 heridos y unos 50 contusos; siendo excesivamente superior la de los defensores de la reina a pesar de la victoria, pues sólo entre jefes y oficiales quedaron fuera de combate unos cincuenta.

Los habitantes de San Sebastián y de los caseríos de sus inmediaciones no pudieron olvidar en mucho tiempo el terrible día 5 de mayo. Aquellos vistosos campos que se extienden frente de la majestuosa Concha, ofrecieron por tres días un espectáculo deplorable y horroroso. Sangre y cadáveres por doquier, escombros humeantes aún y cenizas, ruinas y estrago era lo que se veía en todas partes.

Las líneas quedaron destruídas, y la plaza, que se vio durante cuatro meses asediada, respiró al fin, y hubiese celebrado con doble entusiasmo su triunfo a no haberse adquirido a tanta costa»(3).

Kontaera luze onekin, bertsoak ederki argitu dirala uste degu. Oar batzuk egingo ditugu ala ere.

Bigarren bertsoak aitatzen dituan «Segovi, Oviedo, Jaén eta Zaragoza» liberal batalloien eta rejimientoen izenak izango dira, guk uste. Txapelgorriak, berriz, mikeleteak ditugu, euskaldun mutillak alegia, liberalen aldetik ziranak.

Irugarrenak, «kazadorien konpañia» aitatzen du, eta bertsolariak «gure» esaten dio. Bearbada, bertsojartzaille ori konpañi ortako soldadua izango zan. Seigarrenean, izan ere, «aurrera sartu giñan nausi ta mutillak» esaten du, bere burua ere taldean sartuz.

Bertsolariak, izarretaraiño goraltzen ditu ingles soldaduak. Ala ere, armazeta obeto ornituak izan arren, bereak eta bi artu zituzten aiek ere Oriamendin eta Andoainen. Eta Aieteko au ere erdipurdiko garaipena izan zuten, Piralak berak aitortzen duanez eta urrengo bertsoak adieraziko digutenez.

---

(1) Apalategiren esku-idatzian: *Arakoko ingeles*.

(2) *La explosión de un solo proyectil dejó en el sitio a catorce granaderos del batallón de chapelchuris*. (Piralaren oarra.)

(3) Antonio Pirala: *Historia de la guerra civil y de los partidos liberal y carlista, segunda edición, tomo II, Madrid 1868*.

AIETEKO BURRUKA BERRIZ ERE

Onako bertso auk oso ezagunak izan ziran, garai batean beintzat, Euskal-Errian. Bertso-paperetan zabaldu ote ziran ez dakigu. Alerik ez da beñepein gure eskuetara etorri. Eta aotik aora guganaiño iritxi diranak, zazpi bertso dira. Baiña geiago izango ziran noski.

Bertso auk ere, aurrekoak bezela, 1836'ko maiatzaren 5'eko burruka-aldiari jarriak dira. Baiña aiek, liberal bertsolari batek; eta onako auk, karlista batek moldatuak.

Ain zuzen, karlista bertsolari au ere an zan burruka-aldi ortan. Zauritu ere egin zuten, zazpigarren bertsoak dionez.

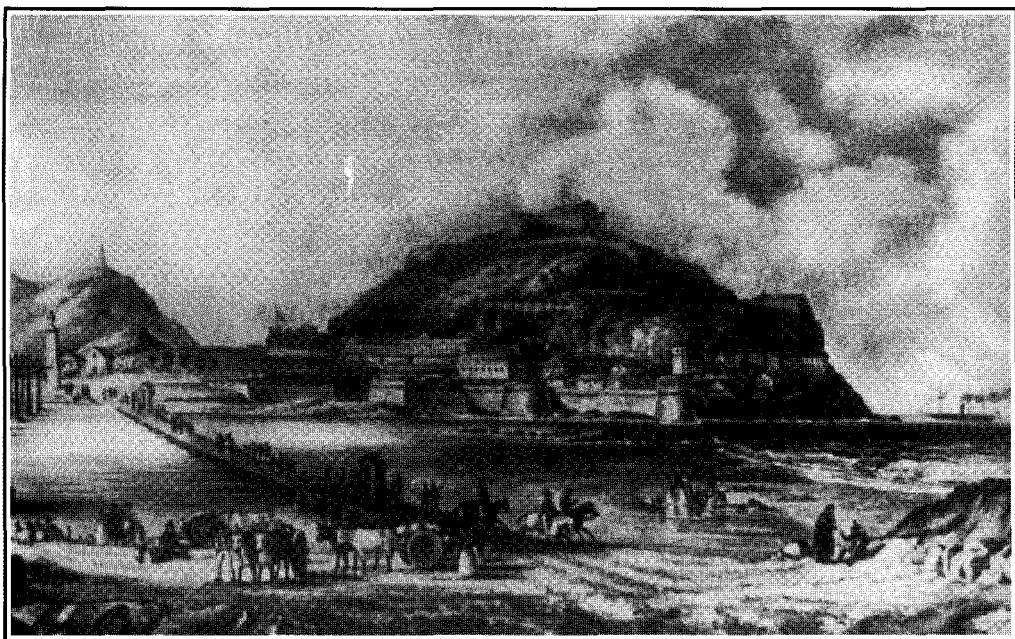
Ingles soldaduak jantzi gorria erabiltzen zuten orduan; kasaka gorria, alegia. Orren aitamena laugarren bertsoak egiten du.

Bertso auk toki askotan arkitu ditugu, eta iturri batetik bestera asko aldatzen dira. Leenengo, iturri batetik lerro bat artuko degu, eta bestetik bestea, beti ere erarik jatorrena bereziz, zazpi bertso oiek osatu arte. Urrena, berriz, bertsoen atzetik, zein iturri izan ditugun esango degu, eta zer aldaketa dauden adierazi.

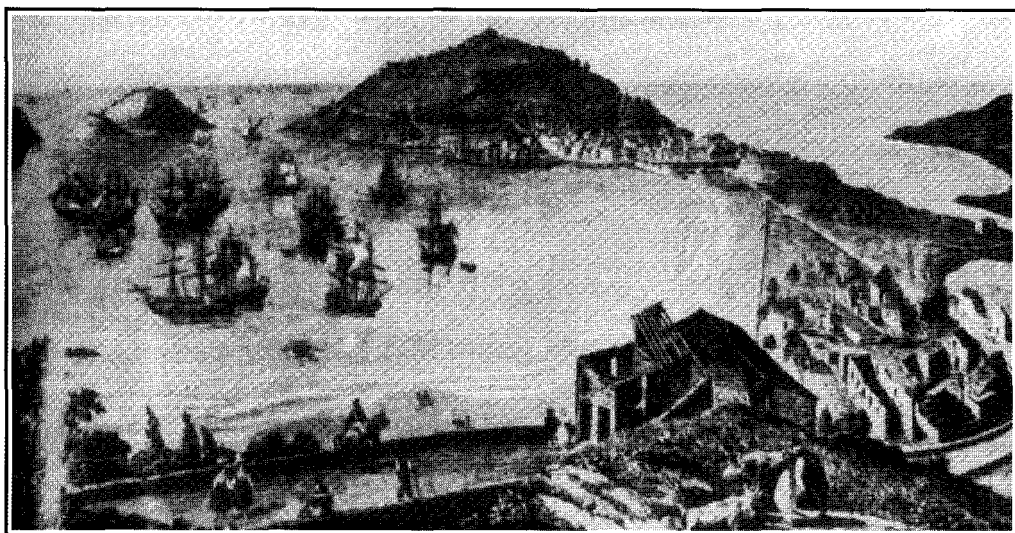
Ona, besterik gabe, bertsoak:

- 1/ Milla ta zortzireun ta
oi ta amaseyian,
maiatzeko illaren
bostgarren goizian,
batalla bat genduan
Donosti aldian,
kristinuak gugana
etorri nayian;
goizian ainbat gizon
etzan arratsian.

- 2/ Orduko egiña gendun
makiñat trintxera,
goizian juanak giñan
gerenak artzera;
onera datorrenak
kontuak atera,
pentsa dezake datorrela
apropos iltzera;
asko etorri zan baño
gutxi juan atzera.
- 3/ Pezetero ta urbano,
arjelino ta ingles,
gu arrapatutzera
irten ziran ustez;
aurrena zetorrena
jo ta bota auspez,
bigarrenkoa berriz
ikaratu ta iges;
gerrako legia dek
gogorrena juez.
- 4/ Amabi millen kontra
bi milla ta erdi,
geren parapetuan
firme giñan jarri;
an gelditu ziraden
zenbait kasaka gorri,
ankak oztu zitzaizkan
iru-lau inglesi;
aiek il ziran bañan
gu oraindik bizi.

Donostia, 1836.

Inglesak Donostira datoz, liberalei laguntzera, 1835.

- 5/ Kasaka gorrietatik
gutxienaz milla
goizeko seietako
izango zan illa;
trintxeraren aurrera
etortzen zan pilla,
lotan zegolakuan
gure kuadrilla;
nekez arrapatzen dik
tontuak abilla.
- 6/ Artilleria ere
ezkendun makala,
trabajatzen ziguten
gizonak bezela;
erruz botatzen zuten
granada ta bala,
batzuek anka falta,
bestiak masalla;
kristinuentzat txarra
orduko batalla.
- 7/ Neronek ere badet
orduko erida,
apuntatu ziraten
oñaren erdira;
nik neria artu ta
bela erretira,
gelditu gabetanik
atzera begira;
ondo kuratzen naute,
sendatzen ari da.

Orain, len esan degunez, bertso auek zein tokitan arkitu ditugun azalduko degu; eta, denbora berean, toki bakoitzaren aldaketak, or goiko bertsoekin konparatuta.

Barón de Montevilla zanaren bilduman, zazpi bertsoak agertu dira, Frantziako Elortza Berako erretore zanak bialduta. Onek, bertako baserritar bati jaso omen zizkion.

Aldaketak: 1/8: Aleko birian; 1/10: etzegon gabian; 3/1: Txapelgorri ta urbano; 3/2: kastillano ta ingles; 3/3: gure arrapatzera; 3/4: etorri ziran ustez; 3/7: urbillenikan zena; 3/8: itzuli ta iges; 3/9: gerrako legia da.

4'garrena:

Ameka millen kontra
bi milla ta erdi,
etzen idukitzerik
atzaparrik geldi;
geren parapetuan
firme giñan jarri,
ankaz gora juan zen
zenbat kasaka gorri;
aiek ere bazuten
diru ainbat zorri.

5/5: trintxerakin gañera; 5/6: beti eldu zen pilla; 5/9: nekez arrapatzen du;
7/1: Neunek badet; 7/5: kolpia ura artuta.

☆ ☆ ☆

Tolosako Fakundo Adurriaga *Besamotza* zanaren bilduman, lau bertso: 4, 5, 7 eta 3'garrena, orden ortan.

Aldaketak: 3/5: aurretik zetorrena; 3/6: tira ta bota auspez; 5/1: Ingelesetik bazan; 5/3: goizeko lauetakoa; 5/7: lotan zeguelako; 7/6: ordun erretira; 7/7: luzaro egon gabe.

Periodiko puska batean, bost bertso: 1, 5, 4, 7 eta 3'garrena, orden ortan; eta firma: *Txapelzuritarra*.

Ezin igerri diteke zein egunkari dan. Bai, ordea, zein egunetakoa. Asieran onela baitio:

«Gaur dira irurogei ta amasei urte Donosti inguruan jo zutela sinismen eta lege zar zaleak burruka gogor bat beren etsai gaiztoakin.

Txapelzuritarren kaltez ziran baturik beltz, ingeles ta gañerakoak.

Txapelzuritarrak zuten agintari Sagastibeltza, euskal gudari azkar eta indartsua.

Erabat burruka irabazteko, aizken mutur bat bear zan, eta onen billa ekiten gogor sartu zanakiñ batean, erori zan illda, ingles balak arrapatuta, Jose Migel Sagastibeltza jauna.

Euskal mutillak etziran orregatik oztu, baizik beren agintari bikaiñ eta ona galdu azi ziotela ikusirik, berotasun osoan eraso zioten etsaiari, ingeles anka luzeak garbituaz ugari.»

Beraz, 1836'ri 76 erantsita, 1912'ko maiatzaren 5'garrena degu.

Aldaketak: 1/5: burruka bat izan da; 1/9: goizian aña gizon; 3/5: lenbizi zettorrena; 3/6: tiratuta auspez; 4/4: jarri giñan ongi; 4/5: atzeratu giñuzen; 4/6: bi kasaka gorri; 4/8: asko ingelesi; 4/10: ni oraindik bizi; 5/1: Ingelesetik bazan; 5/3: goizeko laubetako; 5/7: lotan zegubelako; 5/8: karlostar mutilla; 7/3: etorri zitzaidana; 7/5: nik artu eta gero; 7/6: joan nintzan errira; 7/7: luzaro egon gabe; 7/9: ondo gordetzen naute.

Bertso-papera, *Tolosa-n: F. Muguerza ta Semeen moldizteguian* argitaratua eta bertako Manuel Urreta zanaren eskutik jaso. Ez da iñola ere garai artakoa, askoz geroagokoa baizik. Onek lau bertso ditu beeko barrenean: 1, 5, 4 eta 3'garrena. Goien, berriz, beste bertso batzuk.

Aldaketak: aurreko periodiko puskarenak, auek izan ezik: 4/10: gu oraindik bizi; 5/8: karlista mutilla.

Izenburuaren azpian onela dio: «*Anton Izkiñen doñuan*». Doiñu ori, *Aigure antziñako guraso nobleak* asten diran bertsoena da, bigarren lerroa bi aldiz kantatuta.

Bertso-paper onek or goiko periodiko puskaren adierazpena dakar, beste lerro auek erantsita:

«Sagastibeltza napar euskalduna izan bear zuan berez, Baztan aldekoa. Nun dauden bere ezurrak ez dakigu ondo. Adituba degu Beteluko Lur Santuban daudela. Gai onetan egin gentzake gaztiak makiña bat lan eder eta on. Egin dezagun bada. Saiatu, aztarrenak atera, billatu ta zabaldu».

«Beteluko Lur Santuban» itzak tatxatuta daude, eta eskuz erantsitako beste auek irakurtzen dira: «Leitzako elizan». Ain zuzen, bertako semea zan Sagastibeltza jaun ori; eta ez Baztan aldekoa, adierazpen orrek esaten duanez.

Bertso-papera, moldiztegi izenik gabea. Ez nuan apuntatu noren eskutik jaso nuan. Paper berri samarra da. Bost bertso ditu: 1, 4, 7, 5 eta 3'garrena.

Onek ere, bertso guziak len aitatutako periodiko puskak bezelaxe ditu, auek izan ezik: 1/5: arazo bat izan da; 4/10: gu oraindik bizi; 7/3: apuntatu zidaten; 7/5: zaurituta ondoren; 7/6: gero erretira; 7/9: ondo zaintzen naute ta.

Periodiko puskak eta aurreko beste bertso-paper orrek duten adierazpena badu onek ere. Baiña gauzak obeto ikasi ditu eta onela dio bukaeran:

«Sagastibeltza napar euskalduna Leitzarra zan berez. Bere erriko eliz nagusiyan Karmen'go Amaren Aldarepean arkitzen dira bere ezurrak. Gai onetan egin gentzake gaztiak makiña bat lan eder eta on. Egin dezagun bada. Saiatu, aztarrenak atera, billatu ta zabaldu. Euskaldunok geren edesti edo Kondairaren berri jakiñan gañean jarri».

Gure iritzirako, adierazpen oien egillea Tolosako Manuel Urreta zana da; *Gurasobide* izenordeaz ere izenpetzen zuana.

Beste periodiko edo aldizkari puska batean bost bertso: 1, 5, 3, 4 eta 7'garrena. Zein periodiko edo aldizkari dan ezin genezake esan.

Aldaketak, aurreko bertso-paperak dituanak, onako auek izan ezik: 7/3: begiz jo izan ziraten; 7/5: nere jotze onekin.

Jose Ariztimuño *Aitzol* zanaren bilduman, Aita Damaso Intza zanak 1932 urtean jaso eta bialduak, lau bertso: 2, 5, 4 eta 3'garrena.

Aldaketak: 2/3: goizetik goiz joanak giñen; 2/4: geuren aiek artzera; 2/7: pentsarik apropos; 2/8: datozela iltzera; 2/10: juan gutxi atzera; 3/1: Arjelino ta urbano; 3/2: prantzes ta ingles; 3/4: etorriak ustez; 3/5: lenengo zetorrena; 3/6: tira ta auspez; 3/7: urrena zatorrena; 3/8: izutu-ta iges; 3/9: gerrako legea da; 4/3: etzen idukitzerik; 4/4: atzaparrak geldi; 4/5: geren parapetuan; 4/6: firme giñan jarri; 4/7: bai eta bota ere; 4/8: zenbait kasaka gorri; 4/9: aitxek ere bazuten; 4/10: diru ainbat zorri; 5/1: Goizeko lauetak; 5/3: ingles oietatik; 5/5: parapeto gañera; 5/7: lotan zegoelako.

Lekarotzen, Aita Donosti zanaren artxiboan, 1922 urtean-edo Arjentinan eskuz idatzitako kuaderno batean, 6, 7, 4 eta 5'garren bertsoak.

4/ Hamasei milen kontra
bi mila eta erdi,
ez ginian egoiterik
aztaparrak geld; i
hil ere baginian
zenbeit txapelgorri,
tonto heiek hobe litekek
ez balire etorri.

- 5/ Goizeko lauretako
gutxienaz mila
ingeles hoietarik
baginien hila;
gure trintxeren ondora
etortzen pila,
ustez eta lo zagoen
gure ezkamila;
nekez engaña zio
tontoak abila.
- 6/ Gure artilleroa ez da
aferra ez totala,
ongi konportatzen da
gizona bezala;
zuzen tiratzen zuen
balarekin mitralla,
batzuer ankak hautsi,
bertzier matralla;
kristinoentzat txarra zen
orduko batalla.
- 7/ Nerorrek ere badet
orduko erida,
apuntatu ziraten
ankaren erdira;
kolpe hura har eta
ni ere erretira,
luzaz egon gaberik
hekiek begira;
ongi kuratzen naute,
sendatzen ari da.

Beste iturri batzuk ere badira. Geienak bi edo iru bertso dituzte. Aldaketak, berriz, oso berdintsuak. Orregatik, ez det uste iturri geiago aitatzetik merezi duanik.

BERTSO BERRIAK

BILBAOKO SITIOA ALTXATZEAN

DONOSTIAN JARRIAK

1/ Berri onak ditugu
Bilbao aldetikan:
ez omen da arkitzen
faziosorikan;
ogei eta bost kañoi
bertan utzirikan,
iges egiñak dira
betiko andikan.

2/ Fazioso gaixoak
igaz eta aurtan
Bilbaoko sitioan
gaizki dira irten;
galdetu naiagatik
zenbat galdu duten,
ez dakite beñere
egia esaten.

3/ Igaz jenerala ta
aurten soldaduak
sei milla ta geiago
dituzte galduak;
gañerako guziak
txit daude aulduak,
gerra irabazteko
oiek bai moduak!

- 4/ Ala ere karlistak
beti esperantzak,
desengañoa artzeko
ez dira errazak;
ain zorrotzak baziran
Bilbaoko arantzak,
nola ar ditzakete
gaztelu ta plazak?
- 5/ Egin zigutelako
guri traizio,
igaz artu zituzten
zenbait guarnizio;
Karlosek Elioti
txit asko zor dio,
guztia gertatu zan
au zala medio.
- 6/ Itzegin zioneko
Estellan Valdés'i,
gure jeneral ori
ark zuan erosi;
ordutanikan ziran
gure gaitzak asi,
ez degu oraindaño
gauz onik ekusi.
- 7/ Ematen ziotela
amorc alkarri,
gizon andi egin zan
Zumalakarregi;
jakiñikan aurrena
gurcaren berri,
aisa artu zituan
makiña bat erri.

Lutzana'ko burruka-aldia, 1836-XII-24.

- 8/ Ezin oroi ninteko
iñoiz Billafrankaz
negarrik egin gabe
an gertatu zana:
aste bat eta erdiz,
egunaz ta gabaz,
arras urratu zuten
bala eta bonbaz.
- 9/ Ango guarnizioa,
odoltsu, biziro,
defenditu izan zan
fiel ta finkiro;
kapitulatu zuan
ekusi ezkerro
etzala sokorrurik
iñondik espero.
- 10/ D. Gaspar de Jauregi
ez gizon motela,
ark ezagutu zuan
zebillen pastela;
pentsaturikan ongi
zer gisaz ta nola,
berak salbatu zuan
askoren odola.
- 11/ Probintziako erri
bikain ta gozoan,
bere kolunarekin
Tolosan zegoan;
nai zuten arrapatu
au ere lazoan,
bañan eskarmentuak(1)
zeduzkan auzoan.

- 12/ Guarnizioa eta
kristino on asko
agitz maite zituan
galtzera uzteko;
esanik direnai
ari jarraitzeko,
bera izan genduan
aingeru guardako.
- 13/ Garagar illean zan,
lauetik bostera,
izan Tolosatikan
gure irteera;
geroztik Donostian
arkitzen oi gera,
emen ekusi degu
zenbait gora-bera.
- 14/ Egia esateko,
igazko neguan
makiña bat otz-bero
ekusi genduan;
etsai gaiztoak ziran
gure inguruan,
aiek bota ezkeru
oi gaude zeruan.
- 15/ Batez ere egun oiek
txit dira alaiak,
izanik artarako
motibo ta gaiak;
libratu diranean
Bilbaoko anaiak,
gure biotzak daude
pozez erdi naiak.

16/ Animaturik dago
gure nazioa,
oso akabatzeko
laster fazioa;
eman diguna indar(2)
eta azioa
dudarikan gabe da
konstituzioa.

Bertso auk moldiztegi izenik gabeko paperetan zabaldu ziran. Bi tokitatik eskuratu degu paper ori: Jose Manterola'ren bildumatik eta Azpeitiko Jose Maria Garmendiaren eskutik.

Bi paper oiek berdin-berdiñak dira, baiña aldaketa bat dute alkarren artean. Manterolarenean *beti esperanza* esaten du laugarren bertsoaren bigarren lerroak; Garmendiarenean, berriz, *beti esperanzak*. Onela bear duala dudarik ez da, bertsoaren gaiñontzeko puntuekin ondo uztartuko bada. Denbora berean, papera gutxienez bi bider argitaratu zala esan naiko du.

Aurrena izenburuan eta gero leenengo eta bigarren bertsoetan adierazten denez, «Bilbaoko sitioa altxatzean» jarritako bertsoak dira.

Bigarren bertsoak argibide geiago ere ematen ditu:

Fazioso gaixoak
igaz eta aurten
Bilbaoko sitioan
gaizki dira irten...

Bilbaoko leenengo sitioa, 1835'eko garagarrillaren 10'e an asi zan, eta urte bereko uztaillaren 1'e an bukatu. Bigarren sitioa, berriz, 1836'ko urriaren 20'an asi, eta urte bereko Eguberri egunean bukatu. Ala, 1836'ko bukaeran edo 1837'ko asieran jarriak izango dira bertso auk.

Leenengo sitioan, Zumalakarregi Begoñan zauritu eta Zegaman il zan. Orregatik esaten du irugarren bertsoak, karlistak «igaz jenerala ta aurten soldaduak» galdu dituztela.

Espartero jenerala Bilbon sartzen da, Lutzana'n garaile atera ondoren, 1836-XII-25.

Gerra ura, asieran batez ere, izugarria izan zan: prisioneroak afusillatu egiten zituzten, bai batzuek eta bai besteak. Basakeri ori kentzearren, Inglaterrak mandatari bat bialdu zuan: Lord Elliot jauna. Onek bi alderdietako buruekin itzegin zuan, Valdés eta Zumalakarregi jeneralekin, eta *Convenio Elliot* firmatu zan 1835'eko apirillaren 27'an, prisioneroen bizitza errespetatzeko, aiekin *canje* edo truke egiteko eta abar.

Dirudianez, ori etzan bertso auen jartzaillearen gustoko gauza izan. Aundiak esaten baititu: Don Karlosek Elliot orri asko zor diola; Valdés jenerala arek erosi zuala; Zumalakarregi orrela egin zala aundi; eta era ortan galdu zirala makiña bat erri...

Erri oietako bat zortzi eta bederatzigarren bertsoak aitatzen dute: Billafranka edo Ordizia, 1835'eko garagarrillaren 3'an karlistak artu zutena.

Ori jakiñik, Tolosa ere utzi egin zuten liberalak andik bi egunera, Don Gaspar Jauregi'ren aginduz. Onetzaz 10, 11, 12, eta 13'garren bertsoak itzegiten dute.

Bertso-jartzaillea tolosarra zala ematen du, 12, 13, 14 eta 15'garren bertsoetan esaten danez. Edo Tolosan bizi zana beintzat. Eta, liberalak erria ustu zutenean, bera ere Donostira pasa.

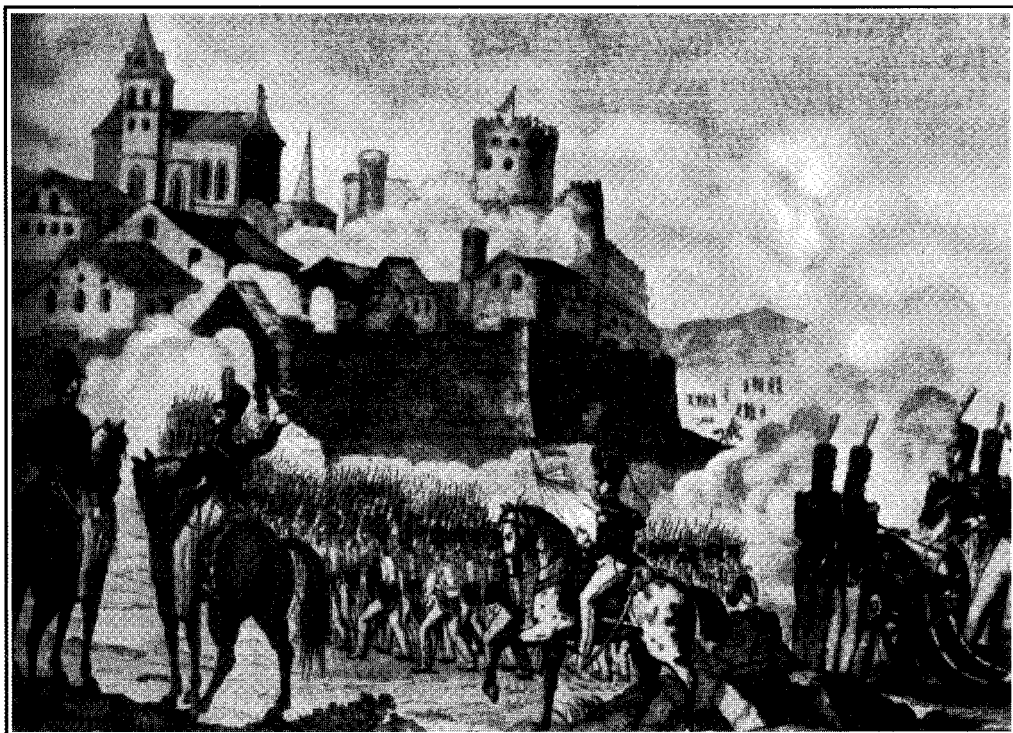
(1) Bertso-paperak: *eskarmantua*.

(2) Bertso-paperak: *eman digun indar*.

IRUN

- 1/ Milla ta zortzireun da
ogei ta amazazpi,
maiatzeko illaren
amaseian noski;
oroituko gerade
irundarrak beti,
berak ematen digu
motiborik aski.

- 2/ Goizeko amarretan
giñan sutan asi,
egi (y) au esan gabe
ez nezake utzi:
indarran esperantzan
guk ere beti eutsi,
ogei ta lau orduan
ez genduen etsi.

- 3/ Bigarren egunian,
amarrak aldian,
enemigo guziya
gendukan gañian;
gu ere irundarrak
geren egiñalian,
ai zer negarra zeguen
Irungo kalian!

- 4/ San Juan erriko plazan,
kontzeju aurrian,
erruz botatzen zituzten
granadak aidian;
bala arrasak ere
aiekin batian;
guk ezin abantatu
guztien tartian.
- 5/ Bosteun gizon giñaden
barrunen asiyak,
paisano ta soldadu
diranak nasiyak;
asko amaren seme
nekian aziyak,
aisa laja zituzten
zenbaitek biziyak.
- 6/ Bosteun gizonen kontra
oi ta bi batallon,
begiyen aurrian zegon
galdetu gabe iñon;
gu ere irundarrak
barruan eun gizon,
laguntza aundirik gabe
iñondikan iñon.
- 7/ Ikusirik gazteluba
errenditu zala,
orduante eskatu
genduen kuartela;
oiu egiten zuten
guretzat etzela,
armetan pasatzeko
ordena zutela.

Inglesak Irun artzen, 1836-V-17.

- 8/ Aditurik guziyok
gauz ori orrela,
erabaki genduen
biziya galtzera;
illik edo bizirik
asi giñan aurrera,
orduban esan zuten
bazela kuartela.
- 9/ Schister jenerala ta
Gaspar Jauregi,
mesede bat aundiya
egiñ digu guri:
belauniko jarririk
beren tropa ari,
biziya eman digute
larogei gizoni.
- 10/ Ondorian genduben
pena bat pasatu,
gero ginduztenean
guztiyok formatu:
jenderik ederrena
ziuten aukeratu,
orain Habana'n daude
serbitzen soldadu.
- 11/ Au ura biotzeko
penaren tristia:
elkar ikusi eta
despeida ematia:
Adios Junkaleko
Birjiña maitia!
Iruditzen zitzaigun
orduban iltzia.

- 12/ Iritxi ere laister
Donostiko onduan,
bidia lajatu eta
formatu soruan;
iltzia gendukagun
geienak goguan,
jarri ziradenian
tropak inguruan.
- 13/ Andikan laister giñaden
Donostiyara asi,
biotza samin eta
koloria txuri;
alde guzietatik
desapiyo guri,
a zer lekura geran
onera etorri!
- 14/ Santanderren sartzian
gure estimaziyua:
pizturikan zeukaten
lumenariyua,
ezkillak biribilka,
fusillen tirua...
A zer despeida ona,
gure Jaungoikua!
- 15/ Barku ausi batian
orrenbeste lagun,
geok dakigu ondo
zer eraman degun;
miseriya aldian ta
bastimentuba urrun;
an etzeguen besterik:
Jaungoikua lagun.

- 16/ Urrengo egunian
gizon bat eldu da,
berak sartu giñuzen
gu beste barkura;
ez ipintziagatik
jendia gustora,
bota nai giñuztian
erdiyak putzura.
- 17/ Iritxirik giñanean
Donostiyako urira,
bi milla pertsona bazan
gutxiyenaz begira;
geienak egiten zuten
pozturikan: «Biba!
Panparroiak izan arren
seguratu dira!
Ez dirade, ez, joango
geiago mendira!».
- 18/ Birjiña Junkaleko,
Zeruko Printzesa,
zure etxian dago
sarturik inglesa;
Seme Dibinuari
egiñik promesa,
nere orduko pausoak
kanta al banitza.

Karlistak, 1837'ko maiatzean, beren soldadu talderik onenak bildu ta *expedición real* esaten zaionari ekin zioten. Illaren 14'an atera ziran Naparroatik. Iraillaren 12'an Madrid begien aurrean zuten. Baiña etzioten eraso, eta andik erretiratu egin ziran. Urriaren 15'ean, Ebro ibaia igaro ta Euskal-Errira sartu ziran.

Liberalak, etsai oien faltaz baliatu nairik, atake gogorra jo zuten: leenengo,

Donostitik irten eta Oriamendi artu zuten; urrena, maiatzaren 16'an, Oiartzunen sartu eta Irun aldera jarraitu.

Amabi mila gizon ziran liberalak: zazpi mila espagnolak eta bost mila inglesak, auek Lacy Evans jenerala buru zutela. Guzira «oi ta bi batallon» esaten du seigarren bertsoak.

Oiei arpegi emateko, karlistak bosteun gizon zeuzkaten Irunen, batzuek naparrak eta besteak gipuzkoarrak. Auetatik eun, irundarrak; eta auetako bat, bertso auek jarri zituan eta beraren izenik ez dakigun bertsolaria.

Karlistak bi tokitatik erantzun zieten liberalai: kontzejutik eta erderaz *el fuerte del parque* esaten zitzaionetik. Oni *gatzeluba* deitzen dio bertsolariak. Bera kontzejuan zegoan. Piralak onela kontatzen du:

«En la mañana del 16, los dos batallones carlistas que ocupaban a Oyarzun le abandonaron al acercarse las tropas de Evans, y los habitantes abrieron las puertas a los liberales, que le ocuparon, le guarnecieron con setecientos hombres, siguieron las columnas su marcha, y circunvalaron y atacaron por la tarde el fuerte del Parque y pueblo fortificado de Irun, que hallaron en buen estado de defensa, y hecha ésta con bizarría. Le guarnecían cuatrocientos sesenta carlistas mandados por el gobernador comandante, don Antonio Segura. Tuvo que jugar la artillería de la legión, y lo hizo con acierto; pero era demasiado ligero su calibre, y la bravura de las tropas abrió paso con sus armas, superando todas las dificultades. Distinguiéronse los regimientos británicos rifles, reales, irlandeses y primero, bien mandados por sus coroneles. Treinta y seis horas duró la pelea con ardor inextinguible, y a la diez de la mañana del 17 fue el pueblo asaltado, teniendo que capitular aquellos héroes después de noventa bajas y causar triplicado número a los ingleses. Rindióse casi al mismo tiempo el fuerte del Parque a los ayudantes de Evans, Schelly y Cotoner, a la cabeza de algunas compañías del regimiento de la Princesa».

Aurrena, gatzelua artu zuten liberalak; eta orduan, kontzejuan zeuden karlistak errenditu egin ziran.

Oietako batzuk liberalak Habanara bialdu zituztela esaten du amargarren bertsoak. Ala egiten omen zuten, prisionero arrapatzen zituzten karlistekin: Ameriketara-edo soldadu bialdu. Carlos Dembowski polako idazleak onela dio bere *Dos años en España y Portugal durante la Guerra Civil (1833-1840)* liburuan:

«No lejos de allí está el pueblo de San Carlos, donde en la actualidad se hallan presos tres mil prisioneros carlistas. Se embarca para la Habana a los que piden servir en las colonias y los otros se utilizan en obras públicas en los alrededores de la isla de León...».

Irundik Donostira eta andik Santanderra nola eramán zituzten, bertsolariak oso zeatz kontatzen du.

Edozeinekin dakiana, Junkaleko Ama Birjiña Irungo Zaindaria da, eta bertako parrokian dago. Uraxe du bere etxea.

Maiatzaren 16'aren gauean, antxe sartu ziran ingelesak, zortzireun bat gizon. Erretore jaunak, Pedro Nikolas Lanz'ek, balioko gauzarik geienak elizatik atereak zituan, eta orri eskerrak. Ingelesak gau artan aundi samarrak egin baitzitezuten: batzuek, aldareetako gurutzeak eta al zuten guzia artu; besteak apaiz erropak jantzi; batzuek korutik organoa jo eta besteak beean dantza eta bulla; txekorrak, zerriak eta egaztiak lapurtu eta elizara ekarri; emen su egin, maniatu eta jan...

Deabruzko festa ori orduko jendearen gogoan ondo jasota geldituko zan; eta, bera oroitarazteko, naikoa zan bertsolariak bertso batean diona:

Birjiña Junkaleko
Zeruko Printzesa,
zure etxian dago
sarturik inglesa...

Len esan bezela, bertsolariaren izenik ez dakigu; ezta ere Ameriketatik ostera etorri zan edo zer egin zuan.

☆ ☆ ☆

Leenengo amasei bertsoak, Barón de Montevilla zanaren bilduman arkitu genituan.

Kopiatzaillearen okerrak diralakoan, iru zuzenketa egin ditugu. Onela daude berez bilduma ontan: 8/6: azo giñan aurrera; 11/5: Agur Junka kaleko; 16/7: bota nai giñuzian.

Tolosako Manuel Urreta zanaren orri batean, berriz, amasei bertso oiek berak daude, baiña aldaketa auekin:

Leenengo, bertsoen ordena beste onela: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 10, 15, 16 eta 14'garrena.

Itz-aldaketak: 1/8: naiko izpide noski; 3/3: areriyu guziya; 3/5: gu berriz irundarrak; 4/5: bala rasak ere; 4/7: guk ezin aguantatu; 5/2: barruan asiyak; 5/6: neketan aziyak; 6/1: Bosteun gizonen aurka; 6/3: jakiña erabakiya; 6/4: zein aldeta zegon; 7/2: menperatu zala; 7/3: beragatik eskatu; 7/8: agintza zutela; 8/5: illikan edo bizirik; 8/6: sar giñan aurrera; 8/7: orduan esan ziguten; 8/8: kuartela bazela; 9/3: zalapartada arretan; 9/4: ziraden agiri; 10/1: Genduben orren urren; 10/2: min aundi bat artu; 10/3: ginduztenean denok; 10/4: berriro formatu; 10/6: zuten aukeratu; 11/2: naigabe tristia; 11/5: agur Junkal kaleko; 12/1: Andikan giñadela; 13/1: ondorian barrura; 13/3: biotza naigabez eta; 14/5: ezkillak bueltan eta; 14/7: a zer azken agurra; 15/1: Nolabaiteko barku; 15/2: aul eta zarpa-llun; 15/4: zer sufritu degun; 15/5: zekenkeriya aldian; 16/6: jendia onura; 16/7: botatu nai giñuztian.

Tolosako Manuel Urreta zanaren beste paper batean ere, amasei bertso oiek daude, orden berarekin eta itz-aldaketa auekin: 1/8: motiborik aski; 5/6: dolorez aziyak; 6/5: gu berriz irundarrak; 10/6: ziuten aukeratu.

Urretaren bigarren orri ontan, aurrena idatzia tatxatuta dago zenbait aldiz, eta itz berriak erantsiak. Baiña lenagoko itzak ere irakurtzen dira. Onela diote: 3/5: gu ere irundarrak; 7/2: errenditu zala; 7/8: ordena zutela; 9/3: mesede bat aundiya; 9/4: egin digu guri; 10/3: ginduztenean berriz; 10/4: berriro formatu; 11/2: penaren tristia; 12/6: geienak orduan; 14/7: a zer despeida ona; 15/1: Barku simple batian; 15/2: orrenbeste lagun; 15/5: mixeriya aldian ta; 16/8: guztiyok putzura.

Era onetan, bertsoak Barón de Montevilla zanaren bilduman bezelatsu daude. Urretaren paperetan, beraz, norbaitek eskua sartu du, bertsoak *garbitzarren*-edo.

Amazazpigarren bertsoa, Manuel Urretaren bilduman arkitu degu; baiña saillaren beste bertso guzietatik berezita, eta izenburutzat *Abestiya* itza idatzirik daukala. Bost puntukoa zergatikan dan ez dakigu. Bertso onen lekua, berriz, 13'garrenaren ondoren izango litzake, seguru aski.

Emezortzigarren bertsoa bi tokitan arkitu degu: Errenteriko Juan Zabaleta bertsolaria zanaren kuaderno batean bere doiñuarekin, eta Irunen jaio eta Plazentzian bizi izan zan Andres Ezenarro *Urzelai* zanaren bilduman. Ontan beste onela dago:

Birjiña Junkaleko
Zeruko Printzesa,
gure oker guziyak
arren zuzen bitza,
Seme Dibinuari
egiñik promesa;
zure etxian sarturik
or dabil inglesa.

Bertso au saillaren zenbatgarrena bearke luken, ez da erreza esaten. Baiña Zabaletak dakarren eran beintzat, bigarren-edo jarri bear litzakela ematen du.

Ona Juan Zabaletaren kuadernoan arkitu degun doiñua:

KARLOS BOSTGARREN ERREGE DEITZEN DANARI EUSKALDUNAK ZORTZIKOA

1/ Basoko erregea,
Karlos bizar gorri,
Majestade aundia,
gaur agur zerorri;
Isabelen tronuan
nai badezu jarri,
Madrilla joan oi zera
ametsetan sarri.

2/ Karlos odolgiroa,
zital arritua,
zori ordu gaitzean
mundura sortua,
errege txantxetako
madarikatua,
gizatxar mendekari,
dollar kaltetsua.

3/ Karlosek lege bage
nai luke agindu,
gogoak dionari
bizia ekendu,
zar eta gaztearen
egunak azkendu,
Españiako lurra
ezurrez apaindu.

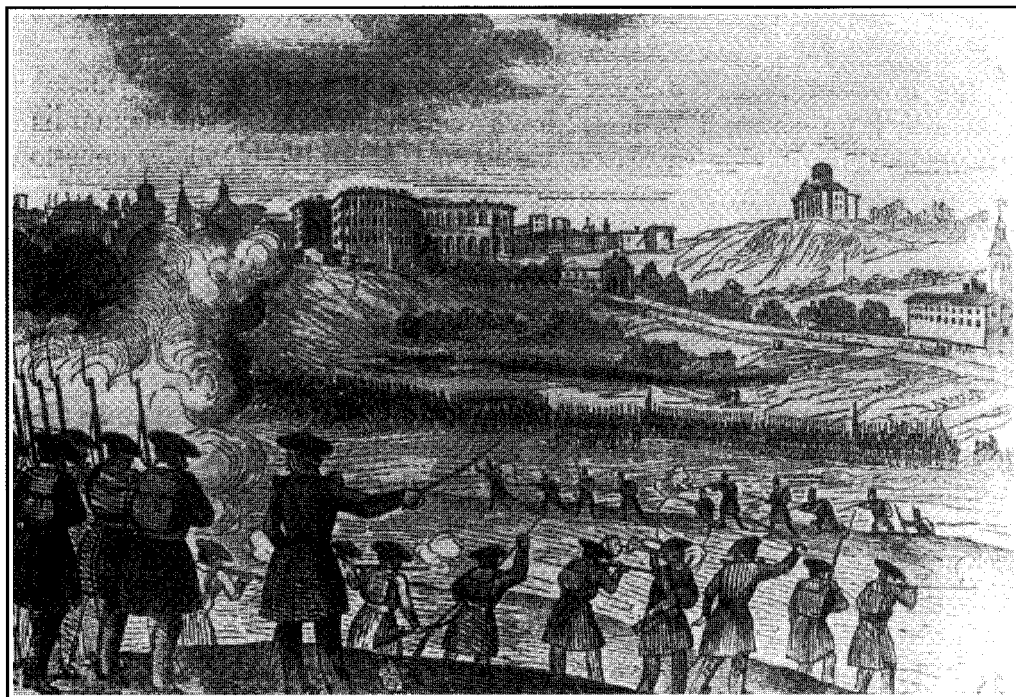

- 4/ Illobaren koroa
ezin atziturik,
osaba Karlos dabil
burua galdurik;
txoratua beingoan
ez dauka zentzurik,
ez arrazoi, ez lege,
ez ezaguerarik.
- 5/ Ezkurrean ametsa
du txerri goseak,
eta beti Madrillen
Karlos erregeak;
arbolari begira
dio azeriak:
«Eldu bageak daude,
oraindik berdeak».
- 6/ Emen eror, an altxa,
bera eta gora,
eskintxoka dijoa
Karlosen denbora:
Jakatik Hueskara,
andik Barbastrora,
gero etorri zaigu
txoria eskura.
- 7/ Madrilla bearrean
galdurik bidea,
Kataluñara joan da
sasi-erregea;
bakan etorri oi da
bakarra kaltea,
bidea galdu eta
ondoren jendea.

Los Arcos'ko burruka-aldia, Nafarroan, 1833-X-11.

- 8/ Apaiz ernegatua
jeneral Cabrera
zegoan irtentzeko
Karlosen bidera;
bata eta bestea
itzuli joan dira,
zergatik Baron de Mer
sartu dan erdira.
- 9/ Aita San Antonio
bezpera eguna,
illaren amabia
etzuben txit ona;
korde bage zegoan
Karlos alarguna,
galdurikan ugari
Guisonan gizona.
- 10/ Karlos ikaraturik
egon da begira,
nola bere jendea
dijoan mendira;
amorratu zorian
igeska asi da,
ortzak estutu eta
illeari tira.
- 11/ Karlosen kontsejari
jakintsun bakarra,
Abarca obispoa,
jeneral azkarra;
Eleizaren abea,
fedeko indarra,
bedeinkazioakin
egiten du gerra.

Karlistak Madrid inguruan, 1837.

12/ Karlos iltzen daneko
gordetzen fedea,
aurreratua dago
bere aldarea;
Abarcak garbitua
zeruko bidea,
Requiescant in pace
apaiz, erregea.

Bertso aukerak Bonaparte printzipearen bildumatik ditugu. Moldiztegi izenik gabeko kanta-paper bat da.

Egillea, Donostiko Jose Bixente Etxagaray bertso-jartzaille ugaria degu, Jose Manterolak bere *Cancionero Vasco*'n(1) esaten duanez:

«*Echagaray, que profesaba ideas liberales, ha dejado entre sus canciones políticas sus Ay, ay, ay, cantac, (escritas en 1838); su Carlos Bostagarren erregue deitzendanari Euscaldunac zortzicoa (1838), y una composición en vascuence y castellano A la paz, escrita en 1839, todas las cuales fueron impresas sin nombre de autor*».

Orregatik, bertso aukerak leen ere argitaratuak ditu *Auspoa* Liburutegiak, bere 35-36 zenbakian, 161 orrialdean, Etxagaray jaun orren liburuan.

Bertso aukerak 1838'koak dirala esaten du Manterolak, baiña baditeke urtebete leenagokoak izatea. *Expedición real* deitzen danaren denboran jarriak baitira.

1837'ko maiatzaren 14'an Naparroatik atera zan Don Karlos, amazapi batallioekin eta milla bat zaldizkoekin. Illaren 24'an, Hueskara iritxi ziran. An liberalekin burukatu eta garaipena lortu, etsaien buru zan Iribarren jenerala illik.

Garagarrillaren 2'an, Barbastron, karlistak berriro garaile gertatu ziran, liberalak Oráa jenerala buru zutela.

Orregatik dio seigarren bertsoak: «Jakatik Hueskara, andik Barbastrora». Baiña ez dakigu Jaka zergatik aitatzen duan, karlistak ez baitziran andik igaro.

Bi jipoi oiek ixildurik, zortzi eta bederatzigarren bertsoak Leridako Guisona eta Gra errien inguruan egin zan burrukaz pozik mintzatzen dira. An libera-

lak garaile atera baitziran, barón de Meer jenerala buru zutela. Orregatik bederatzigarren bertsoaren itz-jokoa: «galdurikan ugari Guisonan gizona». San Antonio bezperan gertatu zan ori.

Cabrera jenerala apaizgaia izana zan. Orregatik, «apaiz ernegatua» esaten dio zortzigarren bertsoak.

Andik aurrera ez digute bertso auk beste burrukarik aitatzen, ez beste txetasunik ematen. Orregatik, or goien esan degunez, bertso auk 1837'koak izango dira, gure iritzirako beintzat; eta ez 1838'koak.

Don Karlos Madrilleko ateetaraiño iritxi zan. Cabrerak-eta, iriari eraso eta artu nai zuten. Baiña etzan olako agindurik eman, eta Madrillen sartu gabe gelditu ziran. Bertso auk ez dakigu Don Karlos Madrillera urbildu aurretik edo ondotik jarriak diran. Baiña, bata edo bestea izan, ulerterreza da leenengo bertsoak diona: «Madrilla joan oi zera ametsetan sarri». Erretiratu egin ziran, eta urte bereko urrian Bizkaian sartu.

---

(1) Jose Manterola» Cancionero Vasco, Segunda serie, Tomo IV, pág. 55.

KARLOS V'REN DENBORAKO KANTAK

1/ Or ibillitu dira
lau jeneral abil:
Lorenzo ta Quesada,
Valdés eta Rodil;
tropen erdiyak martxan,
bertziak gosiak il,
*están en sepulturas
más que ventidós mil.*

2/ Bostgarren jenerala
genduen Espartero.
aren alabatzeko
ez nabill txit bero,
nere lagun maitiak
ill zituzten ezkeru;
*por eso de mi parte
poco te quiero.*

3/ Seigarren jenerala
Don Leon Iriarte,
erregiñaren alde
saiatzen da fuerte;
aretxek biar luke
general en jefe,
*que viva muchos años
con toda su gente.*

- 4/ Sagastibelza jauna
illaren bortzian
Rusiara eraman dute
zurazko kotxian;
tropak ekarko ditik
andik onuntzian,
santo parako ditek
gauzak konpontzian.

Lau bertso auek, izenburu orrekin, Barón de Montevilla'ren bilduman arkitu genituan, eskuz idatzita. Bera-Bidasoan jaso omen zituan berak, bertako erretore izan zan Frantzisko Elortzaren eskutik. Oni, berriz, bertako baserritar batek eman omen zizkion.

Leenengo bertsoa liberaletako lau jeneral aitatzten ditu: Lorenzo, karlisten aurka aurrena saiatu zana; Quesada, probintzi auetan liberalak zituzten soldadu-talde guztien buru 1834'eko otsailean egin zutena; Rodil, urrengo burua izango zana, 1834'eko garagarrilletik urte bereko iraillera; Valdés, au ere alaxe izan zana, leenengo 1833'ko azarotik 1834'ko otsaillera; eta, bigarren alduan, 1835'eko udaberriaren asieratik urte bereko uztaillera. Oiek danak Zumalarrégik garaituak izan ziran.

Bigarren bertsoak Espartero jenerala aitatzten du. Au ere liberaletakoa, baiña gerra guzian jardun zana.

Iragarren bertsoak izendatzen duan Iriarte orri buruz, ez degu iñon berririk ikasi al izan.

Laugarrenean azaltzen dan Sagastibelza orretzaz, onen aurreko sail batean itzegin degu. An esan bezela, Donosti ondoan il zan, 1836'eko maiatzaren 5'ean.

Barón de Montevilla dalakoak laugarren bertso ori bere *Coplas y brochazos del vivac* liburuan agertzen du; eta bertsoak Sagastibelza Rusiara eraman dutela dion ortan, onako oar au egiten du: «*Alusión a la simpatía con que el imperio moscovita miraba a los carlistas*».

ANDOAIN

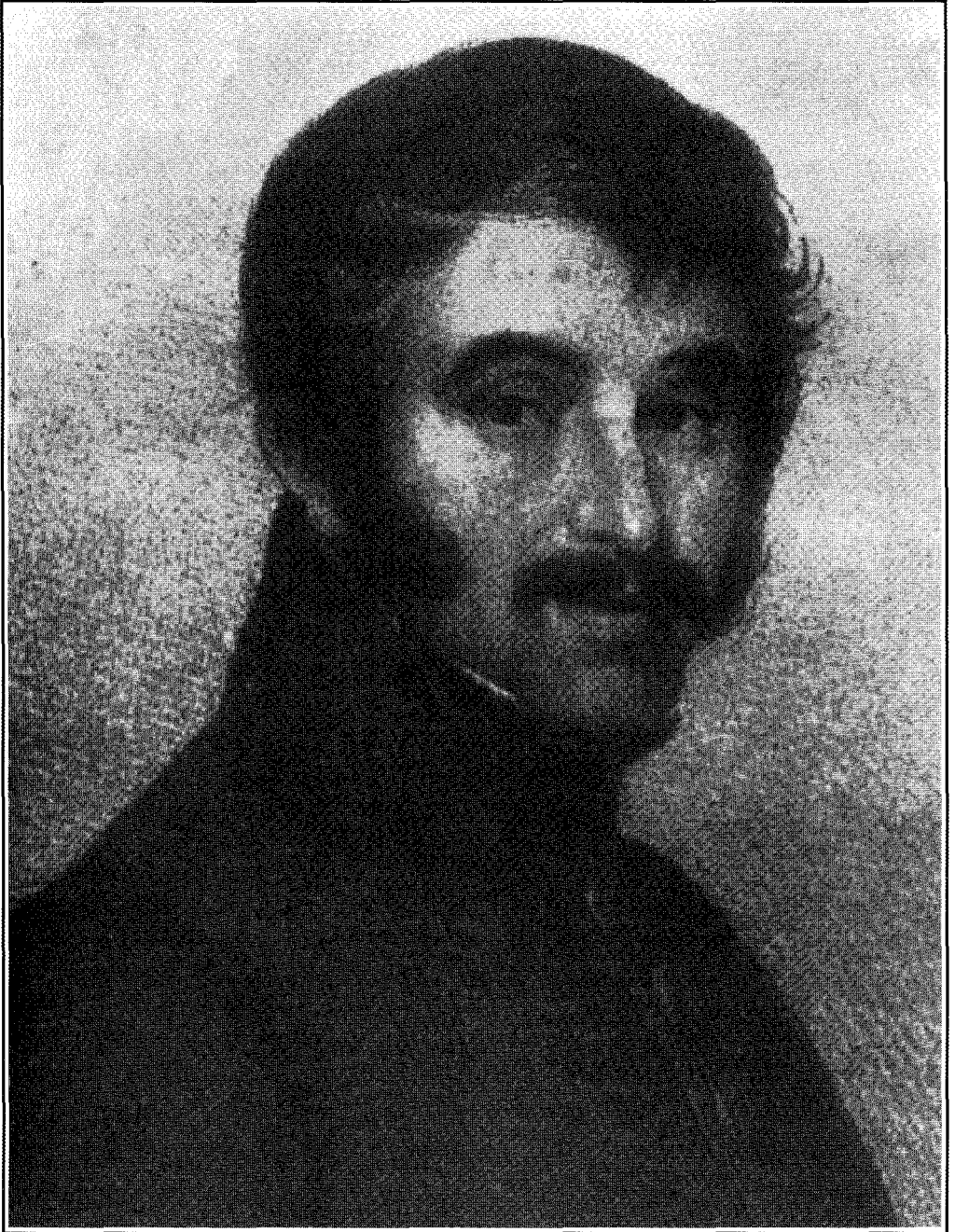
- 1/ Orain abiatzen naiz
paratzen kantuak,
kobardiatu dute
kristino tontuak;
karlistak *a cuchillo*,
an ziran kontuak;
milagroa egin du
gurutze santuak.

- 2/ Seko gelditu dira
zortzi eun da piko,
zuzen ibilli balira
etzituzten ilko;
etxerik erre gabe
ez dutela utziko,
orañ pagatuko dute
larrutikan pijo.

- 3/ O'Donnell jeneralak
zuela agintzen,
panparroia zebillen
etxeak erretzen;
solamente jaun ori
ez da gaitz izutzen,
kapela galdurikan
Ernanin sartu zen.

- 4/ Kapela galdu zuen,
gañera zaldia,
beste batena artuta
itzuri abia;
gezurrik gabetanik
esain det egia:
traidorea da baña
kobarde andia.
- 5/ Merezi duen gisan
ari naiz ondratzen,
alegiña badabill
bazterrak ondatzen;
mundu guziak daki
gauza ori nola zen,
orren gerra guzia
etxeak erretzen.
- 6/ Orrenbeste bat pena
nekazariari
eman gabe zebillen
Dn. Gaspar Jauregi;
gogor abiatu da
O'Donnell jaun ori,
besterik ezin du ta
jende komunari.
- 7/ Zer asi duen ongi
ez daki lan ori,
len amar kontrario,
orain dauzka amabi;
jendeak ikasi du
tiratzen armari,
ez geiegi fiatu
abarkadunari.

Leopoldo O'Donnell jenerala (1809-1867).

- 8/ Enemigorik ez den
lekuan baliente,
mundu guztian gaizki
juzkatuko dute;
gero nonbait karlistak
kontra egin dute,
kanpamentuak laja
etxearen truke.
- 9/ Ainbeste kanpamentu
asko zabalduak,
uste ortan etziran
araño biralduak;
aiek guztiak ere
dituzte galduak,
zer zirala uste zuten
probintzianuak?
- 10/ Laguntzalle ez txarra
gañetik naparra,
esan geiago baña
batalloi bakarra;
tirorik egin gabe
baioneta kala,
laister izutzen dira
kristinuak ala.
- 11/ Jainkoak daki zenbat
urdai eta baba,
beste portziyotxo bat
arroza ere bada;
berentzako asmoan
eramana ara,
gu deskantsuan jaten
orain ari gera.

Jose Uranga jenerala.

- 12/ Bakallua eta illarra
eta barbantzia,
utzirikan juan ziran
beren arrantxua,
zergatik etzitzaien
eman deskantsua;
aientzako kaltea
gure probetxua.
- 13/ Kantidadez zapata,
arropa ta zaldi,
pozik uzten zituzten
dan guztiak geldi;
arrapatzen zanari
burua bi erdi,
zergatik egin zuten
ainbeste pikardi.
- 14/ Andoaingo elizan
olioa ugari,
arin iriki diye
karlistak beltzari;
dan guztiak utzita
juan ziran itzuri,
bastimentua eraman
diote ontzari.
- 15/ Orra amabost bertso
aspaldiko partez,
aditzera eman det
noski orrenbestez;
aziyo bat polita
eman da nere ustez,
gurutze santuaren
obraz ta birtutez.

Bertso auen gaia, Andoainen, 1837'ko irailaren 14'an gertatu zan burruka-aldia da. Egun ori, Gurutze Santuaren festa da. Orren aitamena, leenengo eta azken bertsoak egiten dute.

Bertsoak ondo ulertuko badira, gertaeraren berri ikasi bearra dago. Ortara-ko onena, berriz, Pirala kondairalariak diona onera aldatzea izango da, luzetxo bada ere:

«Después de los ruidosos sucesos de Hernani, de los que nos ocuparemos al hacerlo de las insurrecciones militares, dejó el conde de Mirasol encargado el mando de las tropas a O'Donnell, que guió después la vanguardia, y Jáuregui el cuerpo de ejército. Se batió el 7 de agosto en Portus, y el 28 en Lasarte. Enfermo Jáuregui, dimitió la comandancia general del ejército de la costa de Cantabria, y le reemplazó O'Donnell.

...Uranga tenía sólo en Guipúzcoa cinco batallones, de los cuales cuatro acampaban en Urnieta y Andoain, y el quinto estaba en partidas por la costa, Guetaria, Oyarzun e Irún; y con tan poca fuerza no vaciló en hacer frente a la muy superior de su contrario, aumentada diariamente con las altas que daban los hospitales de los que habían sido heridos en las jornadas de marzo.

El 8 de setiembre movió O'Donnell su gente y numerosa artillería, con dirección a Hernani y Urnieta, y fue tan repentina y brava la acometida, que no pudieron contenerla los carlistas; se batieron en retirada, se vieron abrumados por el número de sus contrarios, abandonaron ambas poblaciones, y traspasaron el puente de Andoain buscando abrigo tras el Oria y Leizarán. Al avanzar los liberales fueron quemando los caseríos, resultando unos ciento ventiséis, que dejaban mayor número de familias sin hogar; teniendo los ingleses la mayor parte en estos incendios. El que sus habitantes hubieran abandonado sus casas, no justificaba su quema; será ésta ley de guerra, pero habremos de convenir que es ley bárbara, inhumana, y el hecho de quemar tanto caserío, aislados casi todos, infundió en los guipuzcoanos odio y rencor.

En este hecho de armas se contarían unas doscientas bajas entre los muertos y heridos de una y otra parte.

Del 9 al 13 siguieron contemplándose ambos contendientes, sin grande empeño de batirse, aunque hubo un continuo tiroteo, causándose alguna pérdida.

Hallábase Uranga en Navarra cuando tenían lugar estos sucesos, y al saberlos el 10 de setiembre por un despacho extraordinario, se dirigió con dos batallo-

nes y una compañía de guías a Guipúzcoa, cuya deplorable situación le acongojaba; entra aceleradamente en Tolosa, consuela a sus partidarios su inesperada y rápida llegada, y trata lo primero de apoderarse de las posiciones que los liberales ganaron en Andoain y sus alrededores, donde se parapetaban. Ejecuta un reconocimiento sobre el campo contrario; ve que había establecido cañones en la parte alta, inmediata a la iglesia, y que se preparaban a ejecutar otras obras de defensa considerables; comprende lo conveniente que es tomar al instante la ofensiva, se decide por el ataque y las disposiciones necesarias para el apronto de la artillería y demás medios conducentes al efecto.

O'Donnell estaba resuelto a esperar el combate, aunque eran superiores sus fuerzas y a ambos combatientes dividían los dos ríos: el Oria invadible, y el Leizarán poco menos.

En la noche del 13 al 14 establecieron los carlistas una batería en el monte Ichaso, y otra junto a Soravilla sobre la casa llamada Bazcardo, montando en ambas cuatro cañones de grueso calibre; otro menor se colocó en el camino real.

Ya tenía Uranga su proyecto formado, pero era importante cualquiera resolución por las consecuencias que pudiera tener, y convocó un consejo de generales y brigadieres para acordar si sería conveniente atacar desde luego al enemigo, o esperarle en posición al auxilio de los cañones. El comandante general de Guipúzcoa manifestó parecerle poco menos que imposible el atacar a un enemigo que contaba doble número de gente y en posición dominante, teniendo que atravesar los dos ríos; pero los brigadieres de las tropas opinaron por el ataque, diciendo que ellos se pondrían en primera fila al frente de los batallones, tomando sobre sí toda la responsabilidad. Con tales jefes y aquellos soldados, poco hay imposible. Uranga, que ardía en deseos de pelear, mostró su asentimiento por tomar la ofensiva, y se aprestó a ello, disponiendo inmediatamente el jefe de E. M. Vargas el siguiente plan de ataque. Cinco compañías debían atravesar el Oria por junto a Lasarte, subir faldeando el monte Burunza, y ponerse en emboscada antes de amanecer; tres batallones habían de pasar el Leizarán por unos tablones y seguir por la derecha del monte de en frente, y emboscarse al pie del Achular; otros tres debían presentarse por la faz en el barrio de Zumea, de cara al puente de Andoain, ejecutándose todo antes del alba. Así que al asomar ésta comenzó a tronar la artillería, salieron de su escondite las compañías de la izquierda y avanzaron hacia el camino.

Preparado O'Donnell, les hizo frente, y viendo otras fuerzas, creyó que por

aquel punto era el ataque principal, y envió tres batallones que rechazaron a las cinco compañías. Esto no obstante, movió el jefe liberal su centro hacia aquel punto, y como éste era justamente el deseo de los jefes carlistas, apenas vieron el desmembramiento de parte del ejército liberal, salen de su emboscada los tres batallones, y sin disparar un tiro cargan a la izquierda liberal, que aturdida por la sorpresa y sin tiempo apenas para disparar sus fusiles, se retiran en el mayor desorden. Hace O'Donnell esfuerzos de valor con los batallones de Gerona que dirigía personalmente; pero los tres de carlistas que estaban en Zumea, pasan el Leizarán por el puente y sus inmediaciones, y viéndose los liberales del centro abandonados por su izquierda, y alejados de la derecha, principian a retirarse en dispersión. Cargados de frente y cortados por la derecha carlista, son acuchillados sin piedad; no se daba cuartel, porque los paisanos que habían perdido sus casas, mezclados con los soldados, vengaban matando el incendio de sus hogares y gritaban: ezdá cuartelic súa ematendubentzat(1). Se hace horrible la mortandad, y siendo este proceder tanto más extraño, cuanto que siempre se había dado cuartel, ni aun resistencia oponían muchos que creían quedar prisioneros.

Corren así mezclados unos y otros hasta el frente de Hernani, cierra el gobernador las puertas temiendo la entrada de los carlistas, pero éstos se retiran, y mientras se ocupaban esparcidos en recoger el armamento y demás despojos del campo de la pelea, se rehacen los liberales al abrigo de los muros de Hernani, quieren volver por su honor, avanzan hasta Urnieta, incendian la iglesia y casi todo el pueblo, cuyas ennegrecidas ruinas se ven aún al pasar en el ferrocarril, se aprestan de nuevo los carlistas a hacer frente, pero es tan grande la indisciplina del ejército liberal, que impide reconquistar lo perdido, y se retira a Hernani.

Seiscientos veinte muertos liberales se hallaron en el espacio de una legua de longitud por media de latitud; siendo las dos terceras partes ingleses, inhumanamente sacrificados algunos de éstos, que se obstinaron en permanecer en la iglesia(2); se salvaron pocos heridos, y se hicieron ciento catorce prisioneros españoles. O'Donnell logró salvarse en caballo ajeno y sin tricornio. Ochocientos fusiles, un excelente depósito de víveres y otros efectos constituyeron un rico botín. Los muertos y heridos carlistas no llegaron a ciento. Su triunfo era importante por las posiciones de que se apoderaron, y por la fuerza moral que adquirieron.

Vargas, Iturriza, Alzáa e Iturriaga contribuyeron muy mucho, no obstante la fatiga de una penosa marcha por caminos resbaladizos e intransitables, y llovien-

do, que obligó a que hiciesen alto, emboscada la tropa, para tomar algún descanso, a conseguir el triunfo, que tan celebrado fue para las armas carlistas, y con razón; pues pocos ignorarán la consideración con que eran miradas las líneas de defensa en uno y otro campo».

Garaipen ori karlistak nola kontatzen zuten ikusteko, Uranga jeneralak diona aldatuko degu onera:

«Día 11: En Cirauqui se recibió la noticia de que los enemigos de la línea de San Sebastián habían penetrado en Andoain, cometiendo los mayores excesos y reduciendo a cenizas más de ciento y veinte caseríos de las inmediaciones. S. E. dispuso inmediatamente montar a caballo y dirigirse en socorro de Guipúzcoa, amenazada por el rebelde O'Donnell. El Cuartel General salió de Cirauqui a las seis y media, vino a comer a Artázcoz y a dormir a Lecumberri. Los dos batallones, tercero de Guipúzcoa y undécimo de Navarra, siguieron la misma jornada, habiendo salido de Allo la tarde anterior.

Día 12: De madrugada salió S. E. de Lecumberri, y llegando con su Cuartel General a las diez y media a Tolosa, después de comer se dirigió a la línea, reconoció las posiciones que ocupaba el enemigo, sus puntos fortificados y avanzados, se enteró de la fuerza con que contaban y regresó a pernoctar a Tolosa.

Día 13: Dispuso la llegada de los dos batallones y algunas piezas de artillería, la construcción de dos baterías y el plan de ataque para el día siguiente. En Tolosa.

Día 14: A las tres de la mañana los batallones ya ocupaban sus posiciones para el ataque. S. E. salió a la misma hora de Tolosa, llegando de noche al campo de batalla. Los enemigos ocupan las alturas orientales de Andoain, apoyados de reducto y foso que habían construido en ellas, coronadas de infinidad de tiendas de campaña. Cuatro batallones guipuzcoanos, el undécimo de Navarra, la Compañía de Guías de S. E. y otra que estaba en Segura, eran las fuerzas con que contaba nuestra línea de batalla, al paso que los enemigos enumeraban sobre siete mil hombres acaudillados por el cabecilla Leopoldo O'Donnell, fuertemente atrincherados. La artillería nuestra rompió el fuego a las seis menos cuarto de la

mañana, y fue contestada por la del enemigo con una alternativa de disparos de granada y bala rasa por una y otra parte sin intermisión, que duró hasta las once y media en punto, hora en que nuestras fuerzas desplegaron en guerrilla y masa a la bayoneta, sobre los puntos más fortificados del enemigo, que viendo la decisión de los defensores del Rey, aterrados y sin disparar apenas un tiro, huyen des-pavoridos abandonando sus tiendas de campaña. Corren a más no poder, pero los guipuzcoanos y navarros y todos cuantos tenían la dicha de ver tal espectáculo, se avanzan sobre ellos, los acuchillan y derrotan, causándoles una mortandad horrorosa. Corren a encerrarse en la fortificación de Hernani, pero dejando el campo hecho un cementerio, cuyo número de cadáveres pasan de mil, con más de cien prisioneros, al paso que nuestras pérdidas apenas llegan a cuarenta heridos y cinco o seis muertos. Fueron ocupados sobre 120.000 cartuchos, mucha porción de bacalao, tocino, galleta, etc. y cuanto tenían almacenado ya en la iglesia de Andoain. Tal ha sido el resultado de este memorable día de la Exaltación de la Santa Cruz. El Excmo. señor Capitán General con su P. M., después de haber dado todas sus disposiciones para asegurar el fruto y despojos de tan gloriosa batalla, regresó a las cinco de la tarde a comer a Tolosa, en donde pernoctó»(4).

Egun artan egin zan sarraskiaz, onela esan zigun Astigarragako Domingo San Sebastian *Txadonzaia* zanak: «Andoaingo Kale Txikin –malda aundikoa bera– odolak txapel bat eramán zuan». Bere aurrekoengandik ala entzuna zuala.

Tolosako Manuel Urreta zanaren paperetan, periodiko puska bat arkitu genduan idazlan onekin: *Una victoria carlista de antaño. La batalla de Andoain en 1837*. Ez dakigu zein egunkari dan; ezta eguna ere. Beean onela dio: *Gurasobide. Septiembre 1933*. Urretak erabiltzen zuan izenordea zan ori.

Idazlan onek oso argibide gogoangarria dakar, nundik ikasi duan esaten ez badu ere:

«Una mujer, espía de O'Donnell, que se hallaba en Tolosa, dirigióse a los voluntarios de un batallón carlista navarro que acababa de hacer entrada en dicha villa, preguntándoles:

– ¿Qué batallón es éste?

Y los soldados de Carlos V respondieron:

– Once de Navarra...

Y se dio el caso de que la vieja entendió que eran once batallones carlistas navarros los que hacían entrada, y de esta forma se fué con el cuento a O'Donnell, y excuso decir a mis lectores el canguelo que se apoderó en las entrañas del después cantado el gran héroe de Africa.

¡Qué hubieran sido once batallones navarros, cuando el solo undécimo en unión de los seis guipuzcoanos dieron tanto que hacer en la tan memorable acción llamada de Andoain!».

Urretak idazlan ontan esaten duana, oso ondo uztartzen da amargarren bertsoak dionarekin:

Laguntzalle ez txarra
gañetik naparra,
esan geiago baña
batalloi bakararra...

Orrelaxe dio iturririk zaarrenak. Geroztikako guziak, ispiarena etzekitelako edo ez dakigu zergatik, beste onela esaten dute:

besterik etzan baña
batalloi bakararra.

☆ ☆ ☆

Azkuek, bere *Cancionero popular vasco* bilduman, bertso auek kantatzeko bi doiñu azaltzen ditu.

Bata, 608 zenbakian, Ezkurrako (AN) Sor Antonia izeneko mojarri jaso. Letra, berriz, 14'garren bertsoaren aurreko erdia eta leenengoaren atzeko erdia.

Bestea, 667 zenbakian, Amasako Karmen Mendiluzeri jaso, irugarren bertsoaren letrarekin.

Ona emen doiñu oiek:

An- do-ain-go E- Li-zan o- li- o u- ga- ri ai- sa ken-duzi-

o- ten kar- lis- tak bel- tza- ri, kar- lis- tak a cu- chi- llo; an

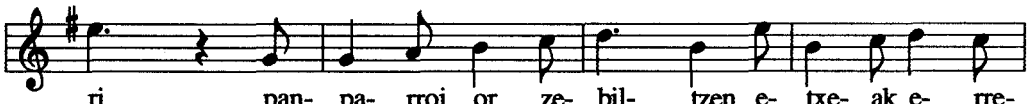
zi- ran kon- tu- ak! mi- la- gro- ak e- gin tu gu- ru- tze san- tu-

ak.

O' Don- nell je- ne- ra- la zu- te- la a- gin- ta-

ri pan- pa- rroi or ze- bil- tzen e- txe- ak e- rre-

tzen. So- la- men- te jaun o- ri ez- ta gaitz i- zu-

tzen, txa- pe- la gal- du- ri- kan Er- na- ni- ra joan zen.

Bertso sail onen iturririk zaarrena, guk ezagutzen ditugunetan, Don Manuel Lekuona zanaren bilduman arkitu degu. Berak Oiartzunen eskuratu zuan, Sein Irigoyen familiaren paperetan. Eskuz idatzitako orri bat da. Guk oni kopiatu diogu.

Lekuonaren bilduma ortan, makinaz idatzitako bi orri ere agertu dira bertso auekin.

Bata, ziur asko, Sein Irigoyen dalako orren paperari kopiatua, baiña aldaketa auekin: 2/3: zuzen porta balira; 2/6: etzutela utziko; 3/6: ez da gaitza izutzen; 4/4: itzuli abiya; 8/6: gogor egin dute.

Bestean, berriz, amairu bertso; 7 eta 11'garrena falta. Aldaketak: 1/3: kobardiatu dira; 1/7: mirari bat egin du; 2/3: zuzen porta balira; 2/6: etzutela utziko; 2/7: orain pagatu dute; 3/3: panparroiak zebiltzan; 3/7: txapela galdu-eta; 4/1: Txapela galdu zuen; 4/3: besterena artuta; 4/4: itzuli abiya; 4/6: esain dut egiya; 6/3: eman gabe ibilli zan; 6/8: baserritarrari; 8/1: Etsaiarikan ez dan; 8/6: gogor egin dute; 9/4: onuntz biralduak; 10/3: geiago etzen baño; 10/7: erraz izutzen dituk; 10/8: kobardiak ala; 12/8: guretzat protxua; 13/1: Makiña bat zapata; 13/3: pozik utzi zituzten; 13/4: lan guztiyak geldi; 15/5: atake bat polita; 15/6: egin da nere ustez.

Loiolako Aita Jose Inazio Arana zanaren bilduman, bertso auek eskuz idatzita daude.

Aldaketak: 2/1: Seko gelditu ziran; 2/3: zuzen ibilli baziran; 2/6: etzutela utziko; 2/7: orain pagatu dute; 3/1: O'Donnell jenerala; 3/2: zutela agintzen; 3/3: panparroi oi zebiltzen; 3/7: txapela galdurikan; 3/8: Ernaniara joan zen; 4/1: Txapela galdurikan; 4/3: beste bat artu eta; 4/4: igesi abia; 4/6: orra esan egia; 6/3: eman gabe ibiltzen da; 6/5: panparroitxe dabil; 7/1: Zer ari duen lan ori; 7/2: orain berak badaki; 7/4: orain amabi; 8/1: Enemigorik ez dan lekuan; 8/2: dirade baliente; 8/4: juzgatu dituzte; 8/5: gure karlistak nunbait; 9/2: zeuden zabalduak; 9/3: uste artan etziran; 9/4: aruntz bialduak; 10/1: Laguntzalle txarra ez; 10/3:

besterik etzan baña; 11/6: eramanak aisa; 11/7: gu jaten deskantsuan; 12/8: gureztat protxua; 14/3: arin eragin diote; 14/5: dan guztia utzi eta; 14/6: jua ziran igesi; 15/4: noski onenbestez; 15/5: azio polita egin; 15/6: dute nere ustez.

Tolosako Fakundo Adurriaga *Besamotza* zanaren bilduman, eskuz idatzita, sail ontako bost bertso arkitu ditugu: 1, 2, 12, 3 eta 4'garrena, orden ortan.

Aldaketak: 1/1: Abiatzera nua; 1/7: kobardiatu dute; 1/8: kristino tontuak; 2/1: Seko gelditu ziran; 2/6: etzutela utziko; 2/7: orain pagatzen dute; 3/3: panparroiak zebiltzan; 3/7: txapela galdu eta; 3/8: Ernanira jua zen; 4/1: Galdu zua txapela; 4/6: orra esan egiya; 4/7: traidoria zan baña; 12/1: Bakallo eta arroz; 12/4: zuten arrantxua.

Eta ondoren beste zortzi bertso, auekin zer ikusirik ez dutenak eta urrengo orri-aldeetan azalduko ditugunak.

El Correo de Guipúzcoa egunkarian, 1911'ko apirilaren 30'ean, sail ontako iru bertso agertu ziran: 2, 9 eta 13'garrena.

Aldaketak: 2/1: Seko gelditu ziran; 2/7: orain pagatzen dute; 9/3: usti artan etziran; 9/4: aruntz biralduak; 13/1: Makiña bat zapata; 13/3: pozik utzi zituzten; 13/4: lan guztiak geldi; 13/5: arrapatzen zunari; 13/8: ainbeste txarkeri.

Eta aurretik argibide auek:

«Poz aundi batekin irakurri det, joan dan egunean, Urnieta'ko ezkutitza albistari onetan.

Esaten zua nola berriro egin duten, orain dala 74 urte arte antxiñatik zuñik egondu zan Aitzkorta'ko Gurutze Donearen elizatzoa.

Gizaldi osoetan kristau katolikoak antxiñatik maitatuaz igaro zan Aitzkorta Gurutze Deuna, 1837'garren urtean izandu zan erre ta kiskaldua, beltz liberal, ingeles ta deabru guziengandik.

Bertan egoten zan Gurutze Deuna billatu zan mirari aundi batez erre gabe, nun berialaxe eraman zuten Andoañara, t'andikan bi urtera Urnieta'ko parrokiara, ta an egon da orain artean kristau katoliko guzien agurrak artzen.

Bada berriz altxa da Aitzkorta'ko elizatzoxa ta Gurutze Deuna len bezela an egongo da emendikan aurrera.

Ori nai zuan Urnieta'ko erri osoak. Urnieta'ko seme guzien naiak bete dira orrekin, eta urnietarrakin batean poztutzen gera biziro kristau katoliko guztiak, deadar egiñaz:

– Bizi bedi Aitzkorta'ko Gurutze Deuna!».

Bertso-papera, *Tolosan*: – *F. Muguerza ta semeen echean* inprentatua, bertako Manuel Urreta zanaren eskutik jaso, eta ziur aski jaun onek berak argitara arazia.

Aldaketak: 1/3: kobardiatu dira; 1/7: mirari bat egin du; 2/1: Seko gelditu ziran; 2/6: ez dute utziko; 2/7: oraiñ pagatzen dute; 3/7: txapela galdu eta; 3/8: Ernanira joantzen; 4/3: besterena artuta; 4/6: esan dut egiya; 5/6: gauz ori olashen; 5/7: orren guda guziya; 6/3: eman gabe ibilli zan; 6/4: On Gaspar Jauregui; 6/8: baserritarrari; 7/1: Zer egin duen ongi; 7/3: len amar bere kontra; 7/4: oraiñ ditu amabi; 8/1: Etsaiarikan ez dan; 8/3: mundu guztiyak gaizki; 8/6: gogor egin dute; 9/3: uzte artan etziran; 9/4: onuntz biraldubak; 10/3: geiago etzen baño; 10/7: erraz izutzen dituk; 10/8: kobardiak ala; 12/8: gutzat probechuba; 13/1: Makiñabat zapata; 13/3: pozik utzi zituzten; 13/4: lan guztiyak geldid; 14/3: ariñ erakindizte; 14/5: lan guztiyak utzi ta; 15/4: noski onenbestez; 15/5: atake bat pollita; 15/6: egin da nere ustez.

11'garren bertsoa berria da:

Emen etorri ziran
euskaldunen galdez,
Rodil eta Quesada,
Butrón eta Valdés.

Oriyen soldadubak
zar eta gaztiak,
sutan asi orduko
ill dira guztiyak.

Puntua aldatuta dago, beraz. Orretzaz oartu eta beste onela idatzita dago bertso orren saietsean:

Zerbait ziralakuan
aundi beren ustez,
neurtzen asi zuen da
gelditu ezer ez.

Bertsoen atzetik, oar jakingarri au du paper orrek:

«Aurrenengo gudako itz neurtuak dira oiek. Irurogei ta amar urte dituzte. Andoaingo atakiaren gañean jarriyak. Beltzak eta ingelesak baturik baztar guziyak kiskaldu bazituzten ere, urrenako gogoak joan zitzaizkien. Jipoi ederra artuta sartu ziran O'Donnell eliz eta etxe-erretzalea ta gañerakuak Donostira.

Karlistak agintari zuten On Jose Uranga, gualari bikañ eta azkarra, Azpeitiyako semia.

Tolosan 1913-garrenko Agorraren 14-an».

La Constancia egunkariak ere argitaratu zituan bertso auek, 1934'eko abenduaren 16'an; baiña aurreko bertso-paper orri kopiatuta.

☆ ☆ ☆

Barón de Montevilla zanaren bilduman, bertso auek eskuz idatzita daude; baiña aurreko bertso-paper orri kopiatuta.

Orretzaz gaiñera, beste orri batean eta eskuz idatzita, bost bertso auek: 3, 4, 9, 10 eta 2'garrena, orden ortan.

Aldaketak: 2/1: Illak utzi dituzte; 2/2: milla eta piko; 2/3: zuzen ibill

baziran; 2/6: etzutela utziko; 2/7: orañ paga dituzte; 2/8: larruakin kito; 3/1: O'Donnell jauna orrek; 3/3: panparroi zebiltzen; 3/5: bañon jaun aundi ori; 3/6: etzen gutxi izitzen; 3/7: txapela galdu eta; 3/8: Ernanira joan zen; 4/1: Txapela galdu eta; 4/3: beste bat artu eta; 4/4: igesi abiya; 4/5: gezurrik esan gabe; 4/7: traidoria zan ere; 9/2: aunitz zabalduak; 9/3: asmo ortan etziran; 9/4: arontz bigalduak; 9/5: aiek ere dituzte; 9/6: ebentzat galduak; 10/1: Gañetikan laguna; 10/2: naparra ta ez txarra; 10/3: geiago etzan baño; 10/5: tirorik tira gabe; 9/8: kristinuak orla.

Eta bertsoen ondoren oar au:

«*Estos cantares los oía cantar a mi padre y a mi abuelo allá por los años 1868 al 1870. Ambos hicieron la primera guerra civil, y el padre también la segunda. Segundo Picabea*».

Bertso auek artean bizirik zeuden erriaren aoan 1957'an. Urte ortan, iru bertso jaso genizkion Ernaniko tanbolinteroari: 3, 4 eta 2'garrena.

Aldaketak: 2/3: ongi ibilli balira; 2/4: etziraden ilko; 2/6: etzuten utziko; 2/7: orain pagatzen dute; 3/1: O'Donnell jauna ori; 3/2: zutela agintzen; 3/3: panparroi ibilli zan; 3/8: Ernanira joan zen; 4/1: txapela galdu eta; 4/4: igesi abiya; 4/5: gezurra gabetanik; 4/6: esan det egiya.

---

(1) *No se da cuartel a los incendiarios.* (Piralaren itzulpena.)

(2) *Los prisioneros que resultaron ser ingleses, fueron fusilados en Tolosa como no comprendidos en el tratado de Eliot.* (Piralaren oarra)

(3) Antonio Pirala: *Historia del la guerra civil y de los partidos liberal y carlista, segunda edición, tomo IV, Madrid, 1869.*

(4) *Diario de guerra del teniente general D. José Ignacio de Uranga (1834-1838), San Sebastián, 1959.*

«ARTILLERIA ERE...»

- 1/ Artilleria ere
ez gendun fatala,
suelto botatzen zuan
bala ta metralla;
batzuek anka falta,
bestiak matralla,
kristinuentzat txarra zan
orduko batalla.

- 2/ Guriak il da eritu
ogei dira noski,
onenbestez kontentu,
ez gerade gaizki;
bestetatik geiago:
kaballo ta guzti
ez dira eskapatu
millatatik zazpi.

- 3/ Kolumna bat igo zan
Arkosko torrera,
bigar kaballeria
sorpresan aurrera;
gu a la bayoneta
lasterka aurrera,
sekulan etzait aztuko
orduko sarrera.

- 4/ Tiroka asi giñaden
mendi batetikan,
uju egin ziguten
garai aldetikan:
retira egiteko
Jaungoikuagatikan,
kolumna zetorrela
Donostiatikan.
- 5/ Donostiko urbanuak
fama aundiya dute,
kanpora atera ezker
karlistak alkate;
luzaroko biziya
baldin nai badute,
portaliak barrendik
egon obe dute.
- 6/ Kaballero-semiak
uniformiak
dibertitzera datoz
txapel txuriyakin,
ustez dabiltzalako
ollagorrarekin;
morralak bete gabe
juan ziraden arin.
- 7/ Amalau pezetero
eridarik gabiak
mendian an zebiltzan
gure billakerian;
gu berriz enbalido
gizaixo pobriak,
alare aiek bañan
korrikari obiak.

Liberalak eta karlistak burrukan, Aralar mendian.

8/ Pakiak egiteko
eman zuan itza,
nekazari gaixuak
pozetan dabilta;
gizona balaz iltzen
erraza ta gaitza,
orduan portatu zan
Don Pedro Iturriza.

Aurreko saillean, Tolosako Fakundo Adurriaga *Besamotza* zanaren bilduman, Andoaingo burruka-aldiari buruz bost bertso azaldu dirala esaten genduan; baiña ondoren, etenik gabe, beste zortzi bertso. Emen ezarri ditugun auek dira.

Auek ere Andoaingo burruka orri jarriak ote? Ez dakigu zer esan. Bertso batzuk badira ala diruditenak.

Beste batzuk ez, ordea. Irugarrenak «Arkosko torrera» esaten du; eta, Naparroako Los Arcos erria baldin bada, tokitan dago. Adurriagaren bilduman, bertsoen alboan lapitzez idatzita, onela irakurtzen da: «*Bertos en confusión de distintas acciones*». Ditekena da ori ere.

Emengo leenengo bertsoa eta *Aieteko burruka berriz ere* izendatu degun sailaren seigarrena, berdintsuak dira.

Irugarren bertsoa Azkuek ere badakar, doiñu eta guzi, bere *Cancionero popular vasco* bilduman, 647 zenbakian, Amasako Karmen Mendiluzeren aotik jasota.

Baiña pentagramaren azpian «arkozko torrera» idazten du; eta gero «*a la torre de los Arcos*» itzultzen du.

«Arkosko Torrera» zer ote dan argitu nairik, auxe bururatu zaigu: Los Arcos'tik Logroño aldera artu eta zortzi bat kilometrora, Torres del Río erria dago. Los Arcos'tik naiko urbil, beraz. Ez al da bera izango? Orduan maiuskulaz asi bearko litzake: «Arkosko Torrera».

Ona emen doiñu ori:

Ko-lum-na bat i-go zan Ar-kos-ko to-rre-ra, mi-

lla ka-ba-lle-ri-a las-ter-kan au-rre-ra; gu a la ba-yo-

ne-ta, naiz e-ro-ri be-ra; se-ku-la-e-tzaitaz-tu-ko or-

du-ko sa-rre-ra.

URNIETA

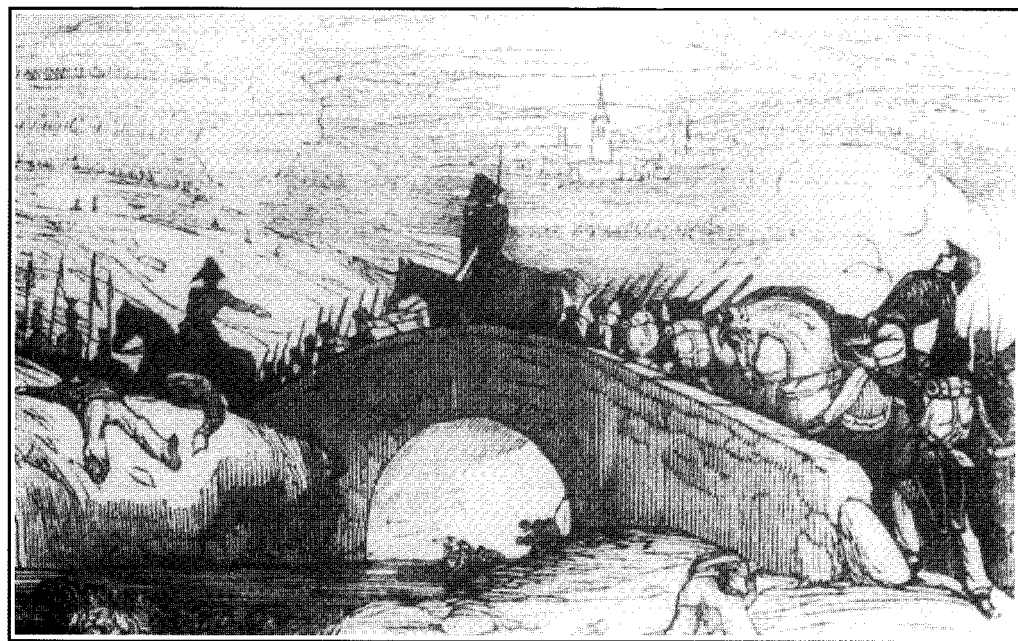
- 1/ Dozena bat bertso berri
sustantziaz nai ditut jarri,
esplikatu nai nuke garbi;
inozenteak ez du aditzen
ez iso eta ez arri;
ez barkatu nai alkarri,
geren odolak ixuri,
zer balentia da ori?

- 2/ Orra nun dan Urnieta,
ez besterikan pareta,
malamentean erreta;
orien bototik nekazariak
egin biarko dik dieta;
erdaldunaren kopeta:
morralak ongi bete ta
gero igesi lasterka.

- 3/ Zuazte emendikan aparte,
guk berriz galdetu arte,
egin dezute bastante;
nai dezuena egin, etxeak erre,
ongi portatu zerate;
onela joan dira bost urte,
mantendu zerate merke,
naiz nekazariak kalte.

- 4/ Ai, ango maiorazguak
nun ote dira gaxuak?
Ez orrela usatuak.
Maiztarrentzako sardina erdia,
berak ollasko osuak,
eperrak eta usuak,
erari jenerosuak,
ongi beterik basuak.
- 5/ Frantzesata inglesa, berriz,
zezenak ikusten dabiliz,
barrera gañetik irriz;
garrotxa tira, eskua gorde
egin digute bost aldiz;
au kontsideratzen baliz,
balio luke txit aunitz
buru gogorrik ez baliz.
- 6/ Ari dirade lanian
Frantzian eta Españian
egiteko onen gañian:
lau probintziak utzi itzazute
lengo lege zuzenian,
ez erdaldunaren mendian,
gauzak lenengo oñian;
ala bearko dik atzenian.
- 7/ Eskerra txarra tristea,
ondo soldadu merkea,
bere denborak betea;
zenbat zarrago eta bearrago,
gallendu zaio nekea;
beti aldrebes suertea,
nekez du aberastea,
au da lastima tristea.

Karlistak eta liberalak Legazpi inguruan, 1833-XII-14.

Andoain'go zubian, 1837-V-29.

- 8/ Izan arren jakintsunak,
antz ematen bai gizonak,
ez jakin etorkizunak;
aunitz alditan estuasunean
koliko edo txukunak;
aiek ere pasatzen egunak
tristeak eta illunak,
aditu, nere lagunak.
- 9/ Orra gure Muñagorri,
predikatzen digu garbi
goberna gaitezela ongi;
zeruetatik enbajadore
mundura zaigu etorri;
pake on bat nai du jarri,
lagundu gizon onari,
gustatuko zaigu sarri.
- 10/ Muñagorriren jenteak
sutan ez daude trebeak,
billa litezke obeak;
santa sekulan ez dik gauz onik
ein gizon gogo gabeak,
endemas desertoreak,
diru billa atereak,
aditu bear zetik obeak.
- 11/ Jaun onen ofizioa,
ai zer esplikazioa,
iruri du Misioa.
«Biba fueroak eta pakea!
Akabo okasioa!».
Au da orren desioa:
aplakatu desioa
eta egin konposizioa.

- 12/ Muñagorriren salida
esplikatzeko ensegida
denborak etorri dira;
zeruetatik enbajadore
mundura etorria da.
Orien tropak nun dira?
Danak igesi juan dira,
ta bera Frantzian jarri da.

Tolosako Fakundo Adurriaga *Besamotza* zanaren bertso bilduman, aurreko amabi oietan ez dagoan beste bertso au arkitu degu:

- 13/ Zertan gera espāñolak
orlako buru gogorrak
ixurtzen geren odolak?
Aita-semiak alkarren kontra
enpeñatzen egiñalak;
izan bagiñan leialak,
ez giñuzen ilko balak;
noiz artu biatik jornalak?

Gero egingo ditugun oarrak obeto ulertu al izateko, bertso oni zenbakia jarri diogu. Baita onen urrengoei ere.

Jose Ariztimuño *Aitzol* zanaren bildumak, berriz, beste iñun arkitu ez ditugun bertso auek dauzka:

14/ Astean guztiok bero,
naiz urrikiturik gero,
bosteri espu zaio gargero; (*sic*)
ofizio bat ez liteke izan
ori den baño txarrago:
iñon eztago seguro,
beti balaren espero,
ustekabian akabo.

15/ Egin dezute eginala,
metralla, bonba eta bala,
naiz irabazi ez batalla;
iztarpetikan noiznai ageri
atorra zarren egala;
euskaldunaren azala,
kolko beltza ta zabala,
beratzeko a zer metala!

16/ Juan den sei-zazpi urtian
nekazaria oinpian,
bai ondo malamentian;
semiak soldadu eraman da
guraso zarrak etxian;
gero aitaz oroitzian,
pena bat det biotzian,
dutena kendu gaitzian(3).

☆ ☆ ☆

Bertso auk oso ezagunak izan ziran, garai batean beintzat. Eta, dudarik gabe, bigarrena danetan ezagunena:

Orra nun dan Urnieta,
ez besterikan pareta,
malamentian erreta...

Kantatu, berriz, Elizanbururen *Ikusten duzu goizean bertsoen doiñuarekin* egiten zirala uste degu. Baiña kanta ditezke, baita ere, *Ai ori begi ederra* edo *Edari maitagarria* bertsoen doiñuarekin.

Leen ere esan degunez, liberalak baserri pillar erre zuten Ernani eta Urnieta aldean, 1837'ko iraillean, O'Donnell jenerala buru zutela. Pirala kondairalararien itzak ere eskeintzen genizkion irakurleari.

Ona, berriz. F. Lopez Alen jaunak zer dion, *Recuerdos de Urnieta* izceneko idazlan batean (*Euskal-Erria*, 1905):

«En Urnieta quedaron totalmente incendiadas cuarenta y seis casas, y en su jurisdicción resultaron, igualmente destruídos del todo, ciento seis caseríos; dentro del casco de la villa sólo quedaron en pie cinco viviendas...» .

Eta bertso zaar baten erdia ere badakar:

Urnetan negarra
izango da gaurtik,
gelditu ez dalako
paretak besterik.

Teresa Amuategik onela dio *El Diario Vasco* egunarian, 1973'ko irailaren 30'ean, *El Motín de Esquilache y las guerras carlistas en Urnieta* izeneko idazlan batean:

«Días después de la batalla de Andoain, las fuerzas del general O'Donnell, buscando el desquite, atacaron la línea carlista en las proximidades de Urnieta y, al no conseguir avanzar, se retiraron de nuevo a Hernani, pero no sin antes incendiar y arrasar el pueblo de Urnieta. El Ayuntamiento, la iglesia, todas las casas, fueron pasto de las llamas. Se quemaron 46 edificios en el propio casco, y 128 caseríos. Sólo 5 casas consiguieron librarse del incendio... Se cuenta en Urnieta que uno de los incendiarios fue perseguido por un grupo de gente que protestaba con dolor e indignación el criminal hecho. Pudo escaparse por la cuesta de San Juan Iturri, refugiándose en el caserío Echeberri, pero fue alcanzado aquí por los enfurecidos urnietarras y conducido hasta la iglesia en llamas; lo cogieron por los pies y lo arrojaron vivo a la enorme hoguera al mismo tiempo que alguien gritaba: «Erre bear bada, erre i ere!».

Toda la población de Urnieta se refugió en los pueblos próximos de Arano,

Goizueta, Leiza, etc., hasta que se llevó a cabo la reconstrucción, después del Convenio de Vergara. Urnieta estuvo despoblado durante casi dos años, pero poco a poco, con verdadero tesón, pudieron ser reconstruídos todos los edificios públicos, así como los caseríos y casas particulares. Sin embargo, algunos caseríos y casas no se volvieron a construir, tales como Altuna-Txiqui, Dambolineña, Salonteguíá, Juantxoenea, Eskolasarra, etc. El archivo de la villa fue llevado a un lejano caserío, pero a pesar de todo quedó destrozado y las pérdidas de documentación fueron considerables».

Ala ere, erretze ori ez da bertso auen gai bakarra. Leenengo, gerra artako edonungo kalteak eta ondamendiak aitatzen dituzte. Ondoren, 9, 10, 11 eta 12'garren bertsoak Muñagorriren kontra itzegiten dute.

Muñagorri onek. *Paz y Fueros* eskatzen zuan; eta ona zer dion emen 11'garren bertsoak:

«Biba fueroak eta pakea!

Akabo okasioa!».

Au da orren desioa...

Muñagorriren gizonak desertoreak zirala esaten du 10'garren bertsoak. Piralak ere ala adierazten du, bere *Historia de la guerra civil* liburuan:

«La gente de Muñagorri se componía de desertores carlistas y liberales, y de trescientos paisanos».

Bertso auek toki edo iturri askotan arkitu ditugu. Iturri oietatik osoena eta jatorrena, guk uste beintzat, Loiolako Aita Jose Inazio Arana zanaren bildumakoa da. Orregatik, berari kopiatu dizkiogu bertsoak, bi lerrotan izan ezik.

Onela dio Aita Aranak 2/6 lerroan: *euskaldunaren kopeta*. Dударik ez da *erdaldunaren kopeta* bear duala.

Eta 4/5 lerroan onela dio: *berak ollasko goxuak*. Beste toki geienetan, berriz, *berak ollasko osuak* dago, askoz egokiago guk uste, *sardina erdia*'ren

atzetik baidator. Eta orrela ezarri degu. 11'garren bertsoaren seigarren eta zazpigarren lerroak puntu bera dute: *desioa*. Oietako bat, bearbada, *azioa* bearko luke.

Argibide au ere badu: «Urnieta etxeak eta baita eleiza ere O'Donnell'en tropak erre zituztenekoak».

Tolosako Fakundo Adurriaga *Besamotza* zanaren bilduman, sail ontako lau bertso arkitu ditugu: 1, 2, 4 eta 5'garrena, aldaketa auekin: 1/3: esplikaziyan garbi; 1/6: barkatu nai ez alkarri; 2/2: ez da besterik pareta; 2/4: orien botoz egin biarko dik; 2/5: nekazariak dieta; 4/1: Angoxe maiorazkuak; 4/4: bordarientzat sardin erdiya; 5/7: balio luke bost aldiz.

Orrezaz gaiñera, goien itz auek: *Masoyan lanak*; eta ertzean: *Propaganda para el traidor abrazo de Vergara*. Baiña gauzak ez dira orrela. Ikusten danez, Adurriagak, edo bertso auek kopiatu nituanak, etzituan 10, 11 eta 12'garren bertsoak ezagutzen.

Tolosako Manuel Urreta zanaren bilduman, sail ontako sei bertso: 1, 6, 9, 12, 13 eta 15'garrena, aldaketa auekin: 1/3: esplikaziua garbi; 1/4: iñozentziak ez du aditzen; 9/7: segitu mudantza orri; 12'garrena:

Muñagorriren salida
esplikatzeko segida
denborak etorri dira;
desio zuben irabaztia
diruarekin partida.
Jaun orren tropak nun dira?
Danak igesi jua dira,
bera Frantziyan jarri da.

13/1: Zertako gera espagnolak; 13/5: enpeñatu alegiñak; 13/8: noiz artu biaitu jornalak; 15'garrena:

Egin dute egiñala,
granada, bonba ta bala,
naiz irabazi ez batalla;
naiz agiriyan galtza zarretik
atorra zarren odolak,
euskaldunaren azalak,
kolko beltz eta zabalak,
beratzeko zer metalak!

☆ ☆ ☆

Barón de Montevilla zanaren bilduman, 2, 4, 5 eta 10'garrena, aldaketa auekin: 2/3: O'Donnell'ek du erreta; 2/4: beltz oien botoz nekazariyak; 2/5: egin biarko du dieta; 4/4: bordariyentzat txardiñ erdiya; 5/6: au konsiderauko balitz; 5/7: baliyoko luke anitz.

Bertsoen alboan, itz auek: «*Copiados de un impreso*». Eta gero: «*He introducido alguna variante*». Aldaketa oietako bat, guk uste, 2/3'garren lerroa. Urrena onela dio:

«*Los satélites de Muñagorri enarbolan la bandera «Paz y Fueros». Válense de todos los medios para atraer al voluntario. Aviraneta le imita. El carlista del 37 desoye el reclamo de las sirenas y contesta a los muñagorristas con el siguiente cantar:*

Muñagorriren jendiak
ez dira sutan trebiak,
billatu leizke obiak;
beñere ez du gauz onik egiñ
gizon bururik gabiak;
geienak desertoriak,
diru billa ateriak,
aditu biaizkik beriak».

Barón de Montevilla onek berak, 12'garren bertsoa agertzen du bere *Co-plas y brochazos del vivac* liburuan, aldaketa auekin: 12/2: aierazteko segira; 12/3: garaiak etorri dira; 12/4: Arnao zuen irabaztia; 12/5: dirubarekin partida; 12/6: jaun orren tropak nun dira? 12/8: bera Frantzian jarri da.

Jose Ariztimulo *Aitzol* zanaren bilduman, 2 eta 4'garren bertsoak, aldaketa auekin: 2/4: nekazaliak orien botun; 4/1: Hemengo maiorazkuak; 4/2: non ote dabiltz gaixuak; 4/4: bordarientzat txardin erdia; 4/5: eurek oilasko osuak; 4/8: ondo beterik basuak.

Irunen jaio eta Plazentzian bizi izan zan Andres Ezenarro *Urzelai* zanaren bilduman, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9 ta 15'garren bertsoak, aldaketa auekin: 1/3: esplikaziyua garbi; 1/7: gure odolak ixuri; 2/2: ez da besterik pareta; 2/4: osterera ere nekazariyak; 2/5: pasa bearko du dieta; 3/2: nik berriz galdetu arte; 3/4: etxiak erre nai zenduenian; 3/6: ola juan dira bost urte; 4/1: Ayako maiorazkuak; 4/4: bordarientzat txardin erdiyak; 4/5: beudek ollasko osuak; 5/4: arriya tira, eskua gorde; 5/5: egin digute txit aldiz; 5/7: baliyo luke bost aldiz; 6/1: Asi dirade lanian; 6/4: lau probintzi onek utzi zazute; 6/8: ala biarko du azkenian; 9/1: Orra nun dan Muñagorri; 9/3: goberna gaitela ongi; 9/7: lagundu gizon on orri.

Baita ere, 9'garrenaren segidan, beste inñun arkitu ez degun bertso bat, guk uste sail ontakoa ez dana:

Utzi lengo biziyuak,
joko ta maldiziyuak,
egin restituziyuak;
kartak saldu ta bearko ditugu
erosi errosariyuak,

amabost misteriyuak,
gauza onen leziyuak,
or dituk gure amiguak.

Ramon Inzagaray jaunak, RIEV aldizkarian, 1933 urtean, *Muñagorri kantak* izeneko idazlana agertu zuan, bertan sail ontako bost bertso sarturik, 12, 10, 2, 4 eta 5'garrena, orden ortan eta istoria aldetik argibide batzuk emanik.

Berak nundik dituan adierazteko, onela esaten du:

«Baron de Montevillak (G. B!) oraintxe argitaratu duen liburuño batean, Muñagorrirenak dirala diyo. Beintzat, onen aldeko burubidetarako sortuak.

Urnietako gizon zar batzuek goguan dauzkate orañarteño. Bati abestu nizkion bertso aben sail-muturrak; muturra ezik, tximak eta adatsak eman zizkidan».

Aldaketak: 2/2: ez da besterik... paretal!; 2/3: ondorengoak erreta; 2/4: Beltz oien botoz nekazariyak; 2/5: egin biarko du dieta; 2/7: morrala ondo bete-ta; 4/3: ez orrelaxe oituak; 4/4: Bordariyentzat txardin-erdiya; 4/5: erak ollasko gozua; 4/8: ongi bete-ta basuak; 5/1: Prantzes Ingelesa berriz; 5/6: au konsiderauko balitz; 5/7: baliyoko luke anitz; 10/2: ez dira ontan trebiak; 10/3: billatu leizke obiak; 10/4: Beñere ez du gauz onik egin; 10/5: gizon bururik gabiak; 10/6: falta; 10/8: aitu biazkik beriak!; 12/2: ayerazteko segira; 12/3: garaiak etorri dira; 12/4: Naikoa zuen irabaztea; 12/5/ dirubarekin partida; 12/6: Jaun orren tropak non dira?; 12/8: bera Prantziyan jarri da.

Eta beste iñun arkitu ez degun bertso au ere badakar Inzagaray jaunak:

Orra oraingo euskara:
nekazalerik ezpada,
ezertarako ezkara.
Arrazoi txarra ez emateko
edozein berriz prest gara;

kolpia edo bulkara,
beldur ezpada ikara,
bete dezagun ijara!

Tolosako Karmele Goñiren kuaderno batean, leenengo bertsoa erdizka eta laugarrena osorik, baiña onela:

Nun ote dira gaxuak
ango maiorazkotxoak,
ez orrela oituak?
Errenteruak sardiñ erdiak,
urek ollasko osuak...

L. Dassance zanak, *Gure Herria* aldizkarian, 1973'ko 3'garren zenbakian, idazlan bat agertu zuan, izenburu onekin: «*Ikusten duzu goizean*» *kantuaren aireaz bi solas*.

Lan ortan, besteak beste, onela dio Madamen Villehélio'ren *Souvenir des Pyrénées* kanta-bildumari buruz:

«Kaiertto polit hori gure lagun musikazaleek hain segur ezagutzen baitute, aipatuko dugu bakarrik «Zortziko» deitzen duen airea, eta musikaren ondotik daukan oharra: «*On a mis sur le chant en majeur de ce zortziko de charmantes paroles, le Laboureur heureux, qui sont maintenant très populaires et avaient obtenu, il y a quelques années, le prix de poésie donné annuellement à ses compatriotes par M. Antoine d'Abbadie...*».

Egia erran, delako zortzikoari behako bat eman orduko, ezagun da «*Ikusten duzu goizean*» orok ezagutzen duten olerkiarentzat J.-B. Elissamburuk hautatu zuen aire edo doiñu berbera dugula.

Liburutto horri esker baginakien beraz Eskual-Herri osoan, eta denbora laburrik barne, halako hedamena ezagutu zuen olerkia mendiz haraindiko aire batean moldatua izan dela.

Gure adiskide Pierre Lafitte kalonjeari esker, huna berriz nun, orai, bertze froga bat ekartzen ahal dugun gauza hortaz:

Eskuetan eman daukun kaier xahar batean aire bera kausitu dugu eta aurkintza horren huna airearen kopia, bertze seinalerik ez duena hastapeneko hitz hauetaz bertzerik:

«*Horra nun den Urnieta...*»

Urnieta hori Donostiari hurbil den herri bat omen da. Damurik, hitz bakar horiek emanik gelditzen baita gure kaierttoa... Agian, gure Eskualzain adiskidek, Lecuona, Zabala edo Zatarain jaunek hastapen horri emanen diote ezagutu nahi ginuken segida!».

Eskaera ori irakurririk, bertso-sail au bialdu genion *Gure Herria* aldizkariari, Aita Jose Inazio Aranaren bilduman arkitu bezela. Baita *Gure Herria* aldizkariak bertso oiek argitaratu ere, baiña ez guk bialdu bezelaxe, uste gabean an eta emen ikutu edo aldaketa auek eginda baizik: 1/6: ez barkatu nai elgarri; 1/8: zer balentria da hori?; 2/6: erdaldunaren konpeta; 4/6: lerro au falta; 5/6: eru konideratzen balitz.

Diario de Navarra egunkarian, 1978'ko iraillaren 15'an, *Donostiko Euskal Jaiak* idazlanean, *Intxisu* taldeak Lete idazlearen *Karlistadaren Kronika* antzeztu zuala esaten da; baita sail ontako sei bertso kantatu ere: 1, 2, 3, 5, 6 eta 9'garrena. Aldaketa batzuk baditu, bertsoak neurrian juxtu jartzearen eta abar. Baiña *Gure Herria* aldizkariari artu dizkiola garbi dago, eta ez dute aitatzetik merezi.

KARLISTENAK

- 1/ Zabaldu belarriak,
euskaldun maitiak,
entzuteko gozaro
zuben albistiak;
ez da beste soñurik
mundu zabaletan
zuben izena baño
aspaldi onetan.

- 2/ Egija esateko
ez da erraz sinisten,
begiz ikusi arren
jakuna jazoten;
lau urte luzeetan
beti gerra baten,
mundubak arriturik
zaitube ikusten.

- 3/ Zubek asi zenduben
gerra odoltsuba,
bakarrik lagun zala
Jaungoiko altsuba,
lurreko indar baga
gizonen ustian,
geijago argituteko
zeuben entzutian.

- 4/ Barria ta burlia
arerijuetan,
ez zan beste gauzarik
lelengo egunetan;
eun bategaz legez
izanik gudia,
uste eben bertatik
zubek goitutia.
- 5/ Milla osuetako
talda ugarijak,
alde guztijetatik
ona etorriak;
arma, diru ta soñez
osaro jantzijak,
Inglaterratik daukez
kañoer barriak.
- 6/ Gitxi balira legez
millazko eunak,
kristiñuak ditubez
billatzen lagunak;
jente arrotzai deutse
bertara deituten,
gozatuten dirala
bazterrak ondatzen.
- 7/ Frantzes, ingles, polako,
portuges galdubak,
kristiñu malmutsakaz
emonik eskubak;
alde guztijetatik
talda ugarijak,
betetan ditubez gaur
euskaldun erriak.

- 8/ «Mendi basuetara
-diñue euskaldunak-,
elduko dira nozbait
ibarren egunak;
bakotxak al dabena
lepuan arturik,
guazan ardura baga,
ez euki bildurrik».
- 9/ Ez ziran euskaldunak
bein bere menpetu,
Erroma bera ez zan
eurakaz jaubetu;
gure asaba onakaz
ez gara iñoz aztu,
talda arro orrekaz
gura dogu neurtu.
- 10/ Suba eta odola
bazter guztijetan
alperrik da zabaltzen
euskal errijetan;
egunik egunera
indarrak barrijak
erakusten ditube
euskaldun argijak.
- 11/ Batzubek amaitu ta
bestiak etorri,
bazan arerijua
nunbaita ugari!
Itxasoz ta liorrez
nok leike zenbatu
zenbat buru gaiztoko
emen jakun sartu?

- 12/ Euren soiñ ta armakaz
dira orniduten,
menditarrak ez ditu
askuak bildurtzen;
zelai ibarretara
asi dira jasten,
nun-nai arerijuak
azartu billatzen.
- 13/ «Emen gara mutilok
-dirautse euskaldunak—,
igaro ziran nozbait
lelengo egunak;
urten errijetatik,
guria da lurra,
bestelan ganian da
suba ta egurra».
- 14/ Orma artetan dira
kristiñuak sartzen,
baña keia emonik
ditube ateraten.
Zenbat triskantza gogor
ingles azurretan,
baita bere ez gitxi
euren lagunetan!
- 15/ Euskal errijak dira
arrotzen izuba,
agaitik arriturik
geijago munduba;
banaka gelditubak
dakusez igesi,
len arro, apaindubak,
arlote ta itxusi.

- 16/ Frantzesak batera ta
inglesak bestera,
duaz euren lekuban
barri emotera,
polako, portugesak,
lagunak itxirik,
ta ona etorrijaz
ondo damaturik.
- 17/ Amaitu ziran bada
burla ta barriak,
bildurrak artu ditu
zantzuen ordiak;
billatu, kristiñuak,
goruntzko bidiak,
ez zaituz lotsatuko
iges egitiak.
- 18/ Baña atzian dira
euskaldun senduak,
gutziz amaituteko
arturik goguak;
bein asitako salla
nai dabe aurrera,
garaitza osuagaz
orduban etxera.
- 19/ Zelan ez da zurtuko
gaur mundu guztija,
ta erakutsi argiro
bere mirarija,
ezpadau iñoz izan
gerra onek besterik
lurraren azalian
bardindutekorik?

- 20/ Zerubari eskerrak,
euskaldun maitiak,
berak sendatu ditu
zuben egitiak.
Beragan daukazubez
garaitza guztijak,
daben legez esango
guda onen amaijak.
- 21/ Goratuko zaitubez
jatorri guztijak,
ta benetan dontsutu
uri ta errijak;
belaunik belaunera
zuben entzutiak
pozez beteko ditu
zarrak ta gaztiak.
- 22/ Baita bere eskerrak
errege jaunari,
Karlos bostgarrengo ta
zuben burubari;
bera izan dozube
guztijan laguna,
zubekaz igarorik
gaba ta eguna.
- 23/ Nok dau inoz ikusi
alan erregerik,
gose egarrijetan,
sarritan ez lorik?
Bala artetan bere
bat bere bildurrik
ikusten ez jakola...
Nun da irudirik?

24/ Imiñi bada laster
bere jarlekuban,
eskribidurik dago
alantxe zeruban:
«Alperrik amorratu
gutziz infernuba,
etsi daike benetan
auzija galduba».

Aita Jose Antonio Uriarte (1812-1869) euskaltzale sutsuaren lanik aundiena, Biblia euskeratzea izan zan. Baiña bertso-bilduma bat ere osatu zuan, dana eskuz idatzia. Izena onela du: *Poesía Bascongada. Dialecto Vizcaíno*. Bilduma ori 1987'an argitara eman zan, Bizkaiko Foru Aldundiaren laguntzarekin eta Jon Kortazar eta Miren Billelabeitiak prestatuta.

Bilduma ontako bertso batzuk egillearen izenarekin daude: Eusebio Maria Azkue, Aboitiz, Meagher, Ibarreta, Mogel, Durangoko zidargiñak eta abar. Beste batzuk, berriz, egillearen izenik gabeak ditugu. Oietakoa da bertso sail au.

Nor zan ez badakigu ere, erri bertsolariren bat etzala esan genezakela uste det. Gizon eskolaturen bat degu, gure iritzirako beintzat, beraren bertsogintzak aditzera ematen duanez.

Bigarren bertsoak, gerra asi zanetik lau urte luze igaro dirala esaten du. Gerra 1833'ko udazkenean asi baitzan, 1837'ko bukaera aldekoak izango ditugu, ziur aski, bertso auek.

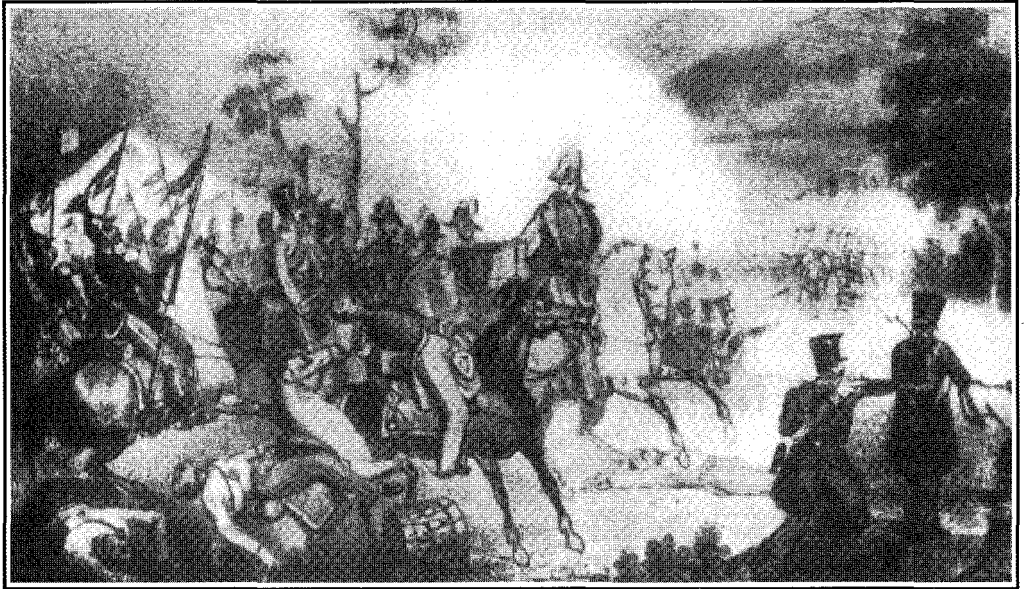
Zazpigarren bertsoak, frantzes, ingles, polako ta portugesak aitatzen ditu, liberalekin «emonik eskubak» zebiltzanak. Erderaz *la Cuádruple Alianza* esaten zaiona firmatu zuten España, Ingalterra, Frantzia ta Portugalen artean, 1834'ko apirillaren 22'an. Eta gero armak eta gizonak andik onera bialdu nazio oiek. Talderik aundiena inglesena izan zan: amabi milla gizon, Lacy Evans jenerala buru zutela. Eta, bertso orrek dionez, polakoak ere baziran.

Liberalei *kristiñuak* esaten zaie bertso auetan. Isabel II erregiña iru urte zituan, beraren aita, Fernando VII, il zanean. Orregatik, erregiñaren ordezkari norbait bear eta beraren ama jarri zuten, Maria Kristina, *reina regente* izenarekin. Aren jarraitzailleei, berriz, erderaz *crístinos* eta euskeraz *kristiñuak* edo *kristinoak* esaten zitzaien.

PEÑACERRADA

- 1/ Orra bertso berriak
para Naparroan,
probintzian bezela
euskera klaroan;
egun batzuek onak
pasa arren orduan,
ongi pagatu degu
oraiñeko suan.

- 2/ Gau ta egun martxa triste
juanagatikan,
ez zegon guretzako
barkaziorikan;
señaladamente joan giñan
Pamplona aldetikan,
arrantxoa jateko
etzan lekurikan.

- 3/ Ara allegatu giñanai
emanik ardoa,
arekin artu gendun
pixka bat garboa;
ala ere ez gendun
errazio osoa,
berealanda mandatua
ai zala sua.

- 4/ Arabako bigarrena
zan lendabizi asi,
laxter igarri zion
etzala nagusi;
armak lurrera bota,
laxterka igesi,
orlako puntziorik
ez du inork ikusi.
- 5/ Gero probintzianoak
eman geniyen frente,
an ikusiagatik
makiña bat jente;
arma kalatuakin
asi giñan fuerte,
egun artan eutsi giñon
gugandik aparte.
- 6/ Gero kaballeria
ziguten atera,
arma baioneta ta
gu aien aurrera;
juntatu giñanean
alkarren aldera,
banaka jexten ziran
zalditik lurrera.
- 7/ Gero soro batean
giñaden formatu,
bi batalloiak iru
giñan juntatu;(1)
ala ere gu len aña,
ezin aumentatu,
arras ez giñanean
guziak ondatu.

Peñacerrada.

Zalduendo'ko burruka-aldia, 1833-XI-15.

- 8/ Gero mendietatik
bota zuten brilla,(2)
ain zan izugarria
ango jende pilla;
etziran berdiñean
gu bezin abilla,
bañan bakoitzarentzat
bagenitun milla.
- 9/ Gerrillak aurrean ta
kolumna ori masan,
Espartero jauna ta
Martin Bari ziran;
aien kontra egiteko
jendea ere nun zan?
Gu izaten gera
betiko esperantzan.
- 10/ Ala ere ez zegon
jendea pakean,
iru egun osoetan
beti atakean;
gerozko egun biyetan
izan ez nitzean,
zergatik jo ninduen
balak beatzean.
- 11/ Balak izanagatik
aurrean ugari,
burua sano daukat,
beatzetik eri;
apuntatu zidaten
beetzen erdira,
oraindik señale det
orduko erida.

12/ Trago ori artu ta
ni ere erituta,
luzaro egon gabe
atzera begira,

.....
.....
.....
.....

13/ Preziso bear gendun
berriz bagajea,
au're eskatutzeko
nun zan korajea?
Zaldia gorde eta
ixten zuen atea,
gizona serbitzeko
a zer parajea!

14/ Probintziako mutillak
Peñacerradara,
zierto genekigula
jun giñan gerrara;
an eritu ta gero
Salvatierrara,
laugarren egunean
joan giñan Bergara.

15/ Amaika amaren seme
dolorez aziak,
errematatu ditu
oraingo auziak;
illak falta dira baña
animo biziak,
gerra irabaziko al degu
lau probintziak.

16/ Amasei bertsorekin
nai det despeditu,
gustatu nai dutenak
kantatuko ditu,
.....
.....
.....
.....

Peñacerradako burrukak lau egun iraun zuan: 1838'ko garagarrillaren 19'tik 22'ra.

Peñacerrada, Gasteiztik Logroñorako kamioan dago, eta karlisten mendean zegoan. Antziñako arri-ormez inguratutako erri zaarra da, eta karlistak lan berriak ere egiñak zituzten, obeto zaintzearren. Izan ere, Araba eta Errioja bitarteko bideak erri onek ixten ditu.

Espartero liberal jenerala, Peñacerrada ori artu nairik, Gasteiztik atera zan garagarrillaren 18'an, berekin indar aundiak zituala: oiñezko jendea emezortzi batalloi; injenieroak iru konpañi; zaldizkoak lau eskudroi; eta kañoi-mordo bat ere bai.

Aren asmoak igerririk, karlistak lau batalloi bialdu zituzten Peñacerradara: Arabako bigarrena, Naparroako leenengoa eta Gipuzkoako bi. Oietaz gaiñera, Peñacerradan bertan zeudenak. Auek erri barrutik eta besteak kanpotik saiatu ziran, Guergué jenerala buru zutela.

Antonio Piralak onela dio bere *Historia de la guerra civil* liburuan:

«*Cubría la izquierda liberal a corta distancia la columna del coronel Zurbano, que al llegar a Baroja, cuando ya el cuartel general estaba sobre la altura citada (altura de Larrea), entre este pueblo y el castillo de Peñacerrada, sufriendo el fuego de la artillería del mismo y el de obús de la plaza, se encontró con la cabeza del cuerpo enemigo, que volaba para posesionarse de la línea ocupada ya por las tropas liberales en su extremo izquierdo: se trabó un combate de guerrillas bien sostenido por Zurbano a pesar de su inferioridad numérica, cuando el enemigo iba reforzándose a la carrera; y el conde de Luchana, echando mano, como siempre, de su escolta, la mandó al galope para tomar parte en la acción, y su ayuda produjo la dispersión del primer batallón que entró en fuego –el segundo*

de Alava—, el cual quedó cortado por unos pocos caballos. Los obstáculos que encontraron todos los demás en la dirección que tomaron para envolverlos le proporcionó salvarse al abrigo de los otros batallones, apoyados en grandes parapetos, en continuos bosques y eminencias, y en su artillería, dejando, sin embargo, en poder de los defensores de la reina 22 prisioneros y bastantes muertos y heridos. También recogieron algunos fusiles de los que arrojaron los carlistas».

Gorabera oiek laugarren bertsoak aitatzen ditu. Ortik aurrera, ordea, ez dira alkarren parean errez jartzen Piralak eta bertsolariak esaten dituztenak.

Burruka au liberalak irabazi zuten, Peñacerrada artuz eta karlistak andik uxatuz. Txeetasunak jakin nai dituanak, Piralaren liburua irakurtzea dauka: «*Historia de la guerra civil*», libro décimo, capítulo XX.

Bertsoak Aita Apalategiren paperetan agertu dira.

Bertsolaria nor zan ez dakigu; baiña gipuzkoarra zala bai. Bosgarren bertsoak onela esaten baitu:

Gero probintzianoak
eman geniyen frente...

Barón de Montevilla zanaren paperetan, berriz, sail ontako bost bertso agertu dira. Nundik jaso zituan adierazteko onela dio: «*Recogidos en Abadiano, Vizcaya, por Elías de Burgos, en abril de 1925*».

Bertsoak, ordea, oso aldatuta eta naastuta daude, eta osorik jarriko ditugu:

Orra bertso berriak
para Naparruan
bezela probentzian
euskera klaruan;
probentziako mutillak
bai Peñacerradan,
ziartu genkijala
juan giñan sutara.

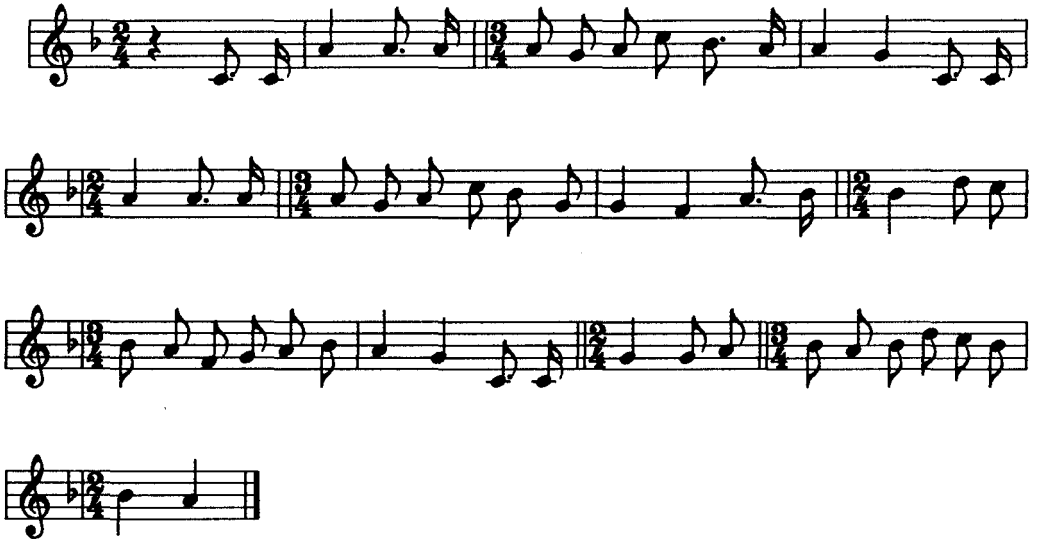
Andikan urten eta
bai Billafrankara,
laugarren egunian
jo gendun Bergara;
Bergara eldu ta
eman zuten ardua,
arekin artu gendun
piska bat kargua.

Ala ere ezkenduan
erraziño osua,
beriala mandatu
ta ausi gendun sua;
Arabako segunda
lenbiziyan asi,
laster igerri zuan
etzala, bai, nausi.

Espartero jaun ori ta
Martin Maria orri
frente emateko
jentia bear zan;
aurrian ikusi arren
makiña bat jente,
orregaitik eman giñon
guztiari frente.

Lenbizi solo baten
giñaren formatu,
iru batalloekin
bi giñan juntatu;
len faltatu ta gero
ezin aumentatu,
aizken aldian
guztiok ondatu.

Doiñua ere jaso zuan Elias de Burgos dalako orrek. Onako au:

☆ ☆ ☆

Azkuek, Errenteriko Luis del Puertori sail ontako iru bertso jaso zizkion: 2, 3 eta 14'garrena. Etzituan bere kanta bilduman agertu, eta beraren esku idatzietan azaldu dira. Oso aldatuta baitaude, osorik ezarriko ditugu:

2/ Gau ta egun martxa triste
ibiligaitikan,
guretzat etzegoan
barkaziorikan;
señaladamente giñan
Panplona aldetikan,
rantxoa jateko ere
etzan astirikan.

*Urra labiru labiru
labiru labiru lete,
urra labiru labiru
labiru labiru let.*

3/ Abiatzeko orduan
eman ziguten ardoa,
orduan artu ginduen
piska bat garboa;
alare ezkenduen
razioa osoa,
berealanda mandatua
asi zala sua.

14/ Probentziako mutillak
bai Peñacerrada,
ziarto genakigula
joan giñan gerrara;
an eritu ta gero
Salvatierrara,
laugarren eguneko
jo nuen Bergara.

☆ ☆ ☆

Amabostgarren bertsoa ez dakigu sail ontakoa dan. Azkuek luzeagoa bildu baitzuan Arrasaten, Alejandro Altuberen aotik. Bere kanta bilduman argitaratu

zuan, doiñu ta guzi, 382 zenbakian, ondoren onela ziola: «Según parece, este poemita brotó durante la primera guerra carlista». Ona doiñu eta bertso oiek:

A- mai-ka a-ma-ren se-me do-lo-rez a-zi-ak e-
ra-man bear-ko di-tu o-rain-go au-zi-ak! I-laki-la-ga-
ti-kan au-rre-ra bi-zi-ak, al du-ten guz-ti-ak, eu-
ki-tsu ez eu-ki-ak a-ma e-txean u-tzi-ak: ge-rra au i-ra-baz-
te-ko lau pro-bin-tzi-ak.

Amaika amaren seme
dolorez aziak
eraman bearko ditu
oraingo auziak!
Ilak ilagatikan
aurrera biziak,
al duten guztiak,
eukitsu ez eukiak,
ama etxean utziak,
gerra au irabazteko
lau probintziak.

Baiña beste bertso bat ere jaso zuan Azkuek, gero bere kanta bilduman argitaratu ez bazuan ere. Orain beraren esku idatzietan azaldu da. Onela dio:

Iletikan ilera
kontribuzioa,
aurrak ongi azteko
zer alibioa;
eltzean koipe gutxi,
dendan olioia.
Au dek erioa!
Nun da balioa?
Purgatorioa;
nori bota jakin ez
maldezioa.

---

(1) Bi batalloi bakarrik giñan, bañan iru egin, etsaia asko giñala uste zezaten. (Aita Apalategiren oarra. Itxura dancz, norbaiten aotik jaso zituan bertso auek.)

(2) Brilla bola jokua da; granadak edo metralla bota zigutela. (Aita Apalategiren oarra.)

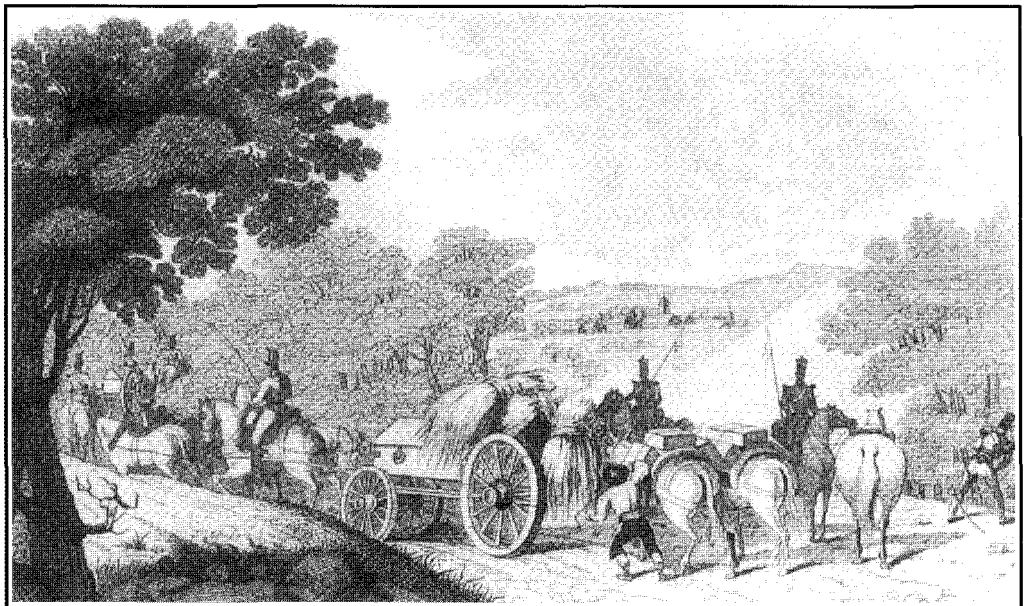
BERTSO BERRIAK

- 1/ Nere aditzalliak,
onuntz juntatu,
Kastillako kontubak
biar ditut kontatu;
gogoan artu.
Ez naiz bada
txit barren sartu,
baña ez gustatu.
An bizi bañan obe
likek urkatu.

- 2/ Ramalesko partetik
Villaverdera,
ango jende noblia
bisitatzera
izandu gera.
Eskutik artu eta
alojatzera
koltxoi tartera,
gure auntzak adarrak
zeuzkan aldera.

- 3/ Andik Balmasedara
urrengo buelta,
antxe artu nituben
iru boleta,
bat ona izan ez ta.(1)
Alojamentuba bai,
-¡ay qué muñeca!-,
balego erreta,
berriz ez ibiltzeko
zorriz beteta.

- 4/ Gure alojamentuko
oia maitia:(2)
estera zar aundi bat
lurrian botia,
eze-ezia.
Mandire usandu bat
zorritz betia,
azi merkia,
aisa beteko nian
pintako eltzia.
- 5/ Galdetzen bagenduen
«Patrona, argiya»,
alegiya ez aditu,
urde aundiya;
zer maliziya!
Dakigula artu biar
pazientziya,
penitentziya,
naiz egon illunpetan
kopeta ausiya.
- 6/ Bizkaiako arraia
eta Kastilla,
diferentzi aundirik
ez dute milla;
toki zirtzilla.
Oierako neroni
lasto zar billa,
umil-umilla;
an bizi nai dubena
ito dedilla.

Nazar'ko burruka-aldia, Nafarroan, 1833-XII-28.

Liberalak bidez-bide.

- 7/ Lagun bat ere banuben
berez naparra;
erriya esango det:
gorritiarra,
ez mutil txarra.
Ederki ikasi zuben
jotzen gitarra,
zirri eta zarra;
aldamenetik farrez
Ezkerra zarra.
- 8/ Nere lagun ori zan
asko ikusiya;
ark lenagotik jakin
zer zan zorriya,
kasta nagiya.
Biatzaz ikututa
geldi-geldiya,
faltso zuriya,
malizi asko duben
animaliya.
- 9/ An bizi bazerade
urte guziyan,
bat ez dezu ikusiko
linaia gerriyan,
bere biziyan,
naiz senarra eduki
parragarriyan,
dana agiriyan.
Orra zer andre onak(3)
Erdalerrriyan.

- 10/ Ikusiko bazenduke
ango jantziya:
gona zulatuba,
kamisa autsiya,
lastairakiya.
Beatza bezin lodi
arren ariya,
zorri kabiya;
iruditzen dik zaku
gaizki josiya.
- 11/ Nolako andrea
alako senarra:
berez alper aundiya,
gero zabarra,
zikintsu zarra.
Salaren zulotikan
beren biarra
tirri ta tarra;
ojala lertu balitz
urde zakarra.
- 12/ Ango sukalde baztarrak
kuriyosuak:
lagatzikan agiri ez,
falta aspuak.
Alki senduak:
iru edo lau arri
kintalekuak.
Ango zokuak
ezkondu ezkeroztik
garbitzekuak.

13/ Etxian sartu eta
ango graziya,
barajo eta puño(4)
jolas guziya,
ai zer biziya!
Gurasoak txikitan
erakutsiya
filosofiya;
aposta ez dakitela
Abe Mariya.

Bertso aukerak ere gerratekoak ditugu. Baiña gerraterik ez dute ia aitatzen. Aitamen bakarra irugarren bertsoak egiten du, Balmasedara iritxi eta bertso-jartzailleak iru *boleta* artu zituala esaten duan ortan. *Boleta* oiek zer ziran, onela adierazten du erdal iztegiak(5), beste esan-nai batzuen artean:

«*Cédula que se da a los militares cuando entran en un lugar, señalando a cada uno la casa donde ha de alojarse*».

Orretzaz gaiñera, beti uste izan da bertso aukerak leenengo karlisten gerratekoak dirala, geroago azalduko deguez.

Egillea nor dan zazpigarren bertsoak esaten du: *Ezkerra zarra*. Ezkerra orretzat 1834 urteko sail batean zerbait esan degu. Irundarra zan, eta liberala.

Iru erri izen agertzen dira bertso auketan: Ramales, Kantabriako lurretan eta Bizkaitik urbil samar dagoana; Villaverde, Villaverde de Trucios alegia, Kantabriako lurra berau ere, baiña Bizkaiak inguratua; eta Balmaseda. Ortik barrena ibili ziran Ezkerra eta bere soldadu lagunak. Ala ere, Kastilla aldean izan zirala uste du berak, «txit barren sartu» ez bada ere: leenengo bertsoak «Kastillako kontuak» esaten du; eta seigarrenak: Bizkaiako arraia eta Kastilla».

Bertso mota au ez det uste gaur egunean erabiltzen danik. Garai batean bai, ordea. Ortan moldatuak daude, adibidez, Iztuetaren «Maite bat maitatzen det maitagarria» bertsoak; «Hauze da ikazketako mandoaren traza» eta bai Izuelako Artzaiaren «Alegrantzia aundirik ez det goguan» asten diranak ere. Kantatzeko, beraz, Iztuetaren doiñua edo Ikazketako mandoarena erabil ditek.

Bertso auen argitaraldirik zaarrena eta osoena, guk eskuratu ditugunetan, «*Vergaran: Juan Lopez-en moldizteguien*» argitara emandako bertso-paper bat da. Ormaiztegin jaso genduan, Etxaburu baserriko Bizente Mujika zanaren eskutik.

Francisque Michel'ek, bere *Le Pays Basque*. 1857 liburuan, sail ontako bederlatzi bertso agertzen ditu: 6, 2, 9, 11, 10, 12, 13, 7 eta 8'garrena, orden ortan.

Aldaketak: 2/1: Runkale aldetikan; 2/2: Malmazonera; 2/3: hango jende gurbien; 2/5: izatu gara; 2/8: leku onera; 2/10: dauzkan aldera; 6/1: Bizkai eta Araga; 6/2: gero Castilla; 6/3: diferentziarikan; 6/5: leku zirtzilla; 6/6: bere aloiatzeko; 6/9: han bizi nahi derena; 6/10: ito dabilla; 7/1: Nere lagun Manuel; 7/3: egoitzaz ez hangotik; 7/6: ederki bezakien; 7/9: damurik zen harekin; 7/10: besoz exkerra; 8/1: Nere lagun hori da; 8/2: aski ikusia; 8/3: lehen ere badaki; 8/4: zer den zorria; 8/6: behatzaz ukitu eta; 9/1: Han egon bazite; 9/2: urte batian; 9/3: bat icus ainzaki; 9/4: çure bizian; 9/5: kilua gerrian; 9/6: nahiz senarra luken; 9/7: larru gorrian; 9/8: negu guzian; 10/1: Ikusten bazinuke; 10/2: hango jauntzia; 10/3: pantalon xar batzuko; 10/4: Kamis hantzia; 10/5: zorri kafia; 10/8: lastairakia; 10/9: irudi baitu zaku; 11/1: Nolako emazia; 11/3: berez alfer handia; 11/4: eta sankarra; 11/6: salako zilotikan; 11/7: bere beharra; 11/8: firri ta farra; 11/9: oxala lertu balitz; 11/10: puerco zarra; 12/1: Hango sukak bazterrak; 12/2: ikustekoak; 12/3: laratzikan baterez; 12/4: falta hanskoak; 12/9: ezkonduz geroztikan; 13/3: arraio eta arnegu; 13/4: solas guzia; 13/6: burrasoak tikitik; 13/9: apostu ez dakitela.

Aingeru Irigaray'k, Fr. Michel'en bertso sorta berriz argitaratzean (*Colección Auñamendi*, 29), bertso auek berdin eskeintzen ditu, okerren batzuk zuzenduta.

Tolosa'n: E. Lopez'en echian argitara emandako paper batean, sail ontako amabi bertso arkitu ditugu: 1, 2, 4, 6, 3, 7, 8, 10, 9, 11, 12 eta 13'garrena, orden ortan; eta 5'garrena falta.

Aldaketak: 1/3: Kastillako kontu bat; 1/4: biet kontatu; 1/6: ez naiz bada txit barren; 1/7: barrena sartu; 2/10: dauzkan aldera; 3/3: an aldatu nituben; 3/5: ona izan ezta; 3/6: alojamentu bat bai; 3/7: uraxen pesta; 6/4: ez ditek milla; 6/7: lasto eze billa; 7/4: gorrititarra; 8/6: biatzaz ukuituta; 9/4: lana egin naian; 9/7: larrugorriyan; 10/3: gona oso puskatuba; 10/9: iduritzen zait zaku; 11/1: Nolako andria ta; 12/1: Ango sukalde baztarren; 12/3: lagatzik ageri ez; 12/5: eserlekuba ere; 13/3: itz gaizto ugari; 13/9: apustu ez dakitela; 13/10: Agur Mariya.

Barón de Montevilla zanaren bilduman sail ontako bost bertso agertu dira: 2, 12, 10, 8 eta 7'garrena, orden ortan.

Aldaketak: 2/1: Napparrezko partetik; 2/3: ango jende nobliak; 2/5: etorri gera; 2/7: besondotik artuta; 2/10: ditun aldera; 7/1: Nere oiko laguna; 7/3: esango dut nongua; 7/4: gorrititarra; 7/6: arek ikasi ziyen; 7/7: jotzen kitarra; 7/8: tirriti-tarra; 8/1-2: falta; 8/3: lendikan badakigu; 8/4: zer den zorriya; 8/5: falta; 8/6: eskuakin ikutu ta; 10/1: Ikusko bazenduke; 10/3: gona pedezatua; 10/6: iruritzen zitzaku; 10/7: gaizki josiya; 10/9: iruritzen zitzaku; 12/1: Ango sukala bazterren; 12/3: labatzik bat ere ez.

Irunen jaio eta Plazentzian bizi izan zan Gerardo Ezenaro *Urzelai* zanaren bilduman, sail ontako sei bertso arkitu ditugu: 1, 2, 13, 7, 8 eta 12'garrena, orden ortan.

Aldaketak: 1/1: Nere adiskidiak; 1/2: onuntza juntatu; 1/4: biar dizut kontatu; 1/5,6,7: falta; 1/8: etzait gustatu; 2/1: Balmasedatik buelta; 7/1: Lagun bat ere bageunkan; 7/3: obeto esateko; 7/5: ta ez mutil txarra; 8/3: lenagotik zekien; 8/5: kastaz nagiya; 8/6: biatzaz ikututa ere; 12/3,4,5: falta; 12/10 garbi eztakuak;

13/3: dana maldiziyua; 13/5: filosofiya; 13/6: txikitan gurasuak; 13/8: ai zer biziya; 13/9: apostu ez dakitela.

Aita Donosti zanaren artxiboan, *Cuaderno de Argentina* deitzen dan batean, sail ontako bederatzi bertso agertu dira: 6, 2, 3, 9, 11, 12, 13, 7 eta 8'garrena, orde ortan.

Aldaketak: 2/1: Erronkal aldetikan; 2/3: hango jende garbien; 2/6: eskutikan hartu eta; 2/8: leku onera; 2/10: dauzkan aldera; 3/2: urren buelta; 3/3: han mudatu nituen; 3/4: hirur muleta; 3/5: onak izan ez eta; 3/6: lastaia txar batekin; 3/7: ay que puñeta; 3/8: balago erreta; 7/1: Ene lagun Manuel; 7/3: egoitzaz ez hangoa; 7/6: ederki bazakien; 7/10: esker zakarra; 9/1: Allega bazindake; 9/2: erdal herrian; 9/3: bat ikusiko etzinuke; 9/4: kiloa gerrian; 9/5: zure bizian; 9/6: nahiz iduki senarra; 9/7: larru gorrian; 9/8: negu erdian; 9/9: horra zer andre diren; 11/1: Nolako emaztea; 11/4: eta zakarra; 11/7: bere beharra; 11/10: puerko tzarra; 12/1: Hango sukak bazterrak; 12/2: ikustekoak; 12/3: labatzarik baterez; 12/4: falta hauskoak; 12/9: ezkonduz geroztikan; 13/3: karajo eta puñeta; 13/6: burhasoek ttipitik; 13/9: apostu ez dakitela.

Eusko-Folklore aldizkarian, XXXV zenbakian, 1923'ko azaroan, 12'garren bertsoa agertzen da, aldaketa auekin: 12/1: Ango sukalzuloak; 12/2: ikustekoak; 12/3: labatzik bat ere ez.

Eta aurretik onako adierazpen au: «*Un voluntario carlista de Oyarzun de la última guerra civil compuso unos versos en que describía una casa de Villafría (Alava) donde se hospedó una noche, y dice que los asientos de la cocina eran tres o cuatro piedras de a quintal*».

Baiña, dakigunez, Ezkerra etzan oiartzuarra eta karlista, irundarra eta liberala baizik; leenengo gerrateko kontua degu au, eta ez bigarrenkoa; eta etzan Villafrían ibilli, Ramales, Villaverde eta Balmaseda aldean baizik.

Jose Ariztimuño *Aitzol* zanaren bilduman sail ontako amabi bertso agertu dira, eskuz idatzita: 1, 2, 3, 4, 7, 8, 6, 9, 11, 5, 12 eta 13'garrena, orden ortan; 10'garrena falta.

Poesías populares 1936, «*Aitita Malutakoren abestiak*» izeneko sortan daude. Jose Maria Arriaga Zuazok irurogei ta amabot urte zituan Markinako Madariaga'tar Josebari jaso omen zizkion.

Aldaketak: 1/1: Nere lagun maiteak; 1/6: ez naiz txit barren sartu; 1/7: falta; 1/9: an bizi baño oba; 2/1: Ramales partetik; 3/6-7: falta; 5/1: Eskatzen bagenduen; 8/3: arek lenotik jakin; 9/4: liñorik gerrian; 11/1: Nolako emaztea; 11/6: salaren zulutik; 13/3: karajo ta koño; 13/9: apostu ez dakitela.

Orretzaz gaiñera, bertsoen ondotik urte bat ageri da: 1839. Emalearen edo biltzaillearen iritziz bertso aukeratuak ziran urtea izango da.

Jose Ariztimulo *Aitzol* zanaren bilduman, nork bialdua ez dakigun kuaderno beltz batean, bost bertso agertu dira: 2, 13, 12, 8 eta 9'garrena, orden ortan.

Aldaketak: 2/3: ango jende noblian; 2/5: izanduk gera; 2/6: eskutikan artu eta; 2/7: alojitzera; 2/10: dituen aldera; 8/1: Nere oieko lagun; 8/2: gaitza ikusiya; 8/3: len ere bazekiyen; 8/6: biatza gañera eman; 8/8: falta; 9/1: Egoten bazirade; 9/3: ez dezu ikusiko; 9/4: kilua gerriyan; 9/5: zere biziyan; 9/6: nai senar iduki; 9/7: larrugorrian; 9/9: orra zer emakume; 12/1: Ango sukak baztarrak; 12/3: laratzaritan ez ta; 12/4: falta aspua; 13/3: karajo eta koño; 13/4: solas guzia; 13/5-6-7-9-10: falta.

Gerra denboran Bilbon agertu zan *Eguna* euskal egunkarian, 1937'ko apirilaren 18'an, sail ontako amabi bertso agertu ziran: 1, 2, 3, 4, 7, 8, 6, 9, 11, 5, 12 eta 13'garrena, orden ortan; 10'garrena falta.

Aldaketak: 1/1: Neure lagun maitiak; 1/6-7: ez naiz txit barnean sartu; 3/3: Añez'en artu dituan; 3/5: bat ona ez ta; 3/6: alojamentua bai aiek; 3/7: falta; 4/2: oiaren mantia; 4/6: maindira usaindun bat; 4/9: arekin beteko nian; 4/10: junta-ko eltzia; 5/1: Eskatzen bagenduan; 6/1: Bizkaiko arraia; 7/9: aldamenetik barrez; 9/3: bat ez dezute ikusiko; 9/4: liñorik gerrian; 11/1: Nolako emaztea; 11/3: berez alper nagia; 11/6: saliazen zulotik; 11/7: bere biarra; 12/3: latzik agiri ez; 13/3: karatxo ta k...; 13/6: gurasuak umeta.

Eta ondotik onako adierazpen au:

«Oarra.– Bertso oneik lenagoko gerrate ostean, gerran ibiltako Ezkerra Oiartzundar bertsolari ospetsuak egiñak dira ta Mandiola'tar Joseba, gudate orretan ibillitakoak esanak; bertso oneik esan dauskuzan gizon orrek larogeta-bat urte daukaz, baiña ederto abesten dauz oraintxe be».

-
- (1) Bertso-paperak: *ezda*.
  - (2) Bertso-paperak: *maitea*.
  - (3) Bertso-paperak: *onek*.
  - (4) Lerro au onela dauka bertso-paperak. Bearbada *carajo eta coño* bearko luke.
  - (5) *Real Academia Española: Diccionario de la lengua española, 1984.*

«BILBAON EGIN DUTE...»

- 1/ Bilbaon egin dute
lastozko zubiya,
andik igarotzeko
Don Gaspar ordiya.
¡Viva la religión!
¡Alerta, centinela,
Carlos V Borbón!

- 2/ Don Pedro Jose Iturriagak
osasuna badu,
Esparteron bigoteak
dantzatuko ditu.
¡Viva la religión!...

Bertso pare au, *Barón de Montevilla* zanaren bilduman arkitu degu.

Don Gaspar ori, Don Gaspar Jauregi jenerala, *Artzaia* alegia, izango da. Beraren argibideak emanak ditugu. Espartero, dakigunez, liberalen jeneralik audienetako bat izan zan. Don Pedro Jose Iturriaga, berriz, ez dakigu nor izan zan.

BERTSO BERRIYAK EGI GARBIYAK

MUÑAGORRIREN KANTAK

I

- 1/ Muñagorrik diona
bere proklamian:
gerrak ondatzen gaitu
bostgarren urtian;
igaz jarri zan Karlos
Madrilko bidian,
bultza zuten atzera,
gerra bere oñian.
- 2/ Agintari onenak
preso daduzkate,
euskalduna izatia
du bakoitzak kalte;
Tejeiro ta Maroto
guzien alkate,
zer gizon oietatik
espera gentzake?
- 3/ Karlos agertu ezker
probintzi aubetan,
beti bizi gerade
neke ta penetan;
maiz kendu guk duguna,
beñere ezer eman,
bost negar egiteko
nunbait jaio giñan.

- 4/ Semiak soldadu ta
preso gurasuak,
eziñ pagaturikan
kontribuziua;
trintxera lanetara
gañera auzuak,
dolorezkoak dira
gaur gure pausuak.
- 5/ Kordoiz inguraturik
kostatik Ebrora,
trabaz josirik gaude
bera eta gora;
atzenikan frantzesak
itxi du frontera,
gerrak ez dakar onik
iñundik iñora.
- 6/ Atiak itxi eta
ogia garesti,
artua ere ai da
igotzen poliki;
diruba ezkututzen da
egunero emendi,
nola bizi geraren
arritutzen naiz ni.
- 7/ Bost urte badijuaz
ta nekian beti,
ia bear ditugu
begiak idiki;
karlistak Ebroz gora
motel eta gutxi,
aien esperantzetan
ez gaitezen bizi.

Arlaban'go burruka-aldia, 1836-I-16 eta 17.

- 8/ Ainbeste odol ixurtze
ez da doloria?
Il da probintzi auetan
gaztien loria;
Patria defenditzea
litzake onoria,
anaia anaien kontra
txit gauza tristia.
- 9/ Orain sei eun urte
gutxi gora bera,
Gaztelako reinura
unituak gera;
Gaztelan zein buru dan
ura guk artzera,
fueoak gordezkeru,
egin zan papera.
- 10/ Disputarikan bada
zeinzentzat korua,
erabaki bear da
Gaztelan pleitua;
errege edo erregeña
gure deretxua,
beti gorde digula
garbiro fuerua.
- 11/ Zertan sartu gerrara
juez inorentzat?
Madrilen da tronuba
gaztelaubentzat;
an koronatzen dena
guztion burutzat,
fueoa gordezkeru
ona da guretzat.

12/ Adiskide maiteak,
ona klaro gauza:
bakarrikan fueroak
dira gure kausa;
aiek defenditzeko
deretxua dauka
probintziko semiak,
ori eziñ uka.

13/ Relijio santuan
guk elkar arturik,
ez du gure artean
izango kalterik;
len bezela egiñikan
gure funtzioak,
elizetan sermoiak
ta prozesioak.

14/ Zori onez berentzat,
gure aurrekoak
beti gorde zituzten
leialki fueroak;
urtero mudaturikan
diputazioak,
Juntan ematen ziran
orduban kontuak.

15/ Etzan lapur famarik
diputazioan,
ez da beste soñurik
oraingo denboran;
deitu gabe Juntarik,
illunpe moduban,
artu eman garbirik
ez oi da munduban.

- 16/ Juntak eta apaizak
elkar artu ezkeru,
noren beldur gera gu
ez orain ta ez gero?
Gerrak idiki ditu
guztion begiak
unitzeko, ez bagaude
burutik jausiak.
- 17/ Legea autsi ezkeru
bizi gera penaz,
legea osa dezagun
laster eta benaz;
pakea etorriko da
ondoren txit erraz,
Muñagorrik diona,
kontentuz ta pozaz.
- 18/ Muñagorri, zu zera, zu,
zori onekua,
bandera altxatu dezu
gure bakekua.
Potentzi ongilleak
emanik besua,
laister egingo degu
bake ditzosua.
- 19/ Probintziano gazte
onorez betiak,
bandera bakekora
guazen guziak;
soldadu, ofiziale,
orobat jefiak,
danak izango ditu
gradu ta agintiak.

20/ Potentzi indartsubak
eman dute itza,
egiteko bakiak
prestuak dabilta;
probintziak bakean
daduka bizitza,
nork ez du bere amaren
sendatu nai gaitza?

Muñagorriren kantak ditugu onako auek. Jose Antonio Muñagorri, Berastegin jaioa, Tolosako eskribaua zan karlisten leenengo gerratearen denboran. Gerraz asperturik, agiri bat zabaldu zuan –leenengo bertsoak *proklama* esaten dio–, euskaldunen bandera pakea eta fueroak izan bear zutela, eta besterik ezer ere ez.

Muñagorri jaun onen bizitza Antonio Maria Labayen jaunak idatzia du, *Muñagorri, eskribaua, pakegille ta fuerozale* izenburuarekin (Donostia, 1976).

Liburu onek Muñagorriren agiri ori ere badakar, 382 orrialdean. Onela dio:

«*Navarros y guipuzcoanos:*

Hace cinco años que la desolación y la muerte pesa sobre nuestra patria. La sangre vertida en nuestros campos es la sangre de nuestros hermanos, de esos valientes que, seducidos y engañados por intrigantes, combaten por un príncipe cuyos derechos a la corona de España son muy dudosos. ¿Qué pedís? ¿Por qué combatís? ¿Por quién? ¡PAZ Y FUEROS! Tal debe de ser nuestro objeto. ¡Si ambiciosos desean el trono, allá se las hayan!

La Navarra, las provincias vascongadas, unidas por tantos vínculos de amistad, de sangre, de costumbres, de libertades, son desde ahora independientes. Desde hoy no somos ya los esclavos de esos miserables acostumbrados a mandar como señores y a enriquecerse a expensas de los pobres.

¡A las armas! ¡Viva la independencia! ¡Paz! ¡Libertad! ¡Obediencia a las nuevas autoridades! Berástegui, 1838. El comandante general jefe de la independencia. MUÑAGORRI».

Eskutitz bat ere bialdu zion Don Karlosi:

«*SEÑOR:*

La felicidad de mi país, la felicidad de España, me han prescrito un deber sagrado. Ambas me impelen a buscar los medios de poner término a la guerra civil, a esta plaga que todo lo destruye sin objeto ninguno y sin escuchar la voz de la clemencia. Treinta mil familias han desaparecido de nuestro suelo, otras cien mil se hallan reducidas a la más horrorosa miseria.

Esta desolación, estas desgracias nos han venido por vos. Estos desastres desgarran el corazón de todo buen español. Yo me siento llamado a llenar la importante misión de sustraer a mi país a los horrores de la guerra. ¿Lograré llevar a cabo este noble proyecto? La muerte será la única que pueda oponérseme a ello; pero yo la arrostraré.

V. A. R. conocerá fácilmente que le es preciso salir de estas provincias. Vos y vuestros consejeros las habéis convertido en un desierto; habéis sembrado en ellas el luto y hacinado a montones los cadáveres. Abandonadlas, pues, cuanto antes. Si en ellas tenéis amigos que os sigan, enhorabuena. Si tenéis derechos a la corona de España, nosotros no nos opondremos a ello; pero sabed que ésta no es una guerra de personas y que nosotros, navarros y vizcaínos, no hemos reconocido jamás otros reyes que nuestros fueros y nuestros privilegios.

¿Vos queréis reinar? Marchad, pues, a las provincias que os puedan reconocer por rey; pelead con auxilio de los hombres que os creen con derecho al trono. Que decida la espada entre vos e Isabel, entre vos y todos los demás pretendientes; pero no contéis más, en adelante, con los esfuerzos de las provincias exentas.

Demasiada sangre se ha derramado para alimentar las plantas parásitas que os rodean. Renunciad a la esperanza de sofocar el grito de independencia que ha proferido mi boca; mi voz es la de todos mis compatriotas; mi voluntad es la suya.

Nuestros valles y nuestros montes repetirán nuestros juramentos.

Abandonad el suelo de Navarra; marchad, señor; nosotros queremos paz; queremos disfrutar de un día de descanso. Llevad a otra parte vuestras máximas de destrucción, pero no olvidéis que la justicia divina castiga a los príncipes como a los hombres más ínfimos de la sociedad.

Dios guarde a V. A. R. muchos años.

Cuartel general del ejército independiente. En Verástegui, 19 de abril de 1838. Firmado: J. A. de Muñagorri. A S. A, el infante D. Carlos».

Agiri eta eskutitz auetan esanak bertsoetan jarri arazi zituan, beraz, eta Euskal Errian zabaldu.

Muñagorriren egiñalak alperrikakoak izan ziran. Berak ere azken txarra izan zuan: Elorrio *txapelgorriak* il zuan, gerra bukatu ta gero, 1841'eko urriaren 14'an, Erasungo Zumarrista izeneko lekuan.

Bertso auek Francisque Michel jaunak argitaratu zituan, bere *Le Pays Basque* liburuan (Paris, 1857). Bertso-paperen batetik izango zituan berak. Gaizki kopiatuak zeudelakoan, zuzenketa batzuk egin ditugu. Michel orrek onela zituan: 3/2: auietan; 6/1: ichil; 7/7: a! aien esperantzetan; 8/3: autan; 8/5: defenditzean; 9/3: Gazteluco; 9/8: paperan; 13/5: cen; 16/3: gare; 17/3: deciagun; 17/4: beraz; 17/6: ondorren; 17/8: eta; 20/5: provinciaco.

Michel'en liburua 1962'an argitaratu zan berriro, Donostian, Aingeru Irigaray zanaren ardurapean, frantzesetik gaztelerara itzulita; eta bertso auek ere an agertu ziran.

Enciclopedia Auñamendi izenekoak ere (Vol. I, Literatura, Donostia, 1968) argitara eman zituan bertso auek, Michel'en liburutik artuta.

Antonio Maria Labayenek ere argitaratu zituan, bere *Muñagorri, eskribaua, pakegille ta fuerozale* liburuan (Donostia, 1976), 69 orrialdean. Baiña 385 orrialdean gerra denborako bertso-paperaren *facsimil* bat agertzen du, lenengo sei bertsoekin, eta itz guztiak ez daude berdin. Sei bertso oiek guk *facsimil* orri kopiatu dizkiogu. Baiña Labayenek aldaketa auek ditu: 1/2: proklamean; 1/4: boskarren; 1/5: jarririk; 2/3: izatea; 2/5: Tejero; 3/2: auetan; 3/6: beñere ez ezer eman; 4/1: Semeak; 4/2: gurasoak; 4/3: ezin; 4/6: auzoak; 4/8: pausoak; 5/3: trabaz gaude josirik; 6/3: ari da; 6/5: dirua; 6/6: emendik; 6/7: geraden. Dudarik gabe, aldaketa oietako batzuk fonetismoak kentzearren sartuak dira.

Gaizki idatziak zeudelakoan, zuzenketa batzuk egin ditugu sei bertso oie-

tan. Onela daude bertso-paperean: 1/3: Guerra ondatzen gaitu; 1/5: jarrisan; 2/4: bacoitzat; 5/7: Guerra ez dacar onik.

Facsimil orrek sei bertso baizik agertzen ez baiditu, ortik aurrerakoak ezin berari kopiatu, eta Michelen liburutik artu ditugu.

«PAKEA TA FUEROAK...»

MUÑAGORRIREN KANTAK

II

- 1/ Pakea ta fueroak
da gure bandera,
gure anai maiteak,
atozte onera;
nafarrak, alabesak,
giputz, bizkaitarrak,
atozte guregana,
gazte eta zarrak.

- 2/ Gerran asi giñiren
ez ala ustean,
furoen orde z gaude
lepotik katean;
etxean gosea ta
kanpuan paluak,
ona Karlosek eman
dizkigun fueroak.

- 3/ Fueroak nai baditu
Karlosek bakarrik,
zergatik ez da egin
oraindik Juntarik?
Zergatikan Karlosek
ta onen lagunak
etsaitzat daukazite
Junta nai dutenak?

- 4/ Ikusia daukagu,
ez gera eroak,
zertarako jaun oiek
dituzten fueroak;
itzez fueroak eta
egia makillaz,
baña gu ez gabiltza
fuero oien billa.
- 5/ Euskaldun agintari
guztien pagua,
ikusten dan bezela,
oi da gaztelua;
gerra egin ondoren
gure umeakin,
pagatu nai gaituzte
ostiko batekin.
- 6/ Beltzak eta zuriak
dira erausiak,
elkar artu dezagun
euskaldun guztiak;
egiten degularik
bizitza berria,
defenditu dezagun
fueroen erria.
- 7/ Pakea ta fueroen
bandera zuria,
ona emen, anaiak,
beagun guztia;
Karlosekin or daude
gerra ta katea,
emen libertadea,
poza ta pakea.

- 8/ Altxatzen bagerade
guztiok batean,
pakea egiña da
biaramonean;
fueroak izan eta
gerra nai dutenak,
ez dira gure anai
eta euskaldunak.
- 9/ Laureun milla euskaldun
guztiok bagera,
milla baten beldurrez
gu egongo gera?
Ez dira milla ere,
ez, gaur euskaldunak
beren probetxurako
gerra nai dutenak.
- 10/ Lots andia liteke,
guk nairik pakea,
laureun millak millaren
beldur izatea,
kentzen dizkigutela
senarrak, semeak,
oiekin ipintzeko
oñetan kateak.
- 11/ Gerra egin diegu
eun milla gizoni,
ez diogu egingo
jende kaskar oni?
Oiek nai dute gerra,
guk berriz pakea,
dudarikan gabe da
pleittoa gurea.

- 12/ Gerran asi bagiñan
ez ala ustean,
gerok buka dezagun
elkarren artean;
ez degu irteteko
gure gaitzetatik
pakearen bandera
billatzea baizik.
- 13/ Juntak izan dirade
gure gurasoak,
oiekin giñan gu len
zorionekuak;
oiek defendituko
dituzte fueroak,
sendatzeko gerraren
ondoren gaiztoak.
- 14/ Mundua arritu degu
gerra egitean,
arritu bear degu
orobat pakean;
gai gera, konpondurik
elkarren artean,
bizitza ateratzeko
arkaitzen gañean.
- 15/ Gerran azkarrak eta
pakean umillak,
beti izandu gera
euskaldun mutillak.
Eziñ egin dutena
eun milla gizonek,
egin oi du gurekin
alkatetxo batek.

16/ Bear ditugu Juntak
eta alkateak,
lenengo lege zarrak,
uso, kostunbreak;
gure eskuan dago
oiek izatea,
ez da baizik guztiok
oju egitea.

17/ Biba, biba pakea
ta biba fueroak!
Biba Muñagorri ta
au bezelakoak!
Guazen, billa dezagun
bandera zuria,
an arkituko degu
beagun guztia.

Muñagorriren bigarren kanta auek istoria aldetik argituak ditugu. Naikoa da aurreko saillaren ondotik jarritakoa irakurtzea.

Bertso auek Madrilletik eta fotokopiaz bialdu zizkigun Jose R. de Urquijok, argibide onekin:

«*Los versos de Muñagorri los encontré en un informe de la policía carlista, que señalaba el reparto de tales versos*».

Antonio Maria Labayenek ere argitaratu zituan, bere *Muñagorri, su exposición a Don Carlos, su Proclama y sus famosas coplas de propaganda*: «Bertso

Berriak» idazlanean. Lan au, *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País* aldizkarian agertu zan, 1975 urtean.

Berak bertso auek nundik dituan adierazteko, onela dio Labayen jaunak:

«Hoy tenemos la satisfacción de poder ofrecer a los lectores 17 nuevas estrofas de aquellas coplas que han aparecido en la biblioteca de los herederos del conde Villafuertes y nos han sido facilitadas gracias a la atención de nuestro querido amigo e historiador D. Federico de Zavala a quien expresamos nuestra gratitud. Por no haber sido publicadas hasta la fecha en libro alguno las transcribimos copiadas de la hoja de «Bertso Berriak» en que están impresas y que descubren la factura tipográfica de la Casa Baroja de aquella época».

Bertsoak eskeñi ondoren, berriz, onela dio:

«Estas estrofas, de no muy depurada poesía, son obra de algún vate popular del «Beterri» guipuzcoano que recibió la inspiración de Muñagorri y son, a la manera de las coplas de Mingo Revulgo, una crónica del estado de opinión que reinaba en el País. Muestra del estro poético popular vasco.

Cabe que en su composición colaborasen Iztueta y D. A. Pascual Iturriaga, autoridades en la incipiente literatura euskérica del momento.

Sabemos que Iturriaga fue gran amigo de Muñagorri y que estaba identificado con su plan...».

Bere Muñagorri, eskribaua, pakegille ta fuerozale liburuan ere agertu zituan Labayenek bertso auek. Gu ez gera Labayen jaunaren iritzikoak. Bertso auek ez dira erri-bertsolari baten lana, gizon eskolatu batena baizik.

GIPUZKOARRAK

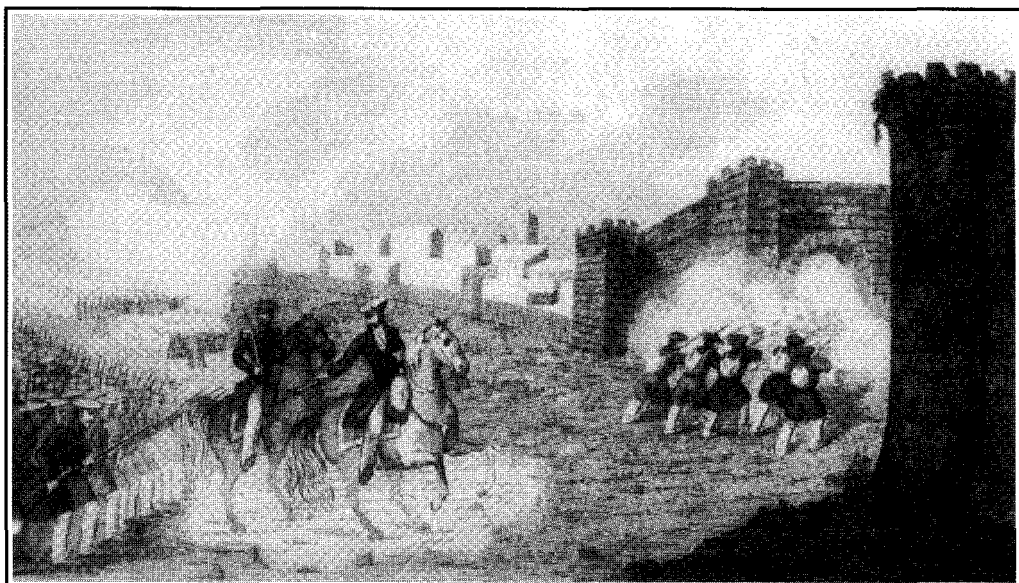
MUÑAGORRIREN KANTAK

III

- 1/ Oraintxe sei eun urte,
gutxi gora bera,
gipuztarrak joan giñan
Gaztel aldera;
artean Nafarroak,
Gipuzkoak gañera,
egiñ izandu zuten
erreño bat bera;
orain galdeera
zoaz egitera:
zeren billatzera
gipuztarrak joan giñan
Gaztel aldera?

- 2/ Gaztelako erregek
zeukan Bitoria
tropaz inguraturik
zana guztia;
gipuztarrak, ikusiz
galdutzen auzia
nafarren erregea
eta nagusia,
zien Donostia
ta Ondarrabia
eta probintzia
Gaztelako erregeri
eman guztia.

3/ Baña onetarako
juramentu egin
zuen lenaz erregek
gipuztarrakin:
aekin bezelaxe
ondorengoakin
fueroak goardatzeko
fedea onarekin;
geroztik orrekin
egin degu alegin
Gaztelabarekin
gu ere izateko
leial eta fiñ.

4/ Fueroak esan nai du
gure errietan
ez zaigula sartuko
iñor ezertan;
aita ta seme beti
gure frontieretan
armatuko gerala
diraden gerretan;
gañerakoetan
guk gure Juntetan
okasioetan
aginduko degula
geren gauzetan.

Zumalakarregi Gasteiz'i erasotzen, 1834-III-16.

Oriamendi'ko burruka-aldia, Gipuzkoan, 1837-III-15 eta 16.

5/ Fuero onen konforme,
kontribuziorik
ez degu eman bear
gure aldetik;
ez gerran, ez pakean
ez degu kintarik,
ez paper sillaturik,
ez aduanarik;
baña orregatik
ez da erregerik
guk utzi degunik
eman gabe, danean
estutasunik.

6/ Baña gure ematea
borondatezkoa
izan oi da, danean
okasioa;
eta deitzen diogu
guk donatiboa,
zergatik onek ez du
autsitzen fueroa;
da erregaloa
beti onelakoa
erakustekoa
errege serbitzeko
degun gogoa.

7/ Euskaldunak euskaldun
geran denboratik,
ez degu izan beste
bizi-modurik;
erregiñak eman nai
ez du izan itzik
ez zaigula inñolaz
kenduko fuerorik;
guk gure aldetik
ez degu inñondik
obligaziorik
aren obediente
gelditzekorik.

8/ Nola kontratuari
baitzian faltatu,
geren buruen jabe
gera gelditu;
gero nai izan degu
Don Karlos billatu,
eta oni diogu
juramentu artu:
fuegoak guardatu
eta anparatu,
ongi gobernatu
bear duela eta
zentzuz portatu.

9/ Baña gaurdaño eman
dizkigun fueroak
dira miseria ta
makillazoak;
gure itzak ez dira,
ez, onelakoak,
eta Karlosen kontra
jo gaitu gogoak;
gaur gure asmoak
dira alakoak
non gelditzekoak
libre, baldin nai badu
gure Jainkoak.

10/ Karlosek jo arazo
digu guri lurra,
sinista arazoaz
beti gezurra;
baña gezurrak oi du
zaña txit laburra,
eta ifiñi digu
azkenik bildurra
isteko zintzurra,
artuaz egurra,
eta lepezurra
austeko, joaz ala
nola zakurra.

11/ Egin bear deguna
da gaur euskaldunak
guziok juntatzea
gogo degunak;
ta Muñagorrigana
bildu al degunak,
an topatuko dira
beste aren lagunak;
dira ezagunak,
maite ditugunak,
lenengo egunak
emango dizkiguten
nagusi jaunak.

12/ Gizon prestu guziok
elkar ondo arturik,
ez degu iñoren zer
izan beldurrik;
geren batzarre eta
Juntetan bildurik,
ez da ezer egingo
fuero gabetanik;
geren jabe egiñik,
ez da erregiñik,
ez ere erregerik,
gu gabe ezer egin
dezakeenik.

- 13/ Baña ez dezaguke
iñoiz ezer egin,
ez bagera unitzen
gu elkarrekin;
beltzak eta zuriak
Muñagorrirekin
geldituko gerade
bandera batekin;
gero naiz onekin
edo naiz arekin,
nai degunarekin,
geldituko gerade
gu fueroakin.
- 14/ Ez da sekulan izan,
ez, okasiorik,
orain datorkiguna
bezelakorik;
ez bagerade jausi
guztiok burutik,
aprobetxatu bear
degu guk bertatik;
ez det ikusten nik
erremediorik
au ez bada baizik,
libratzeko erriak
galtze penatik.

15/ Geldituko gerade
euskaldun erriak
soldadurikan gabe
diran guztiak;
gu berriz gure jabe
eta nagusiak,
utzirikan alde bat
ditugun auziak;
euskaldun guztiak,
morroi-nagusiak,
beltz eta zuriak,
batuko gaitu bizi
modu berriak.

16/ Nai ditzagula Jaunak
egun au ekarri,
barkatzen diogula
ziñez elkarri;
ikusi genezake
egun au guk sarri,
laztan gogoz emanaz
batak besteari;
ez fia iñori
fuero-kontu ori;
gure buruari,
ikusiak ikusi,
fia gauz ori.

Muñagorriren aldeko kantak ditugu auek ere, eta istoriaren aldetik argitu bearrik ez dute, esateko guziak len esan ditugu eta.

Bertso auek, Gregorio Mujika zanak argitaratu zituan bere *Ernani'ar ospetsuak* liburuan, Iturriaga'ren esku-idatzietatik artuta, idatzi oiek berak nun arkitu zituan esaten ez badu ere.

Bertso-paperetan inprentatu eta zabaltzeko asmoarekin moldatuko zituan Iturriaga'k bertso auk. Baiña ala egin ote zuan ez dakigu, bertso-paper oietakorik bakar bat ere ez degu iñon arkitu eta.

Bertso auk Iturriaga'renak badira, arenak izango dira, dudarik gabe, onen aurreko bi saillak ere. Aita beraren umeak dirala ematen du, gure iritzirako beintzat.

Auspoa'ren 71-72 zenbakian argitaratu genituan guk bertso auk; Iturriaga'ren bertso-lan guzien bildumarekin prestatu genituan liburuan, alegia.

TXAPELTXURI EUSKALDUN ERNEGATU BATEN AI, AI, AI KANTAK

- 1/ Amabi bertso berri
ona, euskaldunak;
aditu nere miñak,
gaitz eritasunak;
ai, ai, ai ikasi
nola naizen bizi.

- 2/ Karlos jaunaren alde
artu nuben arma,
negarretan utzirik
aita eta ama;
ai, ai, ai gaixoak
nere gurasoak.

- 3/ Laster berritu ziran
etxeko malkoak,
aditu utsarekin
jende fedekoak;
ai, ai, ai zitalak
eta giza txarrak.

- 4/ Fedea da beltzaren
odol egarria.
ondamen, suba, garra
ta lapurreria;
ai, ai, ai likitzak,
leoi katamotzak.

- 5/ Esku batean dute
Kristo gurutzean,
odola dariola
ezpata bestean;
ai, ai, ai biyetan
beti odoletan.
- 6/ Txuri ta beltzik bage
leneko legean
guztiok bizi giñan
gloriyan pakean;
ai, ai ai ez ala
gaurko egunean.
- 7/ Ez dakit zertarako
gabiltzan onela:
españolak itxurtzen
elkarren odola;
ai, ai, ai zer pena
eta itxumena.
- 8/ Zer egiteko degu
Karlosen gauzetan,
soldadu ibiltzeko
bere banderetan?
Ai, ai, ai neketan
gau ta egunetan.
- 9/ Aberatsaren kontra
pobrearen gerra
denbora guztietan
izan da okerra;
ai, ai, ai zer txarra
dan damu negarra.

10/ Erregek diru gutxi,
jendea ez asko,
guztia eskas dauka
gerra egiteko;
ai, ai, ai gazteak,
egin dik gureak.

11/ Karlosek egin arren
bere alegiña,
eziñ garai lezake
iñoiz erregiña;
ai, ai, ai txuriak
zer barrengo miña.

12/ Akabatzeroa noa,
agindu det eta,
orain amabirekin
gaurko bertsoketa;
ai, ai, ai barkatu
nere jarduketa.

Bertso auek bi tokitan azaldu zaizkigu: Bonaparte printzipearen bilduman eta Gregorio Mujikarenean. Moldiztegi izenik gabeko kanta-paper bat da.

Egillea Donostikoa Jose Bizente Etxagaray degu, Jose Manterolak esaten duanez. Jaun onen itzak aurreko sail baten ondotik arkituko ditu irakurleak. An adierazten danez, sail au 1838 urtekoa da.

Bertso auek len ere argitaratuak ditu *Auspoa* Liburutegiak, bere 35-36 zenbakian, Etxagaray orren liburuan, 166 orrialdean.

Txapeltxuriak karlistak ziran. Eta, *ernegatua* baldin bada, lengo bere pentsamoduari uko egin diona bear du.

Ai, ai, ai kantak idazteak, gure iritzirako beintzat, *Ai, ai, ai, mutillak* kantaren doiñuaz kantatu bear dirala esan naiko du. Soiñu ori asko erabili zan karlisten gerrateen denboran. Baita gero ere.

NAGUSIYA ETA MORROIA

*Zazpi urteko gerraren iya bukaeran,
nagusi eta maizter karlistak,
Oiartzunguak, ondo aspertubak gerraz,
Burdeos en alkarri esandako itz neurtubak.*

The musical score is written on six staves in a single system. Each staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a time signature of 2/4. The melody is simple and rhythmic, with lyrics printed below each staff. The lyrics are in Basque and describe the end of the seven-year war and the return of the Carlists to Oiartzungu.

Fran- tzi-ko, zer da- ka- rrek ik gu- re e- rri- tik? As-
pal- di- an ez di- at an- go be- rri- rik. Zer- bait ja- kin nai
ni- kek al- der- di ar- ta- tik, a- se- rri- a ni- a- gok ez
dek mi- la- gro- rik; ez di- at e- gu- nik ez e- ta a-
rra- tsik, si- nis- ta na- zak ik pen- tsa- men- tuz e- txe- ra juan ga-
be- ta- nik, pen- tsa- men- tuz e- txe- ra juan ga- be- ta- nik.

Nagusiyak:

Frantzisko, zer dakarrek
ik gure erritik?
Aspaldian ez diat
ango berririk.
Zerbait jakin nai nikek
alderdi artatik;
aserria niagok,
ez dek milagrorik;
ez diat egunik,
ez eta arratsik,
sinista nazak ik,
pentsamentuz etxera
juan gabetanik.

Morroiak:

Nere nagusi jauna,
etxeko berriyak
dira ezin geiago
negargarriyak.
Ez ditu sinistuko
ango pikardiyak,
arras galdurik daude
betiko erriyak;
jende aundimendiyak,
naiz nekazariyak,
txiki eta aundiyak,
arras galdurik dauzka(1)
iya miseriyak.

Nagusiyak:

Zori gaiztoz etorri
zaigun gerratia,
oroitu bearra duk
ziñez jendia.
Au sortu zuenaren
deabruz betia,
naiz dala apaiz eta
igual frailia.
Fraskutxo neria,
duk askoz obia
turkuen legia,
ez oiek predikatzen
duten fedia.

Morroiak:

Gezurrezko itzakin,
ez ala ustian,
txalma para digute,
jaunak, gañian.
Jendiak uste zuen,
aiek aditzian,
gerra bukatzen zala
bigaramunian.
Biyen bitartian
goseak etxian,
makilka lanian,
antxen garabilzkite
bala tartian.

Nagusiyak:

Pagu ori zenduten
ondo mereziya,
jende txiak dik, Fraisku,
kulpa guziya.
Estimatu bearrian
maizterrak nagusiya,
zerontzat nai zenduten
gure baserriya.
Jende aundimendiya
ezin ikusiya
eta enbidiya;
orra zuen beltz eta
zuen zuriya.

Morroiak:

Iñola ez genduben
nai gerrara sartu,
fuerzan gaituzte, jaunak,
onetaratu.
Aiek makillaz jo eta
beok predikatu,
modu ontan gaituzte
sekulako ondatu.
Jainkuak nai badu
gaur edo biyar gu
pakian paratu,
norbaitek egun gorriya
ikusiko du.

Nagusiya:

Fuerzan egin dizute
aiek alegiña,
jakiñikan norentzat
zenduten griña.
Txakurak gaizki zaunka
zueri egiña
duk oraindikan, Fraisku,
daukazuten miña.
Baduk erregiña
zuentzako diña,
ereman eziña;
pagatu bear dezute
tema zikiña.

Doiñu eta bertso auen argitaraldirik zaarrena, guk arkitu ditugunetan, onako au da: *Echeverría y Guimón: Ecos de Vasconia*, A. Díaz y Cía Editores, Avenida de la Libertad 3, San Sebastián.

Ecos de Vasconia dalako ori, kanta bilduma eder bat da, eta onako au 28'garren kanta.

Doiñua eta bertsoak egille ez jakiñarenak dirala esaten du: *Música de XXX. Poesía de XXX*.

Etxeberría eta Gimonek, doiñua kanturako eta pianorako jartzen dute. Guk, kanturako bakarrik.

Donostiako *Euskal-Erria* aldizkarian, 66'garren tomoan, 1912 urtean, 560'garren orrialdean, sail ontako sei bertso arkitu ditugu. Irugarrena falta da. Bialtzaillearen firma ere badakar: «Argitaratziagatik, Jose Zapirain eta Irastorza».

Aldaketak: 1/1: Praiskutxo, zer dakarrek; 1/6: alderdi aitatik; 1/13: juan

gabekorik; 2/1: Nere nausi jaunari; 2/10: txiki ta aundiyak; 2/11: naiz-ta nekazariyak; 2/12: lurrak juan daukazki; 2/13: ain mixeriyak; 4/6: biyen bitartian; 4/9: makilka lanian; 4/11: beti nekepien; 5/10: txiki ta aundiya; 5/11: naiz nekazariya; 6/3: indarrian gaituzte; 6/4: jauna, ontaratu; 6/9: gaur edo biyar gu; 6/10: Jainkuak nai badu; 7/1: Indarrian dizute; 7/2: egin alegiña; 7/3: ikusirik norenzta; 7/7: da oraindikan, Praisku; 7/12: pagatu beazute.

Jose Ariztinmuño *Aitzol* zanaren bilduman ere agertu dira bertso auk, azalean *Miscelánea* dion kuaderno batean. Baiña *Ecos de Vasconia* kanta-bilduman bezelaxe, ezeren aldaketarik gabe. Andik kopiatuak izango dira, ziur aski.

Antonio Maria Labayenek ere agertu zituan bertso auk bere *Muñagorri*, *eskribaua*, *pakegille*, *fuerozale* liburuan (Donostia, 1976); baiña beste orden ontan: 1, 2, 3, 6, 7, 4 eta 5'garrena. Aldaketak: fonetismo asko kendu eta beste onako auk: 2/9: aundimandiak; 2/11: aundi ta txikiak; 2/13: ea miseriak; 3/3: dek; 3/9: Praixkutxo; 4/3: txalma jarri digute; 4/11: makilla lanean; 4/13: bala-artean; 5/3: Praixku; 5/9: aundimandia; 5/12: orra zuen beltza ta; 5/13: txuria; 6/1: Iñolaz ez genduan; 6/3: jauna; 6/4: gu ortaratu; 6/5: aiek makillaz jota; 6/12: norbaitek egun-gorri; 7/5: zakurrak; 7/7: Praixku.

---

(1) *Ecos de Vasconia*'n: dauka.

PAKEA POZKARRIAREN ATSEGIN LELOAK ZORTZIKOAN

- 1/ Ai au egun gozoa,
jakin bage nondi,
ustez ustekabea
zaiku gaur etorri!
Begiratu ezker
amodioz oni,
pozkidatu gaitezke
euskaldunak ongi.

- 2/ Gerra luze gaiztoak
nekaturik lazki,
sei urteren buruan
egon gera gaizki,
igarotzen degula
naigaberik aski;
Euskal Erriak ondo
gogoan daukazki.

- 3/ Pozkidatu diteke
España guzia,
gerrak Euskal Errian
laga du bizia;
arras beti-betiko
berari utzia,
ez dago damaturik
gure probintzia.

- 4/ Atsegiñetan dago
euskaldun jendea,
iritsi duelako
zorion betea;
lokarri gaiztoa da
gerraren katea,
guztia urraturik
egin da pakea.
- 5/ Bergarako erri on
txit maitagarria,
sekulan izango da
gogoangarria;
jaiotzatik dalako
euskaldun garbia,
emen egin da pake
gozatsu andia.
- 6/ Euskaldun prestu, leial,
beldurrik bageak
badakite gordetzen
leneko legeak;
beren guraso onak
antziña pareak,
baita maitatzen ere
euren erregeak.
- 7/ Ematen duen itza
zintzo ta leialki,
euskaldun onraduak
gordetzen badaki;
ez da zer dudarikan
onetan iduki,
ala ekusi baita
orain eta beti.

Baldomero Fernández de Espartero jenerala, (1793-1879)

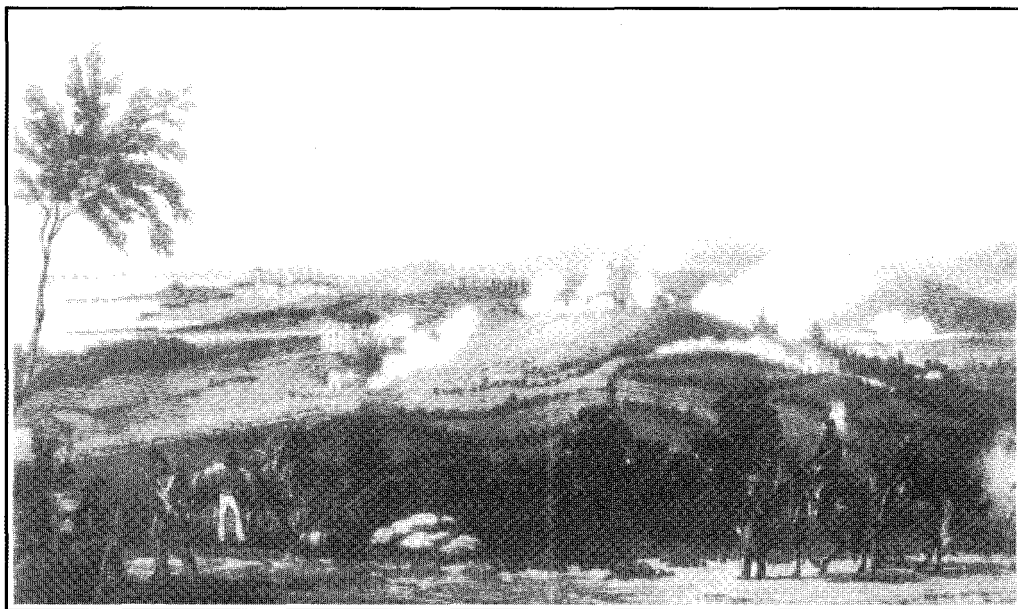
- 8/ Mundu osoak dauka
iskribuz jarria,
euskaldunen odola
dala txit garbia;
lan-bide guztietan
prestu ta argia,
guretzako arras da
au ditxa andia.
- 9/ Jostaldia gaitezen
Bergaran festetan,
onelakorik ez da
egingo bestetan;
euli gisara gerra
ito da esnetan,
ez du inork zer jarri
geiago kezketan.
- 10/ Bizi bedi pakea,
gozo, atsegiña,
Bergarako errian
irmoki egiña;
izan ta izango da
euskaldunen griña,
gogoz maitatutzeko
beren erregiña.

Bertso auk bi tokitan agertu dira: bata, Azkue zanaren paperetan, Jose Antonio Arana adiskideak billatu eta fotokopiaz bialduta. Moldiztegi izenik gabeko paper bat da.

Bestea, *Barón de Montevilla* zanaren bilduman, eskuz idatzita. Berak nundik zituan, bertsoen aurretik adierazten du:

«*Proporcionados por mi pariente y condiscipulo Joaquín Yrizar, de Vergara, que los copió de un impreso existente en su archivo*».

Alkarren artean aldaketarik ez dute bi iturri auk.

Inglesak Iruni erasotzen, 1837-V-16.

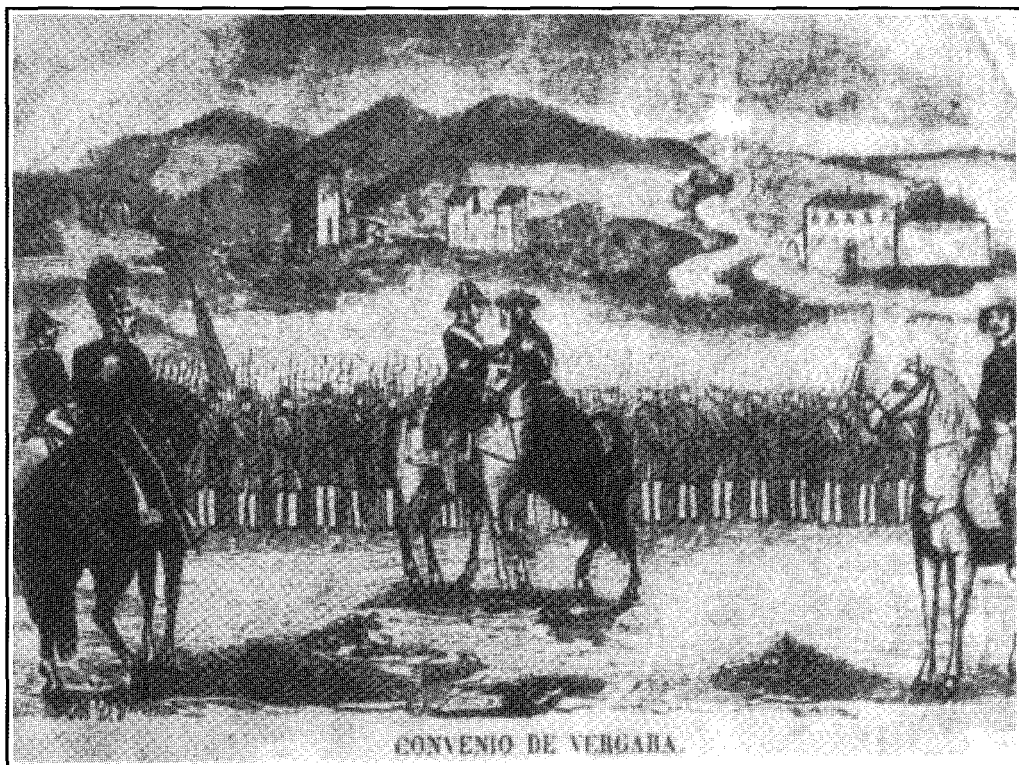
Egillea nor dan ez dute bertsoak esaten, eta ori somatzeko biderik ere ez degu ikusten. Auxe bakarrik esan genezake: liberaletakoa dala eta gizon eskolaturen bat, bearbada.

Bertsoen gaia, «Bergarako Besarkada» deritzana da. Espartero eta Maroto jeneralak alkar artu eta prestatu zutena. Antxe bukatu zan Euskal Errian lenengo karlista gerratea, 1839'ko abuztuaren 31'ean. Baiña beste urtebete jarraitu zuan Kataluña, Valentzia eta Aragoi aldean.

A LA PAZ EUSKALDUNAK

- 1/ *Vascongados, albricias,
erritar maiteak,
al encantador eco:
pakeak, pakeak.
Con cantos armoniosos
gaur, adiskideak,
anunciamos gozosos
berri on gureak.*

- 2/ *El día treinta y uno
aboztu illean,
Espartero y Maroto,
anai on legean,
se abrazan con ternura
Bergaran kalean,
dejándonos unidos
betiko pakean.*

- 3/ *Estos dos generales
elkarganaturik,
de la vertida sangre
daude damaturik;
la España, la Europa,
gutziz arriturik,
admiran el prodigio
ezin sinisturik.*

- 4/ *Obra maravillosa*
Bergaran egiña,
el tratado más sabio,
oberik eziña;
desenlace felice
esan ez adiña,
alabanza ninguna
ez da zure diña.
- 5/ *A la voz prodigiosa:*
«Etxera, mutillak!»,
añaden: «No más guerra;
sobra dira illak».
Abandonan a Carlos
millak eta millak,
y contentos entregan
Bergaran fusillak.
- 6/ *Después de mortal lucha,*
seigarren urtean,
el iris de paz nace
euskaldun lurrean;
nos deja placenteros
pozez ta pakean,
hermanados alegres
zori on gurean.
- 7/ *Sin más enemistades*
gera euskaldunak
una misma familia,
guztiok lagunak;
con sinceras promesas
adiskide onak,
olvidando por siempre
gaitz etsaitasunak.

Bergara'ko besarkada, 1839-VIII-31.

- 8/ *El absoluto Carlos,*
beingoan lur joa,
perseguido de cerca
igesi dijoa;
por veredas y breñas
galdu, nekosoia,
entra por fin en Francia
ez guztiz jasoia.
- 9/ *Ahora quedan solas*
iru probintzia:
Aragón, Cataluña
eta Valencia,
en las que reconocen
dala geiegia
durante seis años
odol isuria.
- 10/ *A ellas se dirige*
jeneral gurea,
Duque de la Victoria,
parerik gabea,
invencible, activo,
garaitzen nekea,
con aguerridas huestes,
eman naiz pakea.
- 11/ *Todos anhelan, piden*
lasterka pakea,
españoles, se acerca
zori on gurea,
el venturoso día
doaiez betea,
el felice momento
ona baña obea.

12/ *La constitución viva*
Españiako,
viva Isabel segunda
biotz gurekoa,
con María Cristina
Ama egiazkoa,
y la paz para todos
zori onekoa.

Bergarako besarkada ondoko bertsoak ditugu auek ere. Len esan bezela, 1839'ko abuztuaren 31'ekoa degu tratu ori, Espartero eta Maroto jeneralak gauzak aurretik bideratuta.

Bertsoak, Azpeitiko Jose Maria Garmendiaren eskutik jaso genituan, fotokopia batez. *San Sebastian, imprenta de Baroja*'n argitara emandako kanta-paper bat da.

Egillea nor dan ez du paperak esaten. Baiña Donostiko Jose Manterolak bere *Cancionero Vasco*'n diona, berriro onera aldatuko degu:

«*Echagaray, que profesaba ideas liberales, ha dejado entre sus canciones políticas sus Chapel-churi euscaldun baten Ay, ay, ay, cantac, (escritas en 1838); su Carlos Bostagarren erregue deitzendanari Euscaldunak zortzicoa (1838), y una composición en vascuence y castellano A la paz, escrita en 1839, todas las cuales fueron impresas sin nombre de autor*».

Bera degu, beraz, bertso auen egillea. Donostiko Jose Bizente Etxagaray ori oso bertso-jartzaille ugaria izan zan. Beraren bertsoak *Auspoa* Liburutegia-ren 35-36 zenbakian agertu genituan, 1964 urtean. Onako au ez, ordea, artean eskuratu gabe genduan eta.

Bergarako besarkada orren bidez Euskal-Errian pakea eginda, Aragoi, Kataluña eta Balentzia aldera eramán zituzten liberalak beren soldadu-taldeak, *Duque de la Victoria* izendatua zan Espartero jenerala buru zutela. Gorabeera oien aitamenak amargarren eta amaikagarren bertsoak egiten dituzte.

BERTSO BERRIAK UNIOAREN GAÑEAN

- 1/ Neguba juan eta
uda berritzera,
kanta berri batzuek
noa jarritzera,
eman al banezake
zerbait aditzera;
prokuratzen degula
elkar serbitzera,
errezelarik gabe
guazen unitzera.

- 2/ Errezeloz betiak
orain Españian
uste det badirala
juan dan aspaldian,
duenderen bat dalako
agertu nayian;
ez beldurrikan izan
gauz orren gañian,
jardun kuido gabe
zein bere lanian.

3/ Beti kontrario du
gezurrak egiya,
ez da egun goizian
disputan jarriya;
askotan gelditu da
korde gabe illa;
lengo sustraietatik
arturikan giya,
beti presentatzen da
okasio billa.

4/ Usu ematen ditu
atake fuertiak,
artarako daduzka
bere ajentiak:
txit disimulatubak,
ustez prudentiak,
soberbia buruban,
ez inozentiak,
malizia kolkuan,
deabruz betiak.

5/ Onela daramaizki
urte ta mendiak,
endreratzalle oekin
nasturik jendiak;
ederrenaz gañera
gaiztuak gordiak,
moneda faltsoakin
iduri urriak
zori gaiztoko metal
prezio gabiak.

6/ O, euskaldun leialak,
bizi kontuz, erne,
moneda faltsoakin
deskuidatu gabe;
eskarmenturik asko
ekusiak gaude;
asko okasiyotan
egiten oi dute
berak arriya tira,
naiz eskuba gorde.

7/ Okasiorik gabe
libra al baledi,
ez beti begiratu
nork bere naiari;
artu baño lenago
pasio geiegi,
gure argi-bidea
eskatu Jaunari,
Berak dakialako
zer zaigun konbeni.

8/ Emen ez da topatzen
dakiyenikanen
Aren probidentziyak
zertarako diren;
eziñ esango degu
gauza txarrikanen
iñoiz egin duala
bat bakarrikanen;
konfiantza orretan
jakiñian gauden.

- 9/ Orain ere badira
esperientziyak:
ura firme zeguen,
gu geunden antziyak:
nola ibilli geran
español guziyak,
zarrak eta gaztiak,
andi ta txikiyak,
iduri gendubela
burutik jausiyak.
- 10/ Emen ibilli gera
danak okerturik,
odolgiro gaiztoak
eziñ asperturik;
elkar eziñ illikan
neketan lerturik,
bizio gaizto ontan
arras itsuturik,
kontu ez gendubela
bestetan gustorik.
- 11/ Gure gaiztakeriyak
dirala medio,
etsaiari askotan
lajatu oi dio;
sendagai suabiak
etzuten balio,
samiña ta garratza
aplikatu dio,
Aren botikan bada
milla erremedio.

12/ Gaitz gogorra sartu zan
egunen batian,
erraz sendatutzeko
au gure artian;
desditxa triste ontan
ainbeste urtian
nola egondu geran
guzien kaltian,
eskarmentuben bistan
kontura gaitian.

13/ Rekaida gaiztorik
izango ez bagendu,
gaitz otik libratzia
esperatzen degu;
kalentura bajatuz
onera eman du,
askok esango dute
bazubela ordu,
kunplitzen den plazua
etzaigu berandu.

14/ Gelditzen galararik
oraingotik libre,
artu propositua
irauteko firme,
bengantzak lajatubaz
asperkunde gabe,
Jaun onari eskerrak
emanik alere,
bestela gure lanak
alferrikan dire.

15/ Pasatubak pasatu,
lenguak antzirik,
ez, ez geiago berriz
gurekin auzirik;
bizio galgarriak
betiko utzirik,
pakian ta unioan
birtutez jantzirik,
ez da mundu onetan
alako gauzarik.

Bertso auek Bonaparte printzipearen bildumatik ditugu, moldiztegi izenik ez duan kanta-paper batetik.

Izenburuak dionez, batasun-zale batek jarriak dira. Noiz, ordea? Gure iritzirako, karlisten leenengo gerra bukatu berrian.

GERRA ONDOKO BERTSOAK
(1839-1848)

ISABEL BIGARRENARI TOLOSAKO ERRIYAK

1/ Ai, au egun jostati,
gozatsu, andia!
Tolosarako guztiz
atsegingarria.
Pozkidatutzen da txit
bertako erria,
erregiñai egiten
ongi etorria.

2/ Tolosako erriak
zintzo ta leialki
erregeak maitatzen
antziñatik daki.
Isabeli nai diyo
biotz-biotzetik,
Kristinari orobat,
Luisari gañetik.

3/ Jakiñaren gañean
egon bitez garbi
beronak geradela
len, orañ ta beti;
Tolosako erria
jarten da bertati
ama ta aizpa maite
bien serbitzari.

- 4/ Isabel bigarrena
gure erregiña,
gutziz da maitatia,
leiala ta piña;
gazte-gaztetanik du
jatorrizko griña
sendatutzeko arras(1)
euskaldunen miña.

Lau bertso auek, Donostiko Jose Manterola zanaren bilduman arkitu ditugu. Eskuz idatzita daude.

Isabel II erregiña, bere ama ta aizparekin, Euskal-Errira etorri zan 1845'eko udaran, eta Tolosako erriak ongi etorria ematen die bertso auen bidez.

Aien etorreraz onela dio Pirala'k(2):

«El 21 de Julio salió al fin la reina de Barcelona en medio de la indiferencia del pueblo y del disgusto de las corporaciones populares que, aunque adictas a S. M., recibieron algún desaire, no a ella atribuído. Pernoctó en Cervera, el 22 en Fraga, el 23 en Zaragoza, donde resolvió la reina trasladarse a Pamplona, marchando el 29 a Tudela, por el canal, en el que estuvo a punto de lamentarse algunas desgracias, por volcar el barco en que iban el presidente del consejo, el ministro de Estado, altos empleados de palacio y otros personajes; se acudió inmediatamente en su auxilio, recibió la reina en su embarcación a los náufragos, y continuó tranquila la navegación hasta la ciudad donde la grande obra de Pignatelli tiene su origen; a las dos de la madrugada del 1(3) llegó a Pamplona, y a la misma hora del 1.º de Agosto a San Sebastián, habiendo pasado antes por Tolosa, donde fue muy festejada, aunque no se detuvo el tiempo suficiente para que se efectuaran las danzas dispuestas y se quemaran los fuegos artificiales preparados. De estos y otros festejos disfrutó en San Sebastián, a la vez que de los baños de mar, y efectuó encantadoras excursiones por todos aquellos pintorescos alrededores, sin escolta ni otro acompañamiento que algún diputado de provincia o el liberal alcalde de la ciudad don Angel G. de Alcain».

Andik amabost egunera berriz etorri ziran Tolosara, aldi artan patxara geiago artuz. Ona zer dion Gorosabel'ek(4):

«Doña Isabel II, con su madre y hermana, al paso para San Sebastián, hizo

Azoka eguna Euskalerrian.

en el palacio de Idiáquez una corta mansión el 1.º de agosto de 1845 a la noche; y las mismas señoras de regreso pasaron por esta villa el 16, deteniéndose a ver una comparsa de jóvenes de ambos sexos. Entraron nuevamente en Tolosa el 2 de setiembre, cuya noche pasaron en esta villa; y prosiguieron a Pamplona el 3».

Sei urte bakarrik ziran, pakea egin zala. Gerra denboran, Euskal-Erri geiena erregiñaren aurka jarduna zan. Ala ere, erri guzietan arrera ona egin zioten. Arriturik zeuden ori ikusten zutenak. Onela dio Pirala'k(5):

«Quedando en la capital de Guipúzcoa doña Luisa Fernanda, fué el 16 la reina con su augusta madre a Mondragón; y después de tomar los baños de Santa Agueda, visitó los pueblos inmediatos, vitoreándola lo mismo en Vergara que en Oñate, la predilecta corte de don Carlos, tan vitoreado también por los mismos que a la sazón aclamaban a Isabel II, y la ofrecía el anciano casero los hijos que hacía cinco años dejaran las armas con que la habían combatido, y contaba disminuída la prole por los otros hijos que defendiendo a don Carlos sucumbieron. Reunida toda la familia, marchó la corte a Bilbao el 28, atravesando en medio de generales aclamaciones un país que tanto se distinguió por su fervoroso carlismo. ¿Qué principios políticos formaban la convicción de aquellas gentes? No se trataba entonces de ninguna cuestión foral, porque Narvaez hizo que se quitara en el programa de las fiestas ejecutadas en Mondragón el viva a los fueros que se consignaba con más intención que patriotismo; es verdad que se creó mucho entusiasmo oficial por las diputaciones y autoridades locales, pero también se vio que hubo entusiasmo en algunos pueblos, y le demostraron esas clases que se entregan más a la expansión de sus sentimientos que a la obediencia de un precepto, aun cuando éste sea grato y conocido el carácter sumiso del vascongado. Elorrio, Elgueta, Durango, todos los pueblos importantes del tránsito, no sólo adornaron espléndidamente el camino que siguió la reina, y la recibieron con toda clase de festejos, sino que la vitorearon, y vitoreada fué hasta Bilbao, la invicta villa que así sabe ser heroica como obsequiosa. En ninguna parte tan ostentosos y delicados festejos, en ninguna vio la reina el entusiasmo que en aquel pueblo de héroes, a los que en gran parte debía la corona. Hacía bien en visitar a Bilbao, y bien sabían y saben los bilbaínos cómo se obsequia a sus huéspedes; con orgullo podían decir, como escribieron en un arco:

*Bilbao la frente a su señora inclina
que al temor no humilló de su ruina.*

Dejó la reina el 1.º de Setiembre las orillas del Nervión, y desde Eibar a Azcoitia viajó de noche por entre montes y cañadas, que es por donde van los caminos, y durmió en aquella villa; el 2 en la de Tolosa y el 3 en la capital de Navarra, a donde la llevaba la política, no la salud.

...La reina dejó el 9 a Pamplona, estuvo dos días en Vitoria, fué el 11 a Burgos y el 13 durmió en Madrid, pudiendo estar satisfecha de los obsequios que había recibido y de la salud que ganara».

Are geiago arrituko ziran noski, andik urteetara karlistak berriro altxatuko zizala norbaitek esan balie.

☆ ☆ ☆

Erderaz ere prestatu zituan bertsoak Tolosako erriak. Azpeitiko Jose Maria Garmendiaren orri batetik ditugu:

MARCHA
QUE CANTARA LA COMPARSA
DE ESTA VILLA DE TOLOSA
EN EL RECIBIMIENTO
DE SS. MM. Y A.

*Llenos de gozo los guipuzcoanos
con tu presencia, Reina Isabel,
a bendecirte corren ufanos,
late al mirarte su pecho fiel.
Todos se agrupan con noble celo,
todos se apiñan en un tropel;
de veros, Reina, tal es su anhelo
que casi invaden el real dosel.*

*Cual apacibles son las montañas
son estas gentes francas, de bien;
y si guerreras cuentan hazañas,
la paz no tiene mejor sostén.
Su gloria cifran en ser leales,
de agradecidas precian también;
con sentimientos tan liberales,
hoy ¿qué no hicieran por Isabel?*

*Ninfas del Oria, llegad ligeras,
venid esbeltas con el placer
de ser las ninfas bascas primeras
que a vuestra reina conseguís ver.
Vedla con formas todas preciosas
muchas bellezas oscurecer;
sus afecciones bellas, grandiosas,
aún la realzan más que su tez.*

*Oh Reina ilustre, cándida, pura,
angel del cielo, de Iberia prez,
cautiva a todos vuestra dulzura,
todos os miran con interés.
En el afecto del pueblo basco
reinad mil años, bella Isabel;
será invariable cual un peñasco,
puesto que os jura sincera fe.*

---

(1) Esku-idatzian: *sendatzeko*. Neurria osatzearen, *sendatuzeko* idatzi degu.

(2) Antonio Pirala: *Anales de la guerra civil, 1906, tomo I*.

(3) Bearbada, «31» esan bearko luke emen.

(4) Pablo Gorosabel: *Diccionario histórico geográfico descriptivo de Guipúzcoa, Tolosa* itza adieraztean.

(5) Pirala: toki beretik.

ONGI MEREZI DUEN ERREGIÑARI GIPUZKOATAR BATEK

- 1/ Isabel bigarrena
pobrearen ama,
maitagarria zera
gure Soberana;
billatzen dezuna da
erriaren ona,
deseatzen dizugu
luze osasuna.

- 2/ Zure gauzak saltzeko
errien fabore,
kontribuzioetan
asko kendu gabe,
Isabel, zera biotz
aundiaren jabe,
nola paga gintzake
ainbeste mesede?

- 3/ Nork ikusi du inoiz
onelakorikan
egiten Erregeak
puebloatikan?
Etzera aterako
biotz guretikan,
ez orain da ez gero
ezerengatikan.

- 4/ Iristen bazerade
noizenbat premian,
laguntza esperatu
gure probintzian;
onari on egiten
al duten guztian
dakite, eta gogoz,
euskaldun errian.
- 5/ Biba Isabel eta
gure España!
Biba erdaldunekiñ
euskaldun guztia!
Ematen dizkitzugu
milloi bat grazia,
zu ondo izateen
badago premia.

Bertso auek, eskuz idatzitako orri batean arkitu ditugu, Donostiko Jose Manterola zanaren bilduman.

Bertsoen azpian, firma bezela, bi letra agertzen dira: «F. A.». Bertso-jartzaillearen izen-abizenen asierako letrak izango dira. Baiña nor izan diteken ez degu somatu aal izan.

Bertso auetan asko goratzen da Isabel II erregiña. Zer edo zer egin du erriaren alde. Kontribuzioak jetxi edo olako zerbait. Argibiderik arkituko ote genduan, kondaira liburuetan azterka jardunak gera. Baiña alperrik gure saioa. Gu baiño abillagoa bearko da ori argitzeko. Edozein moduz, aurreko saila eta onako au garai beretsuan jarriak izango diralakoan, alkarren segidan eskeintzen dizkiogu irakurleari.

JOAKIN JULIAN ALZAA (1808-1848)

- 1/ Eguna luzea eta
denbora ezin pasa,
bi bertso paratzea
noa al baneza;
deklaratu nai nuke
bereala kausa,
erdiak tira bagez
galdu dedin baza.

- 2/ Ogei ta amazapi
giñaden guztiak,
fundamentuko armarik
ez gendun erdiak;
beltzak enboskaturik
txit ondo jarriak,
gu allegatzerako
arturik neurriak.

- 3/ Guk arma gutxi eta
munizio faltan,
beltzak ongi zekiten
gu nola gebiltzan;
bestetik espia bat
aietara juan zan,
esanaz egoteko
geldirikan bertan.

- 4/ Arrondo eta beste sei
giñaden aurretik,
bañan utzi ziguten
pasatzen erditik;
jakiñik jenerala
zettorrela atzetik,
printzipala nai zuten
arrapatu beti.
- 5/ Arrondok ez bazuan
tiroa tiratu,
guztiok enboskadan
nai ginduzten artu;
ala ere sobre giñan
aurreratxo sartu,
ez bagiñan aldapan
pixka bat gelditu.
- 6/ Beltzak korneta joaz
korrika gugana,
zeladoreak ziran
agertu aurrena;
zibillak bidez-bide
zetozen urrena,
erretiratu giñan
mendiak barrena.
- 7/ Beltzak korneta joez
tiroa tiratzen,
akordatu ziraden
jenerala nor zen;
ikusi zutenean
bi gizonen eltzen,
bereala an ziran
oni persegitzen.

Joakin Julian Alzaa jenerala, (1808-1848).

- 8/ Legar egiña zan ta
ezin zan mugitu,
besoz zeramatenak
ziraden nekatu;
beste erremediorik
iñola ezin sortu,
orrela nola diguten(1)
guri aita artu.
- 9/ Izugarrizko golpe
onen ondorendik,
dispersatu giñaden
nor bere aldetik;
beltzak amorratutzen
galdezka gugaitik,
Frantzira sartu giñan
Berako mugatik.
- 10/ Aita bat galdu eta
bestearen galdez,
ez giñan Frantziara
allegatu errez;
Elioren esperantzan
onegatik pozez,
errezibitu gaitu
biotz eta amorez.
- 11/ Ez gerala galduak
esperantza eman du,
gizon piña da eta
ala egingo du;
pruebarikan asko
lenago ere eman du,
onen mendean pozez
biziko gera gu.

12/ Orra amabi bertso
Frantzian jarriak,
ez daude ongi bañan
dirade egiak;
emendikan aurrera
zabaldtu begiak,
obetogo artutzeko
nork bere neurriak.

Bertso auek, Aita Jose Inazio Arana zanaren bildumatik ditugu. Eskuz idatzita daude, izenburu luze onekin: »Aralarko Baiarraten Alzaa arrapatu zutenekoa, Santa Isabel, Garillaren 2'an, eta urrengoan». Besterik gabe, bertsoen gaia zer dan esanik dago.

Karlisten leenengo gerratea 1839'an bukatu zan Euskal-Errian. Andik sei urtera, 1845'eko maiatzaren 18'an, Karlos bostgarrenak bere errege eskubideak semeari pasa zizkion, Karlos seigarrenari alegia. Onek *Conde de Montemolín* izena erabiltzen zuan.

Urrengo urtean, 1846'ko iraillean, katalan karlistak mendira irten eta iru urte iraungo zituan gerra berri bati asiera eman zioten. *Guerra de los matiners* izenez ezagutzen da kondaira liburuetan. Cabrera etorritakoan, indar aundia artu zuan Kataluña aldean. Oso txikia, ordea, gaiñontzeko lurraldeetan.

Orregatik, karlistenak iru gerra izan ziran Kataluñan; bi, ordea, Euskal-Errian eta besteetan ere. Ori dala-ta, naaspil puska bat sortzen da zenbait aldiz, gerra oiek kontatzen asita.

Karlistak, noski, gogo aundia zuten gerra ori Euskal-Errira ere zabaldtu zedin. Orretarako, Joakin Elio jenerala izendatu zuten emengo karlisten buru. Baiña etzuan mugarik igaro. Jaun orren aitamena, amargarren bertsoak egiten du.

Alzaa jeneralak, berriz, 1848'ko garagarrillean mugaz ego aldera pasa eta egiñal guziak egin zituan. Alperrik, ordea.

Alzaa jeneralaren ekiñaldia ez da, beraz, leenengo gerra denborakoa. Au,

dakigunez, 1833'an asi eta 1839'an bukatu baitzan Euskal-Errian. Emengo bigarren goaren denborakoa ere ez, ordea; au 1872'an asi eta 1876'an amaitu baitzan. Bien bitartekoa da. Baiña nunbait ere jarri bear; eta leenengoari geiago urbiltzen baitzaio, eta Alzaa ere leenengo ortan ibilia baitzan, berari crantsi dizkiogu bertso auek.

Antonio Pirala kondaira idazleak zeazki kontatzen du Alzaaren ekiñaldia nola izan zan, bere *Anales de la guerra civil* (Madrid, 1906) liburuan:

«...don Joaquín Julián de Alzáa, hijo de una de las primeras familias del país. doctor en ambos derechos, habiendo ejercido la abogacía en Oñate, de donde era natural, hasta 1833, en que se lanzó a defender a don Carlos... Contando ahora unos 40 años, alto, derecho, de noble figura y continente, de carácter dulce y fino trato, protector del desvalido y humano con todos, era de los jefes más simpáticos para sus soldados y de los más amados del pueblo. Vencida su resistencia a encargarse de la misión de levantar en armas la provincia de Guipúzcoa, entró al fin en Navarra el 23 de Junio, y de acuerdo con sus amigos, y experimentando algunos desengaños, formó el proyecto de apoderarse de Tolosa y de sus autoridades por un golpe de mano, el 27, en que se celebraba un gran partido de pelota; formóse también el plan de reunir cerca de Placencia en la misma noche del 27 un gran número de hombres para ocupar al amanecer del siguiente día la fábrica de armas y sus caudales, siendo el tercero de los proyectos tomar por sorpresa el castillo de Santa Bárbara de Hernani, para cuya operación se contaba con el oficial que mandaba la tropa del fuerte. Buenos eran los proyectos; pero no era tan buena la discreción de sus autores o cooperadores que no llegaran a traslucirlos las autoridades, las que no queriendo alarmar al país, en vez de suspender el partido de pelota, situaron una compañía de granaderos en Irura, a un cuarto de legua de Tolosa; se reunieron en el cuartel las dos compañías de la guarnición, se pusieron migueletes en el palacio de la diputación y tesorería, se trasladó el resto de esta fuerza al juego de pelota y se impidió la ejecución del plan, haciéndose crítica la situación de Alzáa, oculto en las inmediaciones de la villa.

Sin base alguna, Alzáa aún confió en que se le unieran los que con él habían peleado siete años. Urbiztondo, que era la autoridad militar en las Provincias, no

podía ver en Alzáa a su anterior compañero, correligionario y amigo, sino al contrario, que venía a perturbar el distrito de su mando y a encender de nuevo la guerra civil que tan desengañado tenía al que era también su paisano, y destacó al punto fuerzas en su persecución... imprimióse gran movilidad a las columnas, se fusiló a un prisionero que se hizo, y a los dos días se presentaron muchos a indulto...

Perseguían a la pequeña partida que guiaban Alzáa y Arrondo una columna procedente de San Sebastián a las órdenes del brigadier Zapatero, y ya que el montemolinista no podía hacer frente a tan superiores fuerzas, supo esquivar su encuentro y mostrar más estrategia que su perseguidor, ganar el monte Aralar y correrse hacia Navarra, donde se le prometió ayuda; pero perseguido por el experto coronel Damato, que desde Ataun se puso en comunicación con las fuerzas de Navarra, obligáronle éstas a regresar a Guipúzcoa y al monte Aralar; mostróse Damato infatigable, efectuando muy acertadas marchas nocturnas, bajó a Lezcano para subir en seguida por las vertientes de Zaldivia y Amezqueta hacia la cumbre del Aralar, convocando a este punto a la Guardia civil, y Alzáa, que huyendo de la columna Echarri bajaba para Zaldivia, observó el movimiento de Damato, e informado de que no había fuerzas en Ataun, retrocedió en esta dirección, y se encontró con la Guardia civil y migueletes. Fatigado y sin poder andar, no pudo eludir la persecución; le apresó un miguelete en la tarde del 2 de Julio, y llevado a Zaldivia, fue fusilado a las ocho de la mañana del 3. Todo el país vascongado sintió su muerte, por las excelentes cualidades que le distinguían; pero las simpatías hacia su persona no eran bastantes para lanzar a la guerra a los que hacía nueve años acababan de dejar las armas, más desengañados que satisfechos. Y no era porque no pensasen lo mismo que Alzáa; el clero seguía alimentando el espíritu carlista, mas no estaba aún gravemente excitado el ardor belicoso del pueblo; se carecía de armas y se necesitaba algún tiempo y un núcleo de fuerzas que sirviera de base para el alzamiento de la juventud, más dispuesta que los veteranos de la anterior guerra. Así lo comprendió Urbiztondo, que conocía a sus paisanos y antiguos correligionarios y se mostró tan activo y acertado que ahogó en su cuna esta incipiente insurrección, que amenazaba con una nueva guerra civil.

La sangre de Alzáa ahogó la insurrección en Guipúzcoa...».

Omenaldi bat antolatatu zuten karlistak 1923 urtean Alzaa jeneralaren gorespenerako. Artarako, onela dion orri bat argitaratu zuten:

«Dios, Fueros, Patria, Rey / La fiesta de los Mártires de la Tradición / en Zaldibia / el día 11 del presente mes de Marzo de 1923. / Homenaje / al ilustre General Carlista y sabio letrado / D. Joaquín Julián de Alzáa / dispuesto por la / Junta Foral Jaimista de Guipúzcoa».

Ondoren, zer ospakizun egingo diran adierazten du:

«Día 11 de Marzo, domingo, a las diez y media de la mañana, Misa Mayor diaconada, en la iglesia parroquial de Santa Fe de Zaldibia, en sufragio del Mártir de la Tradición D. Joaquín Julián Alzáa.

Terminada la Misa, se llevará a cabo el acto solemne de descubrir la lápida que con sentida dedicatoria, en euskera, se colocará en (el) sitio donde fue inhumanamente fusilado aquel benemérito oñatiense, soldado heroico y abnegado de la Fe, de las patrias libertades y de la Legitimidad.

A continuación se rezará un Responso y se dirigirán al público unas palabras alusivas al acto».

Alzaaren bizitzaren eta eriotzaren berri ere ematen du orri onek. Argibide-rik geienak Piralari artuak dauzka, baiña txetasun berririk ere ematen du:

«Conducido a la villa de Zaldivia, mostraron sus aprehensores especial empeño en apresurar la ejecución. No pudieron impedirla muy atendibles instancias de personas influyentes del país, con quienes estaba fuertemente ligado por vínculos de amistad y parentesco.

El sabio presbítero euskerálogo Don Francisco Ignacio de Lardizabal, autor de la popularísima obra Testamentu zarreko eta berriko kondaira, absolvióle en el tribunal de la penitencia y le fortaleció para el supremo trance. Negósele el consuelo de recibir la Sagrada Eucaristía, así como el de ordenar su testamento. A las ocho de la mañana del siguiente día fue fusilado aquel varón esclarecido. Una tradición verbalmente recogida en el bello pueblecito de Zaldibia afirma que momentos después de la ejecución llegó un enviado de la autoridad superior con la noticia del indulto. Erá ya tarde, y los restos del infortunado general recibieron tierra en la fosa común del cementerio».

Estampa Tradicionalista aldizkariak, 1932'ko abenduan, Alzaaren biografia berriro argitaratu zuan, 1923'ko orriari kopiatuta. Baiña karlistak Zaldibiko errian ezarri zuten idazkiak ziona agertzen du:

«3 – VII – 1848. Emen areriyuak ill zuten era txarrean karlistetako jenerala On Joakin Julian Alzaa, Oñati'ko seme prestu ta letradu jakintsua.

Zerun gerta dedilla.

Gipuzkoa'ko jaimetarrak oroimengarri au ipintzen diote, Eliza ta gañerako bidezkotasunen alde bere izate guzia eman zuan euskaldun benetakoari. 11 – III – 1923».

Aldizkari onek Alzaaren il agiria ere azaltzen du, Zaldibiko parrokitik artuta. Jauna artzerik eta testamentua egiterik izan etzuala, agiri ontatik artu dala dirudi. Onela esaten baitu:

«Día 3 de Julio de 1848 por orden del Coronel D. Salvador Damato, Comandante de una columna (sic) de tropa que llegó a esta Villa, fue fusilado en ella don Joaquín Julián de Alzáa, General que fue del Ejército de D. Carlos, natural de la Villa de Oñate, hijo legítimo de D. Juan Antonio de Alzáa, natural de Marquina Echevarría, y de D.ª Carlota de Gomendio, natural de la Villa de Oñate, ya difuntos, vecinos que fueron de la misma villa. Era de 50 años de edad y de estado soltero. Recibió el Santa Sacramento de la Penitencia, para lo cual únicamente se le concedió tiempo. No testó; y en el mismo día, después de celebrado el oficio de sepultura, fue conducido su cadáver al Campo Santo. Y firme: D. Francisco Ignacio de Urretavizcaya, Vicario».

Baiarraten, liberalak Alzaa atxitu zuten tokian alegia, gurutze bat ezarri zuten karlistak 1935 urtean. *La Constancia* egunkariak onela esaten baitu 1935'eko apirillaren 14'an, argazki baten oiñean:

«Jóvenes tradicionalistas en el monte Aralar, momentos después de colocar una cruz en memoria del ilustre general carlista Miguel(2) Alzaa, en el lugar donde fue hecho prisionero, siendo fusilado en la villa de Zaldivia».

Galdetu genduan; eta, esan zigutenez, Baiarraten gurutze bat ba omen zan

orain urte batzuk. Baiña *pista* berriren bat idiki zuten an ere, eta gurutzea eta danak aurrean eraman omen zituan makinak...

Leen aitatu degunez, karlistak 1923 urtean orri bat argitaratu zuten, Alzaa jeneralaren berri emanez. Ondoren, sail ontako iru bertso ageri dira orri ortan: 4, 5 eta 10^{garrena}, aldaketa auekin:

4/3: guri utzi ziguten; 4/5: bazekiten bazala; 4/6: jenerala atzetik; 4/7: arrapatu nai zuten; 4/8: buruzaia betik; 5/3: ustekabe ginduzten; 5/4: gu guztiok artu; 5/5: iya geitxo giñaden; 5/7: aldapan ez bagiña; 10/3: ez giñan ez gu sartu; 10/4: Frantziara errez; 10/6: bizi gera pozez; 10/7: zainduko gaituela; 10/8: osoro biotzez.

Leen aitatu degun *Estampa Tradicionalista* aldizkari ortan ere agertu ziran bertso auek; baiña zortzigarrena osorik falta zala, eta bigarrenaren erdia ere bai.

Aldaketak: 1/1: Eguna luze eta; 1/3: bertso bi paratzera; 1/5: esan bearrean naiz; 1/7: tirorik egin gabe; 1/8: galdu degu baza; 2/2: giñaden guztiyok; 2/3: pulamentuzko armarik; 2/4: ez genuen erdiyok; 3/6: oitera joantzan; 4/3: guri utzi ziguten; 4/5: bazekiten bazala; 4/6: jenerala atzetik; 4/7: buruzai au nai zuten; 4/8: arrapatu beetik; 5/3: uste gabe ginduzten; 5/4: gu guztiok artu; 5/5: ia geitxo giñaden; 5/7: aldapan ez bagiña; 6/1: Beltzak tiro tiruan; 6/2: zetozen gugana; 6/3: mikeletiak ziran; 6/4: agertu aurrera; 6/5: zibillak bidez-bidez; 6/8: mendiyen barrena; 7/3: gogoratu ziraden; 7/7: bereala asi ziran; 7/8: beregana joaten; 9/3: banakatu giñaden; 9/5: beltzak amorratuaz; 10/3: ez giñan ez gu sartu; 10/4: Frantzia'ra errez; 10/5: Elio'n esperantzan; 10/6: bizi gera pozez; 10/7: zainduko gaituela; 10/8: osoro biotzez; 11/2: argimena eman du; 11/3: orren mendean pozez; 11/4: bizkor gerade gu; 11/5: egite onik asko; 11/6: lenago ere badu; 11/7: gizon fiña da eta; 11/8: ala egingo du; 12/3: ez daude ondo bañan; 12/8: beltzaari neurriyak.

Aurretik, argibide jakingarri au ematen du:

«*He aquí curiosísimos versos euskéricos de aquel levantamiento, recogidos a viejos pastores de Zaldivia*».

Eta laugarren eta bostgarren bertsoetan aitazen dan Arrondo orrengatik onela dio:

«*Arrondo, famoso pelotari oyartzuarra de aquel tiempo*».

Tolosako Manuel Urreta zanaren bilduman sail ontako zenbait bertso agertu dira, eskuz idatzita. Aldaketa batzuk badituzte, baiña aitatzetik merezi ez dutenak. Ondoren, berriz, onela dio:

«*Estos versos fueron escritos durante la última guerra carlista por un pastor al médico Nizolás Zubizarreta, quien los retuvo en su memoria y los recitó a...*».

Azken itza ezin ulertu degu.

-
- (1) Ziur aski, *orra nola diguten* bearko luke emen.
  - (2) Dakigunez, *Joaquín Julián* zan Alzaa'ren izena.

ARKIBIDEA

Itzaurrea	7
-----------------	---

Guerra realista (1821-1823)

Markina, Xemein ta Etxebarrik irurak bat agur egiten deutse Konstituzioneko damiari	15
Donostian soldado	43

Leenengo karlistatearen aurreko bertsoak (1823-1833)

Ama Gipuzkoaren seme-alaba maitiak, beren errege ta erregiña onegien etorrerak pozkidaturik, kantuz jostalditzeko atera diraden bertso edo itz neurtuak	61
Donostiyak errege eta erregiñaren zorioneko etorrerari zortzikoa	75
<i>A los reyes nuestros señores</i> Arkadiako artzaiak	81
<i>El ayuntamiento y vecinos del la ciudad de San Sebastián a su rey y señor Don Fernando séptimo en el acto de fijar con su augusta mano la primera piedra fundamental de su casa consistorial en 10 de junio de 1828</i>	85
Bizkai guztiz linargi eta leialak Don Fernando 7.º eta Maria Josefa Amalia bere jaun eta jaubiei bagillaren eta 16, 1828'garren urtian	93
«Armada eder bat...»	103

Karlisten leenengo gerrateko bertsoak (1833-1839)

Bilbo	109
Egia arrigarriak zortzikoan, sinistagarrian eta kontraegotzan jarriak	113
Vizcaiko erritar armadunak	121
«Milla zortzireun eta ogei ta amairuan...»	125
Don Gaspar de Jaureguik bere anai euskaldunai zortzikoetan	127
«Zumalakarregi da gure jenerala...»	133
Arantzazu	137
<i>Chanson cristino</i>	145
Lekarotz	151

Bertso berriak: «Karlista baliente, prestu ta argiak...»	159
«Karlos Ondarruara...»	165
Zumalakarregiren kantia	169
Ikusirik bertso berriak, egia garbiak idikitzeko begiak, Amezketako erretore jaunak jarriak, beraren anaia, apaiz Argaia, anima zaia, ezagaturik gaia, eta egiñik erantzun naia, prestatzera noakio lelengo maia	171
<i>Canciones de los urbanos</i>	189
Zumalakarregi	191
<i>Epitafio trilingüe a D. Tomás de Zumalacarreghi</i>	199
Euscaldunac	201
«Kontrabandixtak dira...»	209
Maiatzaren bosteko salidaren gañean bertso berriak	211
Aieteko burruka berriz ere	219
Bertso berriak Bilbaoko sitioa altxatzean Donostian jarriak	229
Irun	237
Karlos bostgarren errege deitzen danari euskaldunak zortzikoa	247
Karlos V'ren denborako kantak	255
Andoain	257
«Artilleria ere...»	275
Urnieta	281
Karlistenak	295
Peñacerrada	303
Bertso berriak: «Nere aditzalliak, onuntz juntatu...»	315
«Bilbaon egin dute...»	327
Bertso berriak egi garbiak. Muñagorriren kantak (I)	329
«Pakean ta fueroak...». Muñagorriren kantak (II)	339
Gipuzkoarrak. Muñagorriren kantak (III)	345
Txapeltxuri euskaldun ernegatu baten ai, ai, ai kantak	355
Nagusia eta morroia. Zazpi urteko gerraren iya bukaeran, nagusi eta maizter karlistak, Oiartzunguak, ondo aspertubak gerraz, Burdeoson alkarri esandako itz neurtubak	359
Pakea pozkarriaren atsegin leloak zortzikoan	365
<i>A la paz</i> euskaldunak	371
Bertso berriak unioaren gañean	377

Gerra ondoko bertsoak (1839-1848)

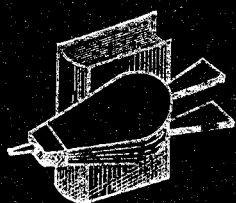
Isabel bigarrenari Tolosako erriyak	385
Ongi merezi duen erreñari gipuzkoatar batek	391
Joakin Julian Alzaa (1808-1848)	393

1009673
B0-2999

AZKRO BIBLIOTEKA EU KULTZAREDIA SILBO
76763
1992 MAI. 11

auspoa
